

**JEWISH THEOLOGICAL SEMINARY OF BUDAPEST
UNIVERSITY OF JEWISH STUDIES
ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ-ZSIDÓ EGYETEM**

DOCTORAL DISSERTATION

RABBI KOTEL DADON

**Inter-religious and Comparative study on the thirteen principles
of the Jewish belief by Maimonides.**

ZSIDÓ VALLÁSTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

**Guiding and Supervising Professor:
Rabbi Prof. Dr. Alfréd Schőner, Rector.**

Budapest, 2006.

היבט בין דתי ומשווה על שלושה עשר עיקרי האמונה לרמב"ם

תוכן הענינים

הקדמה

א. הקדמה, הפילוסופיה היהודית, ראשיתה ראשיה ושורשיה.

- 1) ראשית הפילוסופיה היהודית
- 2) ראשי הפילוסופיה היהודית
- 3) שורש הפילוסופיה היהודית
- 4) התבוננות בשלושה מישורים : במישור הקוסמולוגי, במישור המוסרי ובמישור ההסטורי

ב. העקרונות התיאוסופים של האמונה היהודית והרקע לכתיבתם

- 1) סיווגו של אדם הנאמן לעקרונות אלו כמאמין השייך לשורותיה של הדת או כתנאי לישועה
- 2) נסיון למשוך אנשים לדת
- 3) התגוננות מפני התקפה תאולוגית ע"י אמונה מתחרה :
 - I. במישור הפנימי-קראי
 - II. במישור החיצוני-אסלאמי

ג. העקרון התיאוסופי הראשון – מציאות הבורא

- 1) מציאות במבחן השכל האמנם?
- 2) מציאות האל מעיון במימד הפנימי מוסרי
- 3) מציאות האל מעיון במימד הרוחני העל-חומרי שבאדם
- 4) מציאות האל מעיון במבנה גוף האדם ובע"ח
- 5) תורת האבולוציה
- 6) עיון קוסמולוגי
- 7) החוקיות שבטבע כראיה למציאות האל

ד. העקרון התיאוסופי השני – אחדות הבורא

- 1) המונוטאיזם ומקורו
- 2) ההבדל היסודי בין אמונה במונוטאיזם לאמונה בפולטאיזם
- 3) המונוטאיזם היהודי לעומת המונוטאיזם האפלטוני
- 4) המונוטאיזם היהודי לעומת האמונה הנוצרית בשילוש הקדוש

ה. העקרון התיאוסופי השלישי – העדר גשמיות הבורא

- 1) העדר אנטרופורמיזם מהאל ומקור הרעיון
- 2) אנטרופורמיזם בתורה
- 3) ה"טרנסצנדנטיות" של האלוהות
- 4) עיקרון העדר גשמיות הבורא ובית התפילה-בית הכנסת

- ו. העקרון התיאוסופי הרביעי – קדמות הבורא**
- (1) קדמות הבורא ובריאת העולם היהדות/ הרמב"ם מול הפילוסופיה היוונית/ אריסטו ואפלטון
 - (2) החוקיות שבטבע כהוכחה לבריאת העולם
 - (3) מעמד הר סיני כהוכחה לבריאת העולם
 - (4) מה קדם לטבע
 - (5) אין אפשרות להבין בתוך תחומי הטבע מאין בא הטבע
 - (6) דעת שפינוזה (DUES SIVE NATURA)
- ז. העקרון התיאוסופי החמישי – יש לעבוד את ה' בלבד**
- (1) איסור מתווכים בין האדם והאלוה – המקור ביהדות
 - (2) סיבת העדר ציון מקום קברו של משה רבינו
 - (3) הבדל עקרוני תיאולוגי חד בין היהדות והנצרות הקאתולית
- ח. העקרון התיאוסופי השישי – הנבואה**
- (1) המקור לנבואה ביהדות
 - (2) היהדות הדת היחידה המבוססת על התגלות כללית של האל לעם שלם בהר סיני
 - (3) חשיבות הנבואה כעיקרון דתי
 - (4) מיהו הנביא ומה תפקידו ?
 - (5) הנביא וההלכה
 - (6) תנורו של עכנאי : מחלוקת הלכתית והתערבות מטאפיזית
 - (7) מהי הנבואה ?
 - (8) תקופת הנבואה
 - (9) נביאי שאר העמים
- ט. העקרון התיאוסופי השביעי – מעלתה של נבואת משה**
- (1) מעלה קונסטיטיוטיונית
 - (2) מעלה איכותית: ארבעה הבדלים איכותיים בין נבואת משה לנבואת שאר הנביאים
- י. העקרון התיאוסופי השמיני – תורה מן השמים**
- (1) התורה הנמצאת בידינו היא תורת אלוהים
 - (2) גילוי אלוהי לעם שלם כעדות על מקורה האלוהי של התורה
 - (3) דמותו של משה כעדות על מקורה האלוהי של התורה
 - (4) תוכן התורה כעדות על מקורה האלוהי
 - I. מהרמה המוסרית
 - II. מהרמה התאולוגית
 - III. מהרמה המדעית
 - (5) תורה- שבכתב ושבע"פ
 - (6) התנועה הצדוקית
 - (7) התנועה הקראית
 - (8) דוגמאות להבדלים בין המסורת הפרושית ובין הקראים
 - (9) ייסוד התנועה הקראית
 - (10) שבע ראיות של רס"ג המראות את נחיצות התושבע"פ

יא.

העקרון התיאוסופי התשיעי – שלמות התורה

- 1) מקורות שמביא הרמב"ם מהתורה, המעידים על שלמות התורה ונצחיותה
- 2) עיקרון זה מול הקראות, הנצרות והאסלם
- 3) ספר התורה- שלמות אוטנטית
- 4) מסורת
- 5) "מסורה"

יב.

העקרון התיאוסופי העשירי – ידיעת הבורא את מעשה בני אדם

- 1) רעיון ההשגחה באמונה היהודית ובספרות המקראית
 - I. דרכי ההשגחה
 - II. המקור בתנ"ך לרעיון זה
- 2) הבחירה החופשית
 - I. הבחירה במקורות היהדות
 - II. הבחירה בפילוסופיה היהודית
 - III. הבחירה נטועה באדם מרגע לידתו
 - IV. נימוקים תיאוזופיים למציאות הבחירה
- 3) ידיעה ובחירה
 - I. חמישת האסכולות התיאוסופיות הקיימות ביהדות ובשאר דתות ותרבויות העולם בנושא היחס בין הידיעה והבחירה
 1. האסכולה האפיקורסית
 2. האסכולה האריסטוטלית
 3. אסכולת האשעריאה
 4. אסכולת המועתזילה
 5. אסכולת היהדות
 - 4) נושא ההשגחה וספר איוב
 - 5) המחלוקת בנושא ידיעה ובחירה בתקופת בית שני בין הצדוקים לפרושים
 - 6) נושא הבחירה בפסיכולוגיה המודרנית

יג.

העקרון התיאוסופי האחד עשר – שכר ועונש

- 1) רעיון הגמול במקרא
- 2) ההסטוריה היהודית כעדות לרעיון הגמול
- 3) יחס האדם לטוב ורע
- 4) הגמול החומרי-עוה"ז והגמול הרוחני-עוה"ב
- 5) השאלה: צדיק ורע לו רשע וטוב לו ? ותשובת היהדות
- 6) השואה- מנקודת מבט יהודית דתית
- 7) השואה וקום מדינת ישראל

יד.

העקרון התיאוסופי השנים עשר – ביאת המשיח

- 1) מקומה של התקופה המשיחית בתוך כל התקופה האסכטולוגית התנ"כית והמקור
- 2) ימות המשיח- תשובה אוניברסלית
- 3) ימות המשיח – שיטת הרמב"ם
- 4) מיהו המשיח?
- 5) יעודו של המשיח
- 6) שיטת הרמב"ם בתפקיד הדתות האחרות ומשיחיהם ביחס לגאולת ישראל

- טו. **העקרון התיאוסופי השלושה עשר – תחיית המתים**
- (1) תחיית המתים במקורות
 - (2) המחלוקת סביב הרמב"ם ועיקר תחיית המתים
 - (3) שיטת הרמב"ם בתחיה"מ
 - (4) היחס בין תחיה"מ ובין העוה"ב

טז. **אינדקס ביוגרפי - Biographies**

יז. **ביבליוגרפיה - Bibliography**

- ☆ ביבליוגרפיה יהודית דתית מצוטטת ומהדורות
- ☆ ביבליוגרפיה נוצרית דתית מצוטטת
- ☆ ביבליוגרפיה כללית - עברית
- ☆ ביבליוגרפיה כללית – אנגלית

יח. **תקציר באנגלית - Summary in English**

יט. **רשימת ספרים ומאמרים - List of Publications**

כ. **קורות חיים – Curriclum Vita**

הפילוסופיה היהודית

ראשית הפילוסופיה היהודית

מתי מתחילה הפילוסופיה היהודית ? זוהי שאלה שתשובתה נתונה במחלוקת בין החוקרים.

ישנם הרואים את תחילתה של הפילוסופיה היהודית בתקופת בית שני, תקופת הזהב של תרבות יון, בעקבות המפגש עם הפילוסופיה היוונית שמתחילה במאה השישית לפנה"ס אצל תליס ממילטוס. הפילוסוף היהודי המובהק בין תקופה זו הוא פילון האלכסנדרוני (המאה ה-1 לספירה).

ישנם חוקרים הרואים את תחילת הפילוסופיה היהודית כבר בתורה במחשבה הדתית המיקראית שהיתה קיימת מעל אלף שנים לפני הפילוסוף היווני הראשון. העיברים הראשונים היו הראשונים שיצאו במאבק נגד העולם האלילי, המאמין בנביאי שקר, באמונות טפלות ובשאר ההבלים של הדתות הפולוטיאסטיות-חמרניות ששלטו בעולם. אין כוונתם של חוקרים אלו לפילוסופיה במובן מטודי-פורמאלי של חשיבה ומחקר, מחשבה מדעית לפי תהליכים הגיוניים, כדי להסביר את גורמי קיום העולם הפיסיקלי והנהגתו. זאת אכן ניתן למצוא ביוון בלבד, אם כי ספק רב אם ניתן לראות את עקרונות היסוד של הפילוסופיה היוונית כעקרונות מקוריים יתכן והם השיגו זאת מעמים אחרים כגון היהודים¹ והמצרים, כשם שאת ראשיתה של המתמטיקה והגאוגרפיה כנראה קבלו היוונים ממצרים. אולם פילוסופיה במובן התוצאות והמסקנות של הפעילות המחקרית התיאוסופית של היוונים, הרי ש"זכויות היוצרים" והאמצאה המדעית תאוסופית שייכת ליהודים, כפי שהעיד קליארכוס תלמידו המובהק של אריסטו בשם רבו :

"כי הפילוסופים אמנם בקרב ההודים הם הקלנים, ובקרב הסורים הם היהודים, הם

*נקראים כך על שם מקומם"*².

תוצאות מחקריהם של המשולש סוקרטס-אפלטון-אריסטו זהות בעקרונותיהם עם השקפת העולם של היהדות, אם כי שונות בפורצס המחשבת, שתייהם – היהדות והפילוסופיה

¹ עיין: תורת הפילוסופיה, הרב שלמה גורן, ירושלים, (תשנ"ח 1998). : רמב"ם "מורה נבוכים" ח"א, פי"א, וח"ב פי"ב. : רבי יהודה הלוי ספר "הכוזרי" מאמר ב, סו

² יוסף בן מתתיהו- "נגד אפיון" מאמר א' כב

היוונית, הגיעו כל אחת בדרכה שלה למסקנה המהותית ביותר בדבר מציאות האל הרוחני האחד, היחיד והמאוחד, הזהה עם "אידאת האידאות" של אפלטון ועם "הטוב העליון" של אריסטו.

עם זאת, הזהות הקיימת בחלק מהמסקנות התאוסופיות בין היהדות ובין יוון טעונה הבהרה כבר בשלב זה בטרם ניכנס לטרקלין. הזהות היא ליוון הפילוסופית-תאורטית ולא ליוון העממית-לאומית-דתית. סוקרטס נשפט למיתה בעוון כפירה באילים של המדינה, נאמן לעקרונותיו המוסריים שבה את כוס התרעלה³. מאורע זה לא השפיע כלל על העם ועל השקפת עולמו האלילית-פולותאיסטית. האידאות הנעלות של הפילוסופיה של יוון, היו מנת חלקם של אנשים מועטים, והם לא הצליחו לעשותם דרך חיים לא לפרט ולא לכלל. יש המניחים שאפילו אריסטו ותלמידיו למרות הגילויים התאוסופיים המרעישים בדבר אחדות האלוהות (מונותאיזם פילוסופי) ועל "העצם העליון המניע הבלתי מונע", דברים המנוגדים לדת והפולחן שהיה מקובל ביוון רבתי, לא נאבקו לשנות את ערכי המוסר והתאולוגיה במדינה. גם את אורח החיים שלהם עצמם לא שינו אריסטו ותלמידיו, חוץ מכמה כתות שפרשו מיוון כמו הכת הפיתאגורית שישדו לעצמם בדרום איטליה משטר עצמאי שדגל בהשקפת עולמם הפילוסופית, המוסרית והחברתית.

בין היהדות ובין יוון העם רובצת תהום פעורה, היהדות דוגלת ברוח והיוונות בכוח. היהדות בתוכן והיוונות בצורה. ביהדות הטוב קובע את היופי, וביוונות היופי קובע את הטוב. היהדות מעדיפה את העתיד על ההווה, והיוונות מעדיפה את ההווה על העתיד. היהדות מעדיפה את המוסר, היוונות מעדיפה את התועלתנות. היהדות מעריכה את שלימות הנשמה, בעוד היוונות מעריכה את שלימות הגוף. היהדות דוגלת בשוויון מוחלט בין בני אדם שנולדו כולם בצלם אלוהים בעוד הפילוסופיה האריסטוטלית מחייבת את העבדות בעולם.

ראשי הפילוסופיה היהודית

במהלך ההסטוריה של התפתחות הפילוסופיה היהודית עמדו לישראל פילוסופים רבים בכל דור ודור שהותירו רושם עולמי-הסטורי כמו רבינו בחיי בן יוסף אבן פקודה*, רבי שלמה אבן

³ עיין: ספר "ההתנצלות של סוקרטס"

גבירול*, רבי יהודה הלוי* דיה"ל - מחבר ספר "הכוזרי", רבי לוי בן גרשון-רלב"ג*, רבי חסדאי קרשקש* רבי יוסף אלבז* .

אך ללא ספק ניתן לומר כי עמודי הפילוסופיה היהודית שהטביעו את חותמם עמוק בבשר האומה החיה הם שלושה: פילון האלכסנדרוני* (המאה ה-1), רב סעדיה גאון* (המאה ה-9) ורבי משה בן מימון* – הרמב"ם (המאה ה-12).

שורש הפילוסופיה היהודית

מקור הפילוסופיה היהודית היא בהתבוננות עיונית בכמה מישורים: במישור הקוסמולוגי, במישור המוסרי ובמישור ההסטורי.

במישור הקוסמולוגי - מסביר הרמב"ם שפילאי הטבע וחוקיותם גרמה לאברהם אבינו לסקרנות אינטלקטואלית ולחיפוש תיאוסופי שבסופו הגיע לתגלית האלוהית בכוחות עצמו. הרמב"ם מתאר זאת בספרו "היד החזקה":

" בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול ונבערה עצת חכמי אותו הדור ואנוש עצמו מן הטועים היה, וזו היתה טעותם, אמרו הואיל והאלהים ברא כוכבים אלו וגלגלים להנהיג את העולם ונתנם במרום וחלק להם כבוד והם שמשים המשמשים לפניו ראויין הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד ... ואחר שארכו הימים עמדו בבני האדם נביאי שקר ואמרו שהאל צוה ואמר להם עבדו כוכב פלוני או כל הכוכבים והקריבו לו ונסכו לו כך וכך ובנו לו היכל ועשו צורתו כדי להשתחוות לו כל העם הנשים והקטנים ושאר עמי הארץ, ומודיע להם צורה שבדה מלבו ואומר זו היא צורת הכוכב פלוני שהודיעוהו בנבואתו, והתחילו על דרך זו לעשות צורות בהיכלות ותחת האילנות ובראשי ההרים ועל הגבעות ומתקבצין ומשתחויים להם... וכיון שארכו הימים נשתכח השם הנכבד והנורא מפי כל היקום ומדעתם ולא הכירוהו ונמצאו כל עם הארץ הנשים והקטנים אינם יודעים אלא הצורה של עץ ושל אבן וההיכל של אבנים שנתחנכו מקטנותם להשתחוות לה ולעבדה ולהשבע בשמה... אבל צור העולמים לא היה שום אדם שהיה מכירו ולא יודעו אלא יחידים בעולם כגון חנוך ומתושלח נח שם ועבר, ועל דרך זה היה העולם הולך

Inter-religious and Comparative study on the thirteen principles of the Jewish belief by Maimonides

ומתגלגל עד שנולד עמודו של עולם והוא אברהם אבינו . כיון שנגמל איתן זה התחיל לשוטט בדעתו והוא קטן והתחיל לחשוב ביום ובלילה והיה תמיה היאך אפשר שיהיה הגלגל הזה נוהג תמיד ולא יהיה לו מנהיג ומי יסבב אותו, כי אי אפשר שיסבב את עצמו... וכל העם עובדי כוכבים והוא עובד עמהם ולבו משוטט ומבין עד שהשיג דרך האמת והבין קו הצדק מתבוננתו הנכונה, וידע שיש שם אלוה אחד והוא מנהיג הגלגל והוא ברא הכל ואין בכל הנמצא אלוה חוץ ממנו"⁴

כלומר ההתבוננות בהרמוניה הקוסמולוגית, כמאמר הנביא :

" שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה"⁵

הסדר וההרמוניה השולטים בקוסמוס מביאים את המתבונן למסקנה האולטימטיבית שהיקום האדיר הזה אינו יד המקרה אלא יש לו מנהיג מתכנן ומכוון. גם אריסטו כותב כי אכן ההתפלאות היא שהביאתו למחקר הפילוסופי :

"ההתפלאות היא שדחפה בראשונה את בני האדם להתפלסף, כמו שהיא דוחפת אותם

גם כיום"⁶.

במישור המוסרי- ההתנהגות המוסרית שבאדם מביאה להתבוננות עמוקה לגבי מקור האדם ותכליתו כמערכת פסיכו-פיזית ולא פיזית גרידא. זהו אותו "צלם אלוקים"⁷ ו"נשמת חיים"⁸ שבאדם.

במישור ההסטורי- התבוננות בהסטוריה הכללית בהשוואה להסטוריה היהודית מראשית התהוותו כאינדיבידואלים : אברהם, יצחק, יעקב ושנים עשר בניו. הפיכתו לעם : יציאת מצריים, מעמד הר סיני-קבלת התורה- ההתגלות האלוהית היחידה בהסטוריה לעם שלם, כיבוש ארץ- ישראל, נביאים, מלכים, בית המקדש הראשון והשני, גלויות בבל, פרס ורומא, מסעות צלב,

⁴רמב"ם משנה תורה, הלכות עבודת כוכבים פרק א הלכה א-ג

⁵ישעיהו מ, כו

⁶מטפיסיקה לאריסטו ספר א פרק ב

⁷בראשית א, כז

⁸בראשית ב, ז

פוגרומים , גירושים ממדינות שונות באירופה, עלילות דם, השואה, ועד קום מדינת ישראל מתוך אפר השואה והפיכתה לאחת המדינות המובילות בעולם בהרבה שטחים המהווה נס בפורפוציה תנכ"ית. אכן הסטוריה עתיקה הסטורית היהודים, עתיקה אך עם זאת חיה ונושמת את אותה תורה שניתנה למשה לפני מעל 3000 שנה, מדברת באותה שפה בה דיבר משה-העיברית-לשון הקודש. עם זה השאיר את הרושם החזק ביותר על עמי האנושות כולה. אומר הסופר וההסטוריון תומס קהיל:

"היהודים העניקו לנו את החוץ ואת הפנים – ואת השקפת העולם שלנו את חיינו הפנימיים... אנו חולמים חלומות יהודיים, מקווים תקוות יהודיות, רוב המילים החשובות יותר שלנו כמו- חדש, הרפתקה, הפתעה, ייחודי, פרט, אדם, ייעוד, זמן, הסטוריה, עתיד, חופש, קדמה, רוח, אמונה, תקוה, צדק, - הן מתת היהודים".⁹

מכל האימפריות הגדולות נשאר רק שרידים ארכאולוגים ללא קשר אוטנטי הקושר את העמים היושבים במקומם כיום עם אותם אמפריות קדומות. למרות אותם עמים ואנשים בעלי קנאות גזעית ועיוורון אינטלקטואלי שניסו להשמיד את העם היהודי, העם שהעניק לאנושות כולה את העושר האינטלקטואלי והתאוסופי הגדול ביותר ספר הספרים-התנ"ך, שרד העם היהודי באורח פלא ובדרך ניסית ממש כנגד כל הסיכויים. כל אלו מצביעים על הנהגה עליונה להסטוריה בכלל, ולעם ישראל בפרט.

⁹ עיין:

Cahill, Thomas., „The Gift of the Jews“, Translated into Hebrew „Matat HaJehudim“ from English by Arie Uriel, Published by Kineret (1999) Israel.

Inter-religious and Comparative study on the thirteen principles of the Jewish belief by Maimonides

העקרונות התיאוסופים של האמונה היהודית

נעשו מספר נסיונות להעלות על הכתב בצורה פורמאלית את העקרונות התיאוסופים של האמונה היהודית. הראשון היה של פילון*, שכתב חמישה יסודות בסיכום ספרו "על בריאת העולם"¹⁰: מציאות האל, אחדות האל, בריאת העולם, אחדות העולם והשגחת הבורא. כ-900 שנה לאחר מכן כתב רב סעדיה גאון* את ספרו המונומנטלי "אמונות ודעות" שהיה ספר תיאולוגי שיטתי ובו עסק בתאולוגיה היהודית שם הוסיף עוד חמישה עיקרים. אולם הרמב"ם* היה הראשון שכתב את עקרונות התיאוסופיה היהודית-13 העיקרים- בצורה שיטתית מקיפה וביקורתית ונתן להם משמעות דוגמטית, אמונות שכל יהודי חייב לקבלם ואלי"כ יוצא הוא מקהל ישראל. בטרם נתחיל בכתיבת העקרונות נקדים את הרקע לכתיבתם.

הרקע לכתיבתם של עקרונות האמונה היהודית

הצורך של דת להגדיר את עצמה ע"י כתיבת עקרונותיה היסודיים יכול לנבוע מסיבות שונות:

1. סיווגו של אדם הנאמן לעקרונות אלו כמאמין השייך לשורותיה של הדת או כתנאי לישועה-היהדות התלמודית הגדירה יהודי כאדם שנולד לאם יהודיה או אדם שהתגייר, והגיוור התמקד בלימוד ושמירת המצוות ולא בעיקרי האמונה¹¹, גם ישועתו של כל יהודי היתה תלויה בשמירת מצוות האל ולכן זו לא הסיבה לכתיבת עיקרי היהדות ע"י הרמב"ם ובכלל להתעסקות בתאולוגיה שיטתית מהמאה ה-10 ואילך.
2. נסיון למשוך אנשים לדת - יכול גם הוא להיות סיבה לכתיבת עקרונות האמונה אך כידוע אין היהדות רואה בעצמה דת אוניברסלית, להפך ע"פ היהדות יש מלכתחילה מקום בעולמו ליהודים ולאומות העולם, יותר מזה היהדות הקשתה על קבלת גרים ובודאי שלא ניסתה למשוך אליה גרים ולכן גם זו לא יכולה להיות הסיבה לכתיבת עיקרי היהדות ע"י הרמב"ם.
3. התגוננות מפני התקפה תאולוגית ע"י אמונה מתחרה – אכן זו כנראה הסיבה¹², החשש לא היה מפני צורות שונות של פגאניזם, זורואסטריאניזם ונצרות הם לא הטרידו את חכמי

¹⁰ על עיקריו של פילון עיין: צבי וולפסון, פילון (ירושלים 1970) א, עמ' 106.

¹¹ תלמוד בבלי מסכת יבמות דף מז עמוד א

¹² עיין:

התלמוד מפני שנתפסו כע"ז בעיני ההלכה, והראיה שההתעסקות היהודית בתאולוגיה שיטתית מתחילה מהמאה ה-10 ואילך בבבל שהיתה איזור איסלאמי מובהק. ההתקפה כנגד היהדות באה בשני מישורים במישור הפנימי-קראי והמישור החיצוני-אסלאמי :

במישור הפנימי-קראי- החל במאה ה-10 ואילך החלה תנועת הקראים במצרים ובבל לגדול ולהתפתח, הם גם זכו לחסות השלטונות. עיקר הקראות היה בדחיית התושב"ע, הם האמינו בתורה שבכתב בלבד¹³, דבר הנחשב לכפירה בעיני היהדות הפרושית-רבנית. זו היתה תקופה של עימות פולמוסי קשה עם הכפירה הקראית, הקראים השתמשו בטענותיהם בכלים של הפילוסופיה היוונית- דבר זה חייב את חכמינו להתמודד עימם באותם כלים וממילא ליצור תיאולוגיה שיטתית שתבדיל הבדל ברור בין יהודים לקראים, שכן הסכנה היתה שהם -הקראים- קראו לעצמם יהודים והבדל גדול במנהגים עדיין לא היה אז, לכן נרתמו חכמינו לגדור גדר במקום שנפרץ. המייצג הבולט של המלחמה בקראות היה רס"ג המנהיג הרוחני התקיף של קהילת בבל במאה ה-10. כאשר ראה רס"ג כי "בניך מהרסיך ומחרביך ממך יצאו"¹⁴, נלחם מלחמת חרמה בקראות וכתב ספרות פולמוסית רבה. מגמה פולמוסית זו היא שהביאתו לכתיבת חיבורו הפילוסופי "אמונות ודעות".

במישור החיצוני-אסלאמי- באותו זמן גם התפשט האיסלאם במהירות וכבש חלקים רבים מהגלובוס הגאוגרפי והתאולוגי. היהודים נמצאו מותקפים ע"י דת מונוטאיסטית יריבה. במהלך זמן הכיבוש האיסלאמי החל מהמאה ה-10 ואילך נאלצו היהודים להתגונן מול התקפותיהם של תיאולוגים מוסלמים שעשו שימוש רב בכלי הפילוסופיה היוונית שתורגמה בינתיים לערבית¹⁵. הרמב"ם סבל אישית מהכיבוש המוסלמי-קנאי של "האלמוהדים" כת מוסלמית קנאית שהתפשטה מצפון אפריקה לאירופה. במאה ה-12, לאחר נדודים רבים בעקבות

Kellner, Menachem., "Dogma in Medieval Jewish Thought" (1986) Oxford University press
¹³ להבנת השקפות הקראות עיין :

Lasker, Daniel J. *Rabbanism and Karaism: The contest for supremacy*, in JOSPE, R. & ST.M. WAGNER (eds.) *Great schisms in Jewish history*. New York, 1981. (Or. cloth. , XV, 260 pp.).

¹⁴ ישעיהו מט, יז

¹⁵ עיין :

Watt, W. Montgomery, *Muslim Intellectual: A study of Al-Ghazali*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1963. pp.159-161

הכפיה על היהודים להתאסלם או לעזוב את מקום מגוריהם, נדד מעיר מולדתו קורדובה שבספרד לפאס-מרוקו לאחמ"כ לארץ-ישראל ומשם למצריים, שם נח מנדודיו התמנה לרופאו של השליט צלאח א-דין ונבחר כמנהיגה של יהדות מצרים עד מותו. הרמב"ם בשעת משבר גורלית של העם היהודי, תקופה של גזירות שמד, בכשרונותיו הנדירים כגאון בהלכה ובמחשבה היהודית והכללית, באשיותו השלמה ובכושר הנהגתו, כיאה לנצר המתיחס לרבי יהודה הנשיא ולדוד מלך ישראל, לקח על עצמו תפקיד נכבד של כתיבה ספרותית הן בתחום ההלכתי-קיבוצה של כל התורה שבע"פ, והן בתחום המחשבתי-בעקבות בקיאותו במורשות האוניברסליות: המורשת הדתית-מונטאיסטית והמורשת המדעית והפילוסופית של יוון.

הרמב"ם כתב את 13 העיקרים¹⁶ של היהדות בפירושו למשנה בהקדמתו לפרק "חלק" הוא פרק עשירי במסכת סנהדרין. הוא נזקק לפרש כאן דווקא את 13 עיקרי האמונה מפני שבמשנה הראשונה בפרק זה דנה המשנה בנושא: מי זכאי לישועה - לחלק בעולם הבא? תוך ציון מספר אמונות שהיהודי חייב להאמין בהם כדי לזכות לישועה. הרמב"ם ראה במקום זה המקום המתאים ביותר לכתיבת 13 עיקרי האמונה בהם חייב להאמין כל יהודי. הרמב"ם היה כבן 23 בזמן כתיבת עיקרי היהדות, כפי שהוא מעיד על עצמו בסוף פירושו למסכת עוקצין לאחר שכתב פירושו למשנה על חצי הש"ס. מן הראוי לציין שעיקרי הרמב"ם למרות הביקורת הקשה לה זכו במהלך ימי הביניים¹⁷, בעיקר בגלל החידוש שבכתיבתם לראשונה כעיקרים דוגמאטיים, נתקבלו בכל תפוצות ישראל באשר הם עד ימינו.

לאחר הקדמה קצרה זו נבחר את 13 עיקרי האמונה התיאוסופית היהודית לפי הסדר בו כתב הרמב"ם את העיקרים.

¹⁶ עוד על שלושה עשר העיקרים עיין במאמר הבא:

Hyman, Arthur, 'Maimonides' Thirteen Principles', in *Jewish Medieval and Renaissance Studies*, ed. Alexander Altmann. Cambridge: Harvard University Press, 1967, p.119-144.

¹⁷ עיין:

Kellner, Menachem. *Dogma in Medieval Jewish Thought, from Maimonides to Abravanel*, Oxford [Oxfordshire]; New York: Oxford University Press, 1986.

העקרון התיאוסופי הראשון – מציאות הבורא

לדעת כי יש אלוקים, שהוא סיבת קיומה של המציאות, עם זאת ה' הוא מעבר למציאות זו ואינו תלוי בה.

מציאות במבחן השכל האמנם?

במבט ראשוני – בעצם העמדת שאלת מציאות ה' למבחן ולמשפט השכל יש סתירה. שכן הבורא הוא מעצם מהותו מעל הטבע ומפעיל אותו, ממילא הוא עומד מעל שכלו של האדם המנסה לבחון אותו. השכל האנושי מוגבל ביכולת תפיסתו, אינו יכול לתפוס כוח רוחני כלשהו, ולכן האדם מנוע מלהבין את מחשבת הבורא או לתפוס את גודלו. מאידך האדם ניחן בשכל ישר ובהיגיון בריא כלים המסיעים לו לבחון את סביבתו ולנהל את חייו בצורה האופטימלית. כלים אלו על אף מוגבלותם הם האמצעי הטוב ביותר שברשותנו לדעת את הבורא. ניתן לומר יותר מזה, לו היה הבורא נתפס בחושינו באופן מוחשי חד וברור היה האדם הופך למעשה לרובוט- הכוחות הרוחניים היו גלויים ומהווים כחלק מחוקי הטבע, ואז היה האדם מציית להם מתוך כפיה וידיעה ולא מתוך הכרעה מוסרית ובחירה חופשית. הבחירה החופשית עומדת ביסודה של הבריאה האנושית והאדם נברא לעמוד מול השאלה, מול הספק והלבטים. תפקידו וחובתו של כל אדם לברר ולעיין בסוגיה זו בשכלו, מתוך בחירה, כדי לדעת- האמנם יש כח עליון שברא את העולם ומפעילו? התשובה משמעותה דרך חיים לכאן או לכאן.

מקור

הרמב"ם מבסס עיקר זה על הדברה הראשונה בעשרת הדיברות:

*"אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים"*¹⁸.

התנ"ך מלא במשפטים הדורשים מאיתנו לדעת ולא רק להאמין, כמו:

*"ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים וידעתם כי אני ה' אלהיכם"*¹⁹

*"אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו"*²⁰

¹⁸ שמות פרק כ,ב

¹⁹ שמות פרק ו,ז

"אתם עדי נאם ה' ועבדי אשר בחרתי למען תדעו ותאמינו לי ותבינו כי אני הוא לפני לא

נוצר אל ואחרי לא יהיה"²¹

הרמב"ם כולל יסוד זה כמצוות עשה בספרו ההלכתי :

" יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון, והוא ממציא כל נמצא, וכל

הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם לא נמצאו אלא מאמתת המצאו... וידיעת דבר זה

מצות עשה שנאמר: "אנכי ה' אלהיך"... שזהו העיקר הגדול שהכל תלוי בו."²²

ובספר המצוות, מנה הרמב"ם את מציאות האל כמצוות עשה ראשונה²³. זוהי מצוות עשה לפי

הרמב"ם ולא רק אמונה, לא ניתן לצוות על אמונה רק על עשייה אך מכיוון שהאדם נדרש לדעת

ולא רק להאמין, הידיעה דורשת עשייה בלבד של דרישה וחקירה עד השגתה.

מציאות האל, גם בלי מעמד הר סיני, יכולה לנבוע מעיון בכמה תחומים :

1. עיון במימד הפנימי מוסרי שבאדם, מראה כי ישנה באדם ידיעה פנימית סוביקטיבית בדבר

הימצאותו של כוח עליון. זוהי הכרה פנימית החשה ומרגישה בקיומה של הנהגה עליונה,

כמאמר הפילוסוף ז'אן פול סארטר (1905-1980) (Paul Sarter–Jean) "אלוהים הוא אנחה

שאינה ניתנת לביטוי, השתולה במעמקי הנשמה". זוהי הכרה הטבועה באדם כשם שטבועה בו

הכרת עצמיותו מבלי צורך בהוכחה ויזואלית כמאמר רנה דקארט (1596-1650) (RENE

DESCARTES) "אני חושב אני קיים", ולא אני "רואה", זוהי הדרגה הגבוהה ביותר של

הידיעה- ידיעה שאינה צריכה הוכחה.

2. באדם יש מימד רוחני על-חומרי שכן מושגים כמו: מחשבה, הכרה, רגש, מוסר, רצון וכו' לא

יכולים להיות מוסברים באופן מטריאליסטי בלבד. החיבור הפסיכופיזי בין הגוף לרוח הוא

²⁰ דברים פרק ד, לה,

²¹ ישעיהו פרק מג, י.

²² רמב"ם משנה תורה, הלכות יסודי התורה פרק א, א-ו.

²³ רמב"ם ספר המצוות מצוה א', הוצ' מוסד הרב קוק (5750) עמ' 53

תעלומה בפני עצמה. אם נקבל את המסקנה על הימצאותם של מהויות רוחניות באדם אזי אין סיבה רציונאלית שלא להניח שכוח רוחני אדיר ברא את העולם.

3. עיון במבנה גוף האדם ובע"ח- מביא אותנו להכרה בגודל התחכום שבמבנה גופינו: מבנה העין כדוגמה ופעולתה- עדשה קשתית, רשתית, אישון. עדשה מתרחבת ומצטמצמת לפי הצורך, זוג עיניים כדי לאפשר ראייה סטראוסקופית(חללית), עצב הראיה מעביר את התמונה למרכז המוח דרך מליוני קוי טלפון כימיים, ושם התמונה ההפוכה והזעירה מתורגמת לצורה בעלת מימד מציאותי אמיתי ובצבע

תהליך העיכול- האוכל נכנס לפה, השיניים חותכות ולועסות, הלשון מובילה את המזון מצד לצד ואחורה, הבלוטות יוצרות ריר שמתמזג עם המזון ועוזר בהובלתו ובראשית עיבודו הכימי, הקיבה מעכלת, בעזרת מיצי עיכול שהיא מפרישה, את המזון אך לא את עצמה למרות שהיא עשויה מאותו חומר המתעכל בתוכה, העיכול ממשיך במיעיים, מיץ המרה הבא מהכבד נוזל למיעיים בכמות הדרושה לכל אוכל. אלפי צינורות מובילים את המזון המפורק והמעובד אל חלקי הגוף השונים, בכל צינור מובלת הכמות הדרושה לחלק אליו מובל המזון.

וכן ניתן להמשיך ולעיון במנגנונים אחרים כמו: הלב ומחזור הדם, השמיעה, הנשימה, ההליכה, השינה, המוח, מנגנון המעוף של הציפורים, מכשירי המשוט של הדגים ועוד תופעות מדהימות במבנה בעה"ח, כל זה מעיד על סדר ותיכנון מקורי.

תורת האבולוציה טוענת שיש בידה להסביר את סוד היקום, וסודה: מלחמת קיום גרמה לשכלול העולם האורגני. היצורים הנחותים אבדו והמשוכללים שרדו, כשניסו ראשי אותה אסכולה להסביר: כיצד נוצרו כל אותם מנגנונים משוכללים בגופם של אותם בע"ח ששרדו, הם הסתבכו במיסטיקה גמורה. דרוין (1809-1882) עצמו לא יכול היה להתעלם מהשלמות בתכנון העין, ובמכתבו לבוטניסט האמריקני אסא גריי Asa Gray (1810-1888) בשנת 1861 כשנתיים לאחר צאת הספר (*THE ORIGIN OF SPECIES*) הוא העלה ספקות אישיים לגבי התיאוריה שהוא פיתח וכך הוא כותב:

*"The eye to this day gives me a cold shudder"*²⁴

²⁴ עיון:

אין הסבר מתקבל על הדעת כיצד נוצרו בעה"ח, אין הסבר למנגנון הצמחי המאפשר צמיחה, פריחה, הוצאת פרי, זריעה והלאה, לידת בע"ח- חוץ מאשר תכנון ובריאה. אכן ישנן הרבה תופעות שאין בידינו להסבירם, אך אין בהם כדי להוות טענות נגדיות לבריאה ע"י האל. חוסר הסבר של תופעה אחת אינו שולל הסבר של תופעה אחרת. ישנן אלפי תופעות המעידות על תכנון ובריאה, וישנן תופעות רבות בעולמינו שאין בידינו עדיין להסבירם כלל. מן הראוי שנחכה ונמשיך לחפש את הסבריהם מדור לדור עד שנגלה בהם את יד הבורא.

4. בעיון קוסמולוגי אנו עדים לסדר קוסמי מדויק כחוט השערה, סדר מעיד על מסדר ומתכנן ועל מטרה. היתכן כי עולמנו המסודר כל כך-שחוקי הטבע והקביעות הפיזיקלית הם כ"כ מדויקים שסטיה קטנה תגרום לתוהו ובוהו- הוא תוצר המקרה? הסבירות לטעון שקסת דיו נפלה באקראי ונוצר כתם שצורתו זהה במדויק לספר התנ"ך, היא סבירות גבוהה יותר.

הסופר האמריקני A. C. Morrison (1884-1951), היה אסטרונום ונשיא האקדמיה למדעים בניו יורק (1938-1939) אסף בסיפרו²⁵ מספר גדול של "מיקרים" מתחומים שונים כמו: אסטרונומיה, גיאולוגיה, פיסיקה, כימיה, ואחרים, "מיקרים" רבים שהיו צריכים לקרות כדי שהעולם והאדם ייווצרו ויתקמו. בסיכום סיפרו הוא אומר שאין אפשרות אחת ממליונים שבאמת כל ה"מיקרים" הללו קרו אא"כ היו מכוונים ע"י בורא העולם. המתמטיקאי מק קיי בסיפרו²⁶ מחשב את ההסתברות להיווצרות כל אותם גורמים "בדרך המקרה" כדי ליצור חיים על פני האדמה, הוא מגיע למספרים אדירים וקובע שאין אפשרות כזאת לפי חוקי ההסתברות. הנה כמה מ"המיקרים" שאסף מוריסון:

★ שכבת אויר המקיפה את כדור הארץ ומגנה עליו מפני אלפי כוכבי שביט הנקלעים אליו במהירות של 30-60 ק"מ לשנייה.

★ שכבת האוזון המגנה עלינו מפני קרני השמש האולטרא-סגוליות שענינו וגופנו לא יכולים לעמוד בהם.

Darwin C.(1860) in a letter to Asa Gray in *The Life and letters of Charles Darwin* (1883) 3 Vols, ed. Francis Darwin, John Murray, London, Vol 2, p 273

²⁵ עיין:

Morrison, A. Cressy., *Man Does Not Stand Alone*, Revell. Westwood, New Jersey. 1944.

²⁶ עיין:

MacKay, H. "World of Numbers" Cambridge Univ. Press 1946.

Inter-religious and Comparative study on the thirteen principles of the Jewish belief by Maimonides

★גוף האדם צורך בנשימתו חמצן ופולט פחמן, קיום הצמחים תלוי בפחמן הם צריכים את הפחמן שאותו הם מפרקים לפחם-הבונה את הצמח ולחמצן המשתחרר לאויר ושאונו שוב נושמים. החיים על כדור הארץ מעידים על הרמוניה, מה שלא נחוץ לאדם הכרחי לצמח ומה שלא נחוץ לצמח הכרחי לאדם.

★סיבוב כדור הארץ הוא פעם ב-24 שעות, אם סיבוב היה פעם ב-240 שעות היה יכול כל היבול להישרף ביום חם אחד בו היתה השמש מכה את הצומח פי עשרה ללא הפסק, וכנ"ל ההפך בליל חורף ארוך פי עשרה. את התוצאות ההרסניות ניתן לראות על כוכב-מרקורי שצידו מול השמש קבוע, צד אחד שומם מהחום והשני מהקור.

★הציר המשופע של כדור הארץ הינו של 23° מה שגורם כידוע את העונות השונות. אלמלא שיפוע זה אוצרות המים היו נעים לקטבים ומצטברים כהרי קרח וכל השטח שבין קו המשווה ובין הקטבים היה מדבר עצום.

★שיעור החמצן באויר הוא 21%, אם היה 50% כל מה שניתן היה להישרף היה נשרף, ברק לא היה מדליק עץ אלא מפוצץ יערות כדוגמא.

דוד המלך עומד מול העולם המדהים ביופיו ובחכמת בריאתו, משתאה כולו, ואומר את הגישה היהודית:

"מה גדלו מעשיך ה' מאד עמקו מחשבתך"²⁷.

החוקיות שבטבע כראיה למציאות האל

דווקא החוקיות המעידה על השגרתיות שבטבע היא חיזוק רב לאמונה באל. המשורר הגדול אומר:

"השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע, יום ליום יביע אמר ולילה ללילה יחווה דעת"²⁸:

המאורעות היום יומיים החוקיות והתאום שבטבע הם המגלים לעיננו את גדולת הבורא ולא דווקא האירועים היוצאי דופן.

²⁷ תהלים פרק צב,ו

²⁸ תהלים פרק יט,ב-ג

קאנט (1724-1804) *IMMANUEL KANT* סובר כידוע כי הודאה במציאות האל היא תביעה של ה"תבונה השימושית" והוא שולל את מושג "הוכחת מציאות האל", אך למרות זאת אומר הוא ב"ביקורת התבונה הטהורה":

"ההוכחה הזאת (החוקיות שבטבע) זכאית תמיד להיזכר תוך הערצה. זוהי ההוכחה הותיקה ביותר, הברורה ביותר, והמתאימה ביותר לתבונת האדם הכללית. היא מפיחה חיים בלימודי הטבע, כשם שהיא נוצרה הודות למדעי הטבע והרי היא מחדשת ע"י כן תמיד את כוחה... היא מרחיבה את ידיעות הטבע שלנו ע"י קו מדריך בעל אחדות מיוחדת אשר עקרונה נמצא מחוץ לטבע. ידיעות אלה... מחזיקות את האמונה ב"מסובב עליון" עד כדי הכרה, שאין לעמוד בפניה.

לכן אין שום טעם לגרוע מערכה של ההוכחה זאת, התבונה מתרוממת בלי הפסק מעלה מעלה ע"י הוכחות כה אדירות, ההולכות וגודלות תחת ידיה אע"פ שהן רק אמפיריות. לפיכך אין בכוחם של ספקות המתעוררים תוך ספיקולציות דקות או מופשטות, לדכא את התבונה ולצמצמה במסגרת של אי בטיחות מהרהרת, כמו בתוך חלום. היא מביטה אל פלאות הטבע ואל הדר מבנה העולם, ומיד היא מתרוממת מגדולה לגדולה עד לדרגה גבוהה ביותר, מן המותנה בתנאי עד למסובב העליון והבילתי מותנה"²⁹

²⁹ עמנואל קאנט "ביקורת התבונה הטהורה" 2, פרק שלישי פרשה שישית

העקרון התיאוסופי השני – אחדות הבורא

לדעת שהאל יתברך שמו, הוא אחד ויחיד.

זהו הרעיון שהצליח אבי האומה היהודית, אברהם אבינו, להגיע אליו בכוחותיו העיוניים ולנוטעו בלבה של האנושות- המונוטאיזם הטהור. זהו העיקרון שיחד את העם היהודי מעמים אחרים ואת היהדות כדת פילוסופית שונה מדתות אחרות. עקרון זה נוצר בהיות העולם כולו שרוי בפולחן פולטאיסטי עד תקופות מאוחרות ביותר בהסטוריה. כל העולם האמין בקשר בין כוחות טבע ובין אלילים שונים: לא יכלו לתאר רעם וברק, ירח שמש וכוכבים, גשם ופוריות, לידה ותמותה כל אחד בלי אליל משלו. היחוד המונוטאיסטי של העיברים הקדמונים נזקף לזכות השקפת עולמם התאולוגית המיוחדת ללא תלות בשום גורם אתנולוגי, לאומי או טריטוריאלי, פשוט כי לא היה להם, כמאמר משה ואהרון לפרעה בהיות עם ישראל עבדים במצרים ללא טריטוריה משלהם: *"ויאמרו אלהי העברים נקרא עלינו"*³⁰. הנביא יונה ביטא את עבריותו בעיקרון המונוטאיסטי:

"ויאמר אליהם עברי אנכי ואת ידוד אלהי השמים אני ירא אשר עשה את הים ואת

*היבשה"*³¹.

גם לאחר המהפכה המונוטאיסטית שחוללה היהדות, המשיכו עמים כמו אשור, בבל, מצרים, יוון ורומי, עמים בעלי רמה ציביליזטורית גבוה לטבוע בים הפולטאיסטי.

עקרון זה לומד הרמב"ם מהפסוק המפורש בתורה:

*"שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד"*³².

אחדות האל נמנתה ע"י הרמב"ם כמצוות עשה שניה³³, והוסברה ע"י גם בספרו ההלכתי:

"אלוה זה אחד הוא ואינו שנים ולא יתר על שנים, אלא אחד, שאין כיחודו אחד מן

האחדים הנמצאים בעולם, לא אחד כמין שהוא כולל אחדים הרבה, ולא אחד כגוף שהוא

נחלק למחלקות ולקצוות, אלא יחוד שאין יחוד אחר כמותו בעולם... ואלהינו ברוך שמו

הואיל וכחו אין לו קץ ואינו פוסק שהרי הגלגל סובב תמיד, אין כחו כגוף, והואיל ואינו

³⁰ שמות ה,ג

³¹ יונה א,ט

³² דברים ו,ד

³³ רמב"ם ספר המצוות מצוה ב', הוצ' הרב קוק(5750) עמ' 54

גוף לא יארעו לו מאורעות הגופות כדי שיהא נחלק ונפרד מאחר, לפיכך אי אפשר שיהיה

אלא אחד, וידיעת דבר זה מצות עשה שנאמר ה' אלהינו ה' אחד.³⁴

הרמב"ם ושאר הפילוסופים היהודים הסבירו את המשמעות של ההבדל היסודי בין אמונה

במונוטאיזם לאמונה בפולוטאיזם המשמעות של "ה' אלהינו ה' אחד":

אבסולוטיות- אחד הוא מושג אבסולוטי בעוד שנים או יותר הינם מושג יחסי.

זמן-שנים או יותר אינם יכולים להיות מושג "טרם זמני" או "על זמני", הם עומדים בתוך הזמן

בין אם התחילו יחד ובין אם אחד קדם לשני, מושג הזמן חל עליהם.

גשמיות- שנים או יותר אינם יכולים להיות בלתי גשמיים. מפני שאם ישנם שניים או יותר הרי

שקיימים ביניהם גבולות מבדילים, גבולות הם רק בעולם הגשמיות.

מוגבלות- ברגע שישנם שניים או יותר לא ניתן לדבר על "אל כל יכול" מכיוון שאחד מהם מוכרח

להיות מוגבל ביחס לשני בכוחותיו ובפעולותיו.

שלום- ריבוי מחייב קונפליקטים בין המרובים, מה שמסביר את האמונה שרצח בין עובדי

האלילים לגבי המריבות בין האלים בעולם הפולוטאיסטי. אידאל היהדות הוא השלום המבוטא

באחדות.

מין- שנים או יותר מחולקים לפי מין. התוצאה יחסים בין אלילים לאלילות הרחוקים מהיכולת

לשמש דוגמא לבני"א. ואכן ברוב הפולחנים האלילים היה למין חלק חשוב בפולחן, בחלק

מהפולחנים המין עצמו היה אליל, הזנות הכללית היתה לעיתים חלק מהפולחן כמו אצל מדיין.³⁵

זונות ממין זכר ונקבה מילו תפקיד רישמי בהיכל האלילי ולכן נקראו קדש או קדשה.

המונוטאיזם היהודי הינו סינטיזה של שני ענינים: האחד אחדות ה' כפי שהוסבר לעיל שלמות

האלוה ואחדותו ללא כל ריבוי, שלם, נצחי ומאוחד. שלמות הנובעת מהאלוה עצמו. השני יחוד ה'

דהינו בלעדיותו, שהוא לבדו קיים ואין זולתו, כמו שמצווה ה' בדיבר השני:

" לא יהיה לך אלהים אחרים על פניי"³⁶.

³⁴ רמב"ם משנה תורה הלכות יסודי התורה א, ז

³⁵ עיין: במדבר פרק כה

³⁶ שמות פרק כב,

המרכיב השני שולל את המונוטאיזם האפלטוני-ה"הנוטאיסטי", שאמנם האמין באחדות האל אך לא בבלעדיותו, בהניחו את קיומו של חומר קדמון נצחי בצד האל (אמנם נמוך וירוד מהאלוהות) שאיפשר את הבריאה "יש" מ"יש" ולא כטענת היהדות "יש" מ"אין"³⁷. המונוטאיזם היהודי שולל גם את המונוטאיזם "האריסטוטלי" המדבר על אחדות השמים באותה רמה של אחדות האלוה באומרו:

*"אחד הוא איפוא המניע הראשון הבלתי ניתן להתנועע גם בהגדרה, גם במספר, ואחד גם מה שהוא מונע תמיד ובאופן רצוף, השמים הם איפוא רק אחד"*³⁸.

האמונה הנוצרית בשילוש הקדוש³⁹ הינה מנוגדת למונוטאיזם הטהור נחלת היהדות, שיתוף האל עם גורמים אחרים, פוגע בעיקרון הבלעדיות⁴⁰ ובעיקרון האחדות⁴¹. הנסיונות להסביר את השילוש כמונוטאיזם אינם מקובלים על היהדות והסיבה פשוטה: אחד הוא אחד ותו לא, אם אני צריך להסביר למה זה אחד, סימן שזה לא אחד אלא משהו אחר. השילוש ללא ספק דורש הסבר במידה והוא רוצה להיקרא מונוטאיסטי ולכן הוא נפסל מראש. השילוש נושא אלמנטים של עבודה זרה לפי הרמב"ם⁴², ע"ז היא אחת משלושת העבירות עליהם מצווה היהודי למות ולא לעברם: ע"ז, שפיכות דמים וגילוי עריות⁴³, דבר זה מסביר מדוע בתקופת האינקוויזיציה ובתקופות הסטוריות דומות העדיפו יהודים למות מאשר להתנצר. המונוטאיזם הוא בסיס התיאולוגיה היהודית ומרוכז בפסוק "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד"⁴⁴ פסוק הנישא בשפתו של היהודי פעמים בכל יום בתפילתו, נושא פסוק זה על זרועו וראשו בתוך התפילין, ושם אותו על משקוף ביתו במזוזה. פסוק זה הוא הראשון אותו לומד הילד היהודי לומר, את פסוק זה אומר היהודי בעת צרה, את פסוק זה אמר היהודי בעמידתו על מוקד ה"אוטו דה פה" של האינקוויזיציה, ולפני כניסתו לתאי הגזים של אושוויץ - לפני מותו.

³⁷ עיין רמב"ם מורה נבוכים ח"ב פ"ג

³⁸ אריסטו מטפיזיקה ספר יא' פרק ח פסקה 11

³⁹ מתיו 28, 19

⁴⁰ שמות פרק כ, ב

⁴¹ דברים ו, ד.

⁴² עיין רמב"ם הלכות עבודת כוכבים פרק ב הלכה א

⁴³ עיין תלמוד בבלי מסכת פסחים דף כה עמוד ב, וכן מסכת סנהדרין דף עד עמוד א: עוד עיין רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ה הלכה ב, עוד עיין שולחן ערוך יורה דעה סימן קנז סעיף א, וכן ספר החינוך מצוות רצה, רצ"ו

⁴⁴ דברים ו, ד.

העקרון התיאוסופי השלישי – העדר גשמיות הבורא

להאמין כי ה' ישתבח שמו אינו גוף, הוא נעלה מעל כל דמיון, ולא ניתן להשיגו.

עיקר זה שולל אנטרופורמיזם מהאל, האל אינו מחומר ואינו בעל צורה- זוהי שלילה טוטאלית מכל סוג שהוא של גשמיות אלוהית. כל גדולי הפילוסופים היהודים מנו עיקרון זה בין ראשוני יסודות האמונה היהודית, כגון *רב סעדיה גאון*⁴⁵. *הרמב"ם** מביא בספרו ההלכתי⁴⁶, שני פסוקים המצביעים על איסור ההגשמה, אחד מהתורה: "ונשמרתם מאד לנפשתיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה' אליכם בחרב מתוך האש"⁴⁷ ואחד מהנביא: "למי תדמיוני ותשוו ותמשלוני ונדמה, הזלים זהב מכיס וכסף בקנה ישקלו ישכרו צורף ויעשהו אל יסגדו אף ישתחוו"⁴⁸.

בתורה מופיעים תאורים גשמיים לכאורה של האלוה, העלולים להטעות את מי שאינו מצוי בטרמינולוגיה המקראית. ביטויים כמו: "וירד ה'", "יד ה'", "ויחר אף ה'" וכו'. עם נושא זה התמודדו גדולי פרשני המקרא⁴⁹ כאשר העיקרון המנחה הוא: *"דיברה תורה כלשון בני אדם"*⁵⁰, כלומר שפת התורה במיקרים רבים המתארים את ה' הינם מטפורים. גם בתרגומי התורה השונים, בתרגום אונקלוס של התורה לארמית ובתרגום השיבעים ליוונית הרחיקו המתרגמים את הגשמיות והצורה הפיזיקלית מהאלוה. גדולי המחשבה היהודית⁵¹ התמודדו גם הם עם כל מיני פסוקים בהסבירים שמטרתם של פסוקים אלו לסבר את האוזן לפי הכלל *"דיברה תורה כלשון בני אדם"*.

⁴⁵ רס"ג בספרו "אמונות ודעות" מאמר ב'

⁴⁶ רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק א הלכות ח, ט, יב

⁴⁷ דברים פרק ד, טו, עוד עיין מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - פרשה י ד"ה לא תעשון, וכן זוהר כרך ב (שמות) פרשת בא דף מב עמוד ב

⁴⁸ ישעיהו פרק מו, ה-ו.

⁴⁹ אבן עזרא: בראשית פרק ו פסוק ו, במדבר פרק יד פסוק ל, יונה פרק ג פסוק י. רד"ק שופטים פרק ט פסוק יג וכן אונגלוס שם על הפסוק, רד"ק ירמיהו פרק יד פסוק ח. רלב"ג שופטים פרק י פסוק טז

⁵⁰ תלמוד בבלי ברכות לא ע"ב ב:

⁵¹ רמב"ם: "משנה תורה" הלכות יסודי התורה פרק א הלכה ט: וכן ב"מורה נבוכים" מקדיש הרמב"ם את רוב הפרקים בחלק הראשון להסברת ביטויים בתנ"ך היכולים כביכול להטעות, עוד עיין בספר העיקרים לרבי יוסף אלבו מאמר ראשון פרק ב, מאמר שני פרקים יד' יז, וכן מאמר שלישי פרק כה' וכן מאמר רביעי פרק לט'.

ה"טרנסצנדנטיות" של האלוהות

היהדות מבליטה את ה"טרנסצנדנטיות" של האלוהות, היות האל מצוי מעבר לתחום הפיסיקלי. התחום האלוהי-מטאפיזי הוא ניצחי וקדם לעולם הפיסי. העיקרון התיאולוגי בדבר הטרנסצנדנטיות של האלוהות נלמד מהבריאה, שהיא תיאור היוצר את העולם ללא חפיפה בין הבריאה לאלוהות. הבריאה נתהוותה כתוצאה מרצון אלוהי טרנסצנדנטי, כתוצאה ממאמר חיצוני לבריאה, כפי שאומר המשורר:

"בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם"⁵².

עם זאת, למרות ה"טרנסצנדנטיות" של האלוהות, מדגישה היהדות שהאל הוא גם ה"מסובב" העומד מאחורי הקיום היום יומי של העולם, למרות היותו מחוצה לו. אימנציה של האל במציאות היא אלילית.

בזה שונה תפישת היהדות מתפישתו של אריסטו, ולאו דווקא אריסטו אלא מהתפישת הפתנאיסטית לצורותיה השונות המייחסת השפעה ושלטון לכוחות טבע או לגורמים מתווכים בין האל לטבע-חשיבה שכזו היא ע"ז וכל מטרת התורה היא להרחיקנו מכך. הפתנאיזם החומרי רואה את האלוהות כ"צורת" היקום-כביטוי מושלם לאלוהות, כך למשל ראה זאת ברוך שפינזר⁵³, שכל כוחות הטבע הם התופעה האלוהית. היהדות דוחה גם את הפתנאיזם הרוחני של אפלטון שסובר שכל המציאות הקוסמולוגית מהווה ביטוי מטאפיסי לכל הפעילות האלוהית.

עיקרון העדר גשמיות הבורא ובית התפילה-בית הכנסת

המחשת האלוה היא ע"ז וסותרת את עשרת הדיברות שם נאמר:

"לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים

מתחת לארץ: לא תשתחוה להם ולא תעבדם"⁵³

⁵² תהלים פרק לג,ו

⁵³ שמות פרק כ פס' ג-ד.

תפיסת האל הבלתי גשמי אינה קלה, מפני שאנו בשר ודם וחיים בעולם גשמי, כבר בקבלת התורה, זמן קצר לאחר לאחר ההתגלות האלוהית בהר סיני שם שמע העם את הציווי שלעיל, נסוג העם ועשה את העגל. גם כשישב על אדמתו נכשל פעמים רבות בע"ז של שכניו. קשה היה לאבותינו להיות עם בודד המאמין באל בלתי גשמי, כמו אי בים העמים הפולוטיאיסטים בעלי התמונות והפסלים. תורתנו אסרה, נביאנו חזרו והזהירו, חכמינו ומנהיגנו הרוחניים האחרים חינכונו על גדולת העיקרון הזה, וע"כ לא סר מאיתנו.

עיקרון זה הוא בעל משמעות פרקטית בחיי המעשה. בית המשמש לעבודת האל אין להכניס אליו שום דבר הגורם להמחשת האל. לכן לא ניתן למצוא בבית כנסת תמונות או פסלים. מהסיבה הזאת פוסק הרמב"ם ואחרים ע"ס התלמוד⁵⁴ שהכנסיות המלאות בתמונות ובפסלים הינם בית ע"ז לפי הגדרת ההלכה והכניסה אליהם אסורה כשם שאסורה הכניסה למקדשים במזרח הרחוק המלאים בפסלים המשמשים לעבודת האל. לעומת זאת היהדות מתירה כניסה למסגד, שכן האיסלאם כדת מונוטאיסטית אינה מרשה הכנסת תמונות ופסלים למסגדיה.

⁵⁴ ת"ב מסכת עבודה זרה דף יז ע"א ועיין תוספות שם, רמב"ם הלכות עבודת כוכבים פרק ב הלכה א וכן רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פרק יא הלכה ז', וכן הרמב"ם בפירוש המשנה, עבודה זרה (פרק א', דף י"א ע"ב). וכן דעת הרשב"א, הובא בטור יורה דעה (סימן קמ"ט), וכן עיין בטור ושלחן ערוך /יו"ד/ סוף סימן קנ"ז לתשובה מקיפה בעניין ראה בתשובות הראשלי"צ הרב עובדיה יוסף שו"ת יביע אומר חלק ז-או"ח סימן יא ד"ה ב) "ולכאורה" וכן שו"ת יחוה דעת חלק ד סימן מה וכן עיין בתשובת ר' משה פיינשטיין ז"ל בשו"ת אגרות משה חלק יו"ד ג' סימן קכט ד"ה ו' איסור.

העקרון התיאוסופי הרביעי – קדמות הבורא

לדעת כי ה' יתברך שמו, קדמון, קדם לכל נמצא בסיבתיותו ובמעלתו.

קדימת ה' לכל נמצא היא מוחלטת, אונטולוגית (סיבה למסובב) וכרונולוגית (בורא לנברא). נדגיש כי האל נמצא מעל הזמן אך הקדימה הכרונולוגית היא היחידה שמוח אנושי יכול לתפוס. עיקר זה הקובע שה' הוא בורא העולם ומנהיגו, נוגד לחלוטין את תפיסתו של אריסטו שהניח שהעולם הוא קדמון וניצחי ללא שינוי (וממילא הוא הדין לגבי הזמן והתנועה). עקרון זה היה המפריד העיקרי בין שיטת הרמב"ם לשיטת אריסטו, למרות שבעניינים רבים דבק הרמב"ם בפילוסופיה האריסטוטלית, כאן הרמב"ם היה חייב לדחותו לחלוטין, כאומרו לגבי האמונה בבריאת העולם בספרו הפילוסופי:

" הוא יסוד תורת משה רבינו בלי ספק, והוא שנית ליסוד היחוד, לא יעלה בדעתך זולת

זה"⁵⁵.

בריאת העולם היא עיקרון יסודי באמונה היהודית ככתוב:

" בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ"⁵⁶ וכן "אלה תולדות השמים והארץ

בהבראם ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים"⁵⁷.

עיקרון זה מראה את היצירה הראשונית של העולם וכוחותיו ולאחמ"כ שינויים זמניים במערכות הטבע שבאו כניסים לאורך ההסטוריה כמו קריעת ים סוף, הכל לפי איך שעלה הרצון מלפניו יתברך ויתעלה הוא בראם והוא השולט בהם בכל יום תמיד. שיטת אריסטו סותרת הן את בריאת העולם וקימו המתמיד בכל יום מחדש ע"י ה' יתברך, והן את ההתערבות המטאפיזית של ה' בטבע שבאה לידי ביטוי בניסים שנעשו ע"י ה' וע"י נביאיו בעבר בהווה ובכל עת שתעלה לפניו.

⁵⁵ מורה הנבוכים חלק ב פרק יג

⁵⁶ בראשית פרק א, א,

⁵⁷ ב ראשית פרק ב, ד,

עיקרון קדמות ה' שברא את העולם אינו מקבל גם את שיטתו הקוסמוגנית של אפלטון המניחה את קיומו של חומר קדמון נצחי בצד האל (אמנם נמוך וירוד מהאלוהות) שאיפשר את הבריאה "יש" מ"יש" ולא כטענת היהדות "יש" מ"אין"⁵⁸.

החוקיות שבטבע כהוכחה לבריאת העולם

הידיעה בדבר החוקיות הקיימת בטבע, אינה נחלת העולם העתיק. בתחילה סברו בני"א כי הכוחות העליונים שבראו לדעתם את העולם מוסיפים לברוא, להחריב ולשנות בטבע. כך היה במיתולוגיה היוונית, אצל הרומאים ועמי המזרח, הם תיארו את התנהגות העולם בהתאם לשרירות ליבם של האלים ואף לעיתים כמריבות ביניהם. ההתקדמות האדירה במחקרי הטבע, הביאה את החוקרים לעמוד על החוקיות הקיימת בטבע. הפלא הגדול הוא שעובדה זו בושרה ביהדות לפני אלפי שנים:

" חק נתן ולא יעבור"⁵⁹

ומופיעה בתנ"ך ארבע פעמים⁶⁰. זוהי עובדה חשובה משני בחינות: הן כראיה למקור העל אנושי של המקרא, שכן גם לפי השיטה המאוחרת ביותר המוצעת בין מבקרי המקרא גילוי זה הינו עתיק ביותר כלפי התקופה בה נתגלתה החוקיות שבטבע. והן מבחינת בריאת העולם, שכן התנ"ך הודיע גם על בריאת העולם לא רק על החוקיות.

מעמד הר סיני כהוכחה לבריאת העולם

הרמב"ם מביא גם הוכחה פילוסופית ולא רק ראיות מהתורה לבריאת העולם. הרמב"ם אומר שאם דעתו של אריסטו נכונה והעולם אכן קדמון ולא ניברא ע"י האל וברצונו, הרי שכל חוקי הטבע הינם דטרמניסטים ללא אפשרות של שינוי לפי רצון ולפי תכלית. מצב שכזה סותר בהכרח את מעמד הר סיני שהיה עדות לשינויים בטבע בהתאם לרצון ותכלית סוברנים שקבע הבורא, בהתגלותו לעם שלם כדי לכונן בו סדר חברתי חדש ומחייב לדורות, המובע בתורה, שיביא להגשמת הייעוד האנושי בהסטוריה. את מעמד הר סיני בלתי ניתן לסתור מכיוון שאנו יודעים בוודאות נסיונית ע"פ עדות נאמנה שהוא אכן ארע. ולפיכך, אם ארע מעמד הר סיני, והוא

⁵⁸ עיין רמב"ם מורה נבוכים ח"ב פ"ג

⁵⁹ תהלים קמח,ו

⁶⁰ תהלים קמח,ו: ירמיהו ה, כב-כד: משלי ח כז-כט: איוב לח, לג

מאפשר אמונה בבריאת העולם בלבד ולא בקדמותו, הרי המסקנה היא: שהבריאה היא הנכונה ולא הנחת הקדמות של אריסטו.

מה קדם לטבע

האם יש למדע תשובה מדעית לשאלה, כיצד נתהווה העולם? המדע אינו יכול לצאת מעולם החומר והאנרגיה, לא בדרך התיזה ולא בעזרת ההיפוטזיסה. המדע יכול להצביע על מליוני שינויים בטבע של חומר ואנרגיה, פשיטת צורה ולבישת צורה אחרת, כיום אף מדברים על חומר יסודי אחד או אנרגיה יסודית אם הכל. אך אין המדע יכול להגיע עד לפני היות החומר והאנרגיה בעולם. אומר אחד מגדולי המדענים, מי שהיה האסטרונום הממלכתי בגלסגו פרופ' סמרט:

” רשאים אנו כאן לשאול – אם הצליח המדע באמת לגלות את סוד הבריאה יותר מהסיפור העיברי הנשגב? כמדומה אני שהתשובה מוחלטת: לא! סיפור בראשית מתחיל בהיפותיזה האדירה של בורא עולם אלוהי: בראשית ברא אלוהים ... כפי שנראה, גם המחקר המדעי של בריאת העולם מוכרח להניח היפותיזות הנראות הגיוניות ומתאימות לחוקים מדעיים מבוססים. היפותיזות אלו מקדמות אותנו מידי פעם, אך המטרה האחרונה רחוקה כמות שהיתה, אף על פי שאנו מגלים מפרק לפרק ציוני גבול חדשים”⁶¹

אין אפשרות להבין בתוך תחומי הטבע מאין בא החומר או האנרגיה. בתוך הטבע שולט חוק ההתמדה- הקובע כי סה"כ חומר ואנרגיה הנמצאים בעולם קבוע ואינו ניתן לשינוי. כדי להבין מנין בא החומר יש צורך לצאת מעולם הטבע- אל הזמן בו הטבע לא היה קיים. אלוהים קדם לטבע והוא ברא את הטבע גורסת היהדות כאמור בפסוק הראשון בתורה. המדע העוסק בהתהוות העולם, הקוסמוגוניה, מודע היטב למוגבלותו האובייקטיבית, הטבע לא יכול להוסיף את הכמות הקטנה ביותר של חומר לכמות המקורית. דעת שפינוזה וחבריו שחשבו "האל הוא הטבע", *DES SIVE NATURA* נמצאת חסרת יסוד לפי האמור מפני שהטבע אינו יכול לברוא את החומר והאנרגיה המקוריים, הטבע ניברא לא בורא.

⁶¹ עיין:

Smart, W.M.: *The Origin of the Earth*, Cambridge 1953

Inter-religious and Comparative study on the thirteen principles of the Jewish belief by Maimonides

היבט בין דתי ומשווה על שלושה עשר עיקרי האמונה לרמב"ם

העקרון התיאוסופי החמישי – יש לעבוד את ה' בלבד

להאמין שהבורא יתברך הוא היחיד שאותו ראוי לעבוד ואין לעבוד אחר זולתו .

יש לעבוד את האל בלבד, כל עבודה ליש מסויים, המתווך בין האל ובין העולם הגשמי והאדם כגון: למלאכים או לכל כוח אחר, הינה עבודה זרה. לא משנה הסיבה לעבודה לאותו מתווך, בין אם הסיבה בגלל העדר אפשרות ליצור קשר ישיר בגלל נשגבות האל או בגלל עצמיות המתווך. עצם הקמת מתווך מכל סוג שהוא- אדם או עץ ואבן, בין ה' יתברך ובין האדם היא ע"ז לכל דבר.⁶²

על עיקרון זה מצביע האיסור בעשרת הדברות:

"לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים

מתחת לארץ"⁶³.

זו גם הסיבה מדוע בבתי הכנסת לא ניתן למצוא פסלים או תמונות שמטרתם הגשמת הרוחניות. ללא ספק זהו אחד הקשיים באמונה היהודית, היהודי מתבקש לתקשר עם משהו כ"כ אבסטרקטי, וההתקשרות עם ה' היא יום יומית: בתפילה, בברכות, באכילה, בחגים... וכל זה ללא מינימום של ויזואליות. הסיבה לכך כפולה: מצד האל – הוא באמת נעדר גוף, מצד האדם – שאם היו מאפשרים לו מינימום של הגשמה הרי שהמרחק לע"ז מצטמצם והסכנה להגיע לע"ז תגדל מאוד, שכן כפי שהקדמנו טבע האדם נוטה להגשמה.

עם פטירת משה רבינו כותבת התורה:

" וימת שם משה עבד ידוד בארץ מואב על פי ה': ויקבר אתו בגי בארץ מואב מול בית

פעור ולא ידע איש את קברתו עד היום הזה"⁶⁴

שואלים המפרשים מדוע לא נודע מקום קברו של משה רבינו?

⁶² רמב"ם הלכות עכו"ם פרקים א, ב

⁶³ שמות פרק כג,

⁶⁴ "דברים פרק לד, ה-ו

עונים הם, אם אכן היה מקומו של קברו ידוע לרבים, היו הופכים את קברו של משה רבינו למקום ע"ז ע"י שהיו הופכים את משה לדמות מקודשת או אפילו אלוהית והיו עובדים לה. כדי למנוע זאת העלים הקב"ה במכוון את מקום קברו, לפי שיודע בוראינו את טבעינו הנוטה אחר ההגשמה. לכן גם דאגה התורה לתאר את מיתתו של משה כדי שיהיה ברור: שמשו רבינו למרות גדולתו שאיש לא זכה להגיע למדרגת דבקותו בה' נשאר משה האיש, ונפטר כדרך שכל אדם בסופו של דבר סופו למות.

עקרון תיאולוגי זה מבדיל את היהדות בצורה חדה מהנצרות אשר נתנה מעמד מתווך-אלוהי לישו ע"פ האמונה בשילוש. עיקרון זה דוחה גם את מושג הכפרה הנוצרי-קאתולי המעניק סמכות לכומר לכפר על חטאי האדם. ביהדות אין מעמד לעבודת האל דרך מתווכים, ואילו בנצרות זוהי דוקטרינה בסיסית הסותרת את הציווי בעשרת הדיברות:

*"לא יהיה לך אלהים אחרים על פני"*⁶⁵

שמשמעותו שום דבר לא יכול לעמוד בין האל ובין האדם. האדם צריך להתפלל לאל בלבד והוא שומע את כולם כדבר המשורר:

*"קרוב ה' לכל קראיו לכל אשר יקראוהו באמת"*⁶⁶

הסמכות לקבל תפילת האדם, לשמוע את המתוודה, לקבל את תשובת החוטא, לכפר, להעניש ולתת שכר- שמורה לאל בלבד.

אין בא כח לאל, לא המלך ולא הכהן, לא תלמידי חכמים מלמדים ומחנכים ולא שופטים ופוסקים. אף אחד אין בידו כח לתווך או לעמוד במקום האלוהים, לא בעוה"ז ולא בעוה"ב. לכן אין מתפללים למתים, לקדושים או למלאכים, רק אל האלוהים פונים בתפילה, בתחינה ובהודאה.

⁶⁵ שמות פרק כ,ב

⁶⁶ תהלים פרק קמה, יח.

העקרון התיאוסופי השישי – הנבואה

להאמין בנבואה שהיא אפשרית, ושכל דיברי נביאי ישראל כולם אמת.

”ותאמרו הן הראנו ה' אלהינו את כבדו ואת גדלו ואת קלו שמענו מתוך האש, היום הזה

ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי”⁶⁷.

מתוך כ-15000 דתות שהיו קיימות במהלך ההסטוריה ועד ימינו, היהדות היא היחידה המבוססת על התגלות כללית של האל לכל עם ישראל בהר סיני, לפני ציבור של כשלושה מליון יהודים התגלות ללאום כולו. כל שאר הדתות במידה והם נובעות או מתבססות על התגלות הרי שזו היתה התגלות לאדם יחיד שמשקלה האוטנטי הוא בהתאם. ריה”ל⁶⁸ מסביר שאפילו דור המדבר שראה ניסים גלויים בעיניו כמו: עשר המכות במצריים וקריעת ים-סוף, לא היה מסוגל להאמין שאכן האלוהים ידבר עם האדם, בגלל גדלות האל ושפלות האדם. ורק לאחר מעמד הר סיני בו האל התגלה ודיבר לכל העם, האמין העם בנבואה, כמו שמתארת התורה לאחר שהאל אמר את שני הדברות הראשונות מתוך עשרת הדברות:

”ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות: ויאמר משה

אל העם אל תיראו כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים ובעבור תהיה יראתו על פניכם

לבלתי תחטאו: ויעמד העם מרחק ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים: ויאמר ה' אל

משה כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם:”⁶⁹

במעמד הר סיני כל עם ישראל עלה לדרגת נביאים, מעמד זה לא חזר על עצמו בשום מקום

בהסטוריה, והובטח בתורה ע”י האל כי מעמד כזה גם לא יחזור:

⁶⁷ דברים פרק ה, כ

⁶⁸ כוזרי, מאמר ראשון, פיסקה פז

⁶⁹ שמות פרק כ, טו-יח

” כי שאל נא לימים ראשנים אשר היו לפניך למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמוהו : השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי : או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסת באתת ובמופתים ובמלחמה וביד חזקה ובזרוע נטויה ובמוראים גדלים ככל אשר עשה לכם ידוד אלהיכם במצרים לעיניך :”⁷⁰

חשיבות הנבואה כעיקרון דתי

הסיבה שהרמב"ם ראה את חשיבות הנבואה עד כדי קביעתה כעיקרון דתי, נעוצה בכך שהתורה כולה מחייבת אותנו מפני שהיא ניתנה לנו ע"י ה' בנבואה. אין אנו מקיימים את התורה מכיוון שבדקנו אותה ולדעתינו היא חשובה, אלא מפני שניתנה לנו ע"י ה'. מתן התורה לעם ישראל היה בנבואה, חלקה ניתנה בנבואה לכל עם ישראל, ורובה ניתנה בנבואה למשה. אימות הנבואה הוא אימות התורה וההלכה, ומכאן חשיבותה כעיקרון דתי. הרמב"ם מסביר שעצם האמונה במשה רבינו כנביא לא נבעה מהניסים שהוא עשה לעיני עם ישראל במצריים או במדבר, הניסים נעשו מכיוון שהיה בהם צורך. מה שגרם לעם להאמין במשה כנביא היה דבר ה' למשה במעמד הר סיני כפי שמראה התורה :

”ויאמר ידוד אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם”⁷¹

מסיק מכאן הרמב"ם שלפני מעמד הר סיני לא האמינו בני ישראל במשה כנביא באמונה שלמה אלא היה מקנן בליבם הספק – ”האמנם ידבר ה' עם האדם?” עד להתגלות האלוהית לעם ישראל שאחריה אין ספק אלא ביטחון מושלם במשה כנביא ה'.⁷²

מיהו הנביא ומה תפקידו ?

הנביא הוא אדם שכל כולו, בגופו ובנפשו, כפוף לאל⁷³. הנביא הוא המנהיג האידאלי – המנהיג המושלם ביותר שהיה לעם ישראל היה משה רבינו, גדול הנביאים בכל הזמנים. ע"י לימוד התורה

⁷⁰ דברים פרק ד, לב-לד

⁷¹ שמות פרק יט, ט

⁷² עוד עיין רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ח, הלכה א

⁷³ עיין : רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ז, א

וקיום מצוותיה ושימוש מכסימאלי בכוחות השכל והנפש, ניתן להגיע להצלחה הגופנית, הנפשית-רוחנית ולשלמות מוסרית- דרגת הנביא. נביאי ישראל היו מנהיגים שחינכו והיטו את עמם לתורת משה, ובכך גלמו הנביאים את השגחת האל בעולם. הנביא הוא אדם השלם בחכמתו ובמעשיו הוא דמות המשמשת למודל חיקוי לעם. הנביא מסביר הרמב"ם: הוא אדם המחקה את התנהגות האל בעולם: במעשיו, בדרכיו ובמידותיו. בדרך חיקוי הנביא את האל הופך הוא למודל חיקוי למנהיגי העם, והעם מחקה את מנהיגיו. ומכאן נובעת האחריות הגדולה על מנהיגי העם, ומובנת ההקפדה היתירה על חטא של מנהיג, כדוגמת משה רבינו שבגלל חטא אחד נענש כ"כ קשה ולא זכה להיכנס לארץ. התלמוד⁷⁴ ובעקבותיו הרמב"ם אומר: שהנביא צריך להיות בעל שלוש תכונות מרכזיות חכם-המלומד בחכמות ישראל-התורה, גבור-השולט על יצרו ועל כוחותיו הגופניים, ועשיר-השמח בחלקו קרוי עשיר. אלו הנתונים הבסיסיים שהנביא צריך שיהיו לו ולאחמ"כ ע"פ רצון ה' יכול לקבל נבואה⁷⁵. יש החולקים על הרמב"ם וטוענים כי ה' משרה נבואתו על מי שיחפוץ ללא שום תנאי מוקדם⁷⁶.

הנביא וההלכה

הנביא אינו בעל סמכות מיוחדת בתחום ההלכתי, לעצם היותו נביא אין יתרון בנושא הוראת ההלכה. ההלכה נימסרה לחכמים, ואם הנביא חבר סנהדרין לדוגמה הוא מצטרף לרוב בדעתו ואין בנבואתו כדי להכריע או כדי להעניק לו יתרון מפני שמיום שירדה תורה לארץ בסיני הרי שהסמכות ההלכתית ירדה לארץ, כמאמר חז"ל בתלמוד על הפסוק:

"לא בשמיים היא"⁷⁷.

נביא את דברי חז"ל הממחישים את הקביעה שהסמכות ההלכתית הינה בארץ ע"פ כללים שהתורה קבעה, במסגרת הסיפור הקלאסי הבא:

רקע- היתה מחלוקת הלכתית בין רוב החכמים ובין רבי אליעזר בן הורקנוס שהיה בדעת יחיד. השאלה ההלכתית היתה בנוגע לתנור ביתי העשוי מאדמה בצורת נחש(מעין עיגולים זה על זה) האם דינו ככלי ולכן הוא יטמא במידה ומת באותו בית אדם כשם ששאר הכלים ניטמאים- כך

⁷⁴ תלמוד בבלי מסכת שבת דף צב עמוד א

⁷⁵ רמב"ם מו"נ ב, לב

⁷⁶ עיין שם דעה ראשונה שהרמב"ם מביא.

⁷⁷ דברים פרק ל, יב

סברו רוב החכמים, או שמא דינו של תנור זה כמחובר לאדמה וממילא אינו נטמא כמו קירות הבית שאינם נטמאים וניתן יהיה להשתמש בו- כך סבר רבי אליעזר.

"וזה הוא תנור של עכנאי. מהו עכנאי? - אמר רב יהודה בשם שמואל: תנור עגול שבנו בצורת נחש, וטמאווה רוב החכמים. באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם מדוע תנור זה טהור ולא הסכימו לדעתו. אמר להם רבי אליעזר: אם הלכה כמותי - חרוב זה יוכיח. נעקר חרוב ממקומו כחמישים מטר, ויש אומרים: כמאתיים מטר: אמרו לו: חכמים אין מביאין ראיה מן החרוב. חזר ואמר להם רבי אליעזר: אם הלכה כמותי - אמת המים תוכיח. זרמו המים לכיוון הנגדי. אמרו לו חכמים: אין מביאין ראיה מאמת המים. חזר ואמר להם רבי אליעזר: אם הלכה כמותי - כותלי בית המדרש יוכיחו. הטו כותלי בית המדרש ליפול. גער בהם רבי יהושע, אמר להם: אם תלמידי חכמים מתווכחים זה עם זה בהלכה - מה אתם מתערבים? לא נפלו מפני כבודו של רבי יהושע, ולא זקפו מפני כבודו של רבי אליעזר, ועדין מטין ועומדין. חזר ואמר להם רבי אליעזר: אם הלכה כמותי - מן השמים יוכיחו. יצאה בת קול ואמרה: מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום! עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: "לא בשמים היא!" (דברים ל,ב).

שואל התלמוד: מה כוונתו של רבי יהושע בתשובתו "לא בשמים היא"? - אמר רבי ירמיה: שכבר נתנה תורה מהר סיני, אין אנו מתיחסים לקול מהשמיים או לנבואה, שכבר כתבה התורה בענין הלכתי את הכלל הקובע: "אחרי רבים להטות" (שמות כ"ג,ב). - דהיינו דעת הרוב קובעת.

רבי נתן פגש את אליהו הנביא, אמר לו: מה עשה הקב"ה באותה שעה בה התווכחו חכמים? - אמר לו אליהו הנביא: חייך ואמר נצחוני בני, נצחוני בני. הסיפור ממשיך: ביום הויכוח הביאו את כל הדברים שטיהר רבי אליעזר ושרפום באש, ונתכנס הסנהדרין והחליטו לנדות את ר"א בגלל שלא קיבל את דעת רוב החכמים. שאלו: מי ילך ויודיעו? - אמר להם רבי עקיבא: אני אלך, שמא ילך אדם שאינו מתאים ויודיעו, ויגרום לכך שכל העולם יחרב בגלל צערו של ר"א. מה עשה רבי עקיבא? לבש בגדים

שחורים, כסימן לצער ואבל, וישב לפניו במרחק שני מטר – (צ"ל מרוחקים פיזית מאדם שנודה). אמר לו רבי אליעזר: עקיבא, מה יום מיומים (מה קרה שאתה יושב רחוק ממני ולבוש שחורים)? – אמר לו: רבי, נדמה לי שחברי הסנהדרין נידו אותך. – מיד קרע ר"א את בגדיו וחלץ נעליו, וירד מכיסאו וישב על גבי קרקע כמנהג האבלים⁷⁸. זלגו עיניו דמעות, לקה העולם שלישי בזיתים, ושליש בחטים, ושליש בשעורים (בכמויות היבול). ויש אומרים: אף בצק שבידי אשה נתקלקל. מכה גדולה היתה באותו היום, שבכל מקום שנתן בו עיניו רבי אליעזר נשרף. ואף רבן גמליאל שהיה נשיא הסנהדרין והוא שהחליט לנדות את ר"א, היה מפליג בספינה, עמד עליו נחשול לטבעו. אמר ר"ג: כמדומה לי שאין זה אלא בשביל רבי אליעזר בן הורקנוס. עמד על רגליו ואמר: רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי, ולא לכבוד בית אבי⁷⁹ נדיתי אותו, אלא לכבודך, שלא ירבו מחלוקות בישראל. נח היס מזעפו.⁸⁰ (תרגום מארמית: כותל דא-דון)

מהי הנבואה ?

הנבואה מסביר הרמב"ם, היא "הארה" שיכלית, המועברת ע"י האל או ע"י שלוחיו (מלאכים) אל הנביא, מטרת הארה זו יכולה להיות: מסר חוקי (תורה – רק אצל משה רבינו), מסר אזהרת-ביקורתי או ענישתי אל העם או אל מנהיגים. מידת קבלתה ואיכות קבלתה של הנבואה ע"י הנביא, תלויה באיכויות הנביא, איכויות אלו הם הפרמטר לקביעת בהירות ההארה הנבואית ורציפותה. בהקדמה ל"מורה נבוכים" המשיל הרמב"ם את הנבואה לברקים-אלומות אור הבאות אל תוך אפילת הטבע שבאדם, ככל שהאדם יותר קשור בטבע האפלה חזקה יותר וממילא ההארה חלשה יותר.

עיקר זה בא להבדיל את נביאי ישראל מהעיקר הקודם הפוסל מתווכים בין ה' לאדם ואומר: שהנבואה היא קבלת "שפע אלוהי" מהאל אל יחידי סגולה שהגיעו לפסגת השלמות הנפשית והשכלית- הנביאים. כאשר כל נביאי ישראל, למעט משה רבינו, קיבלו נבואתם ממתווך ולא מהאל עצמו⁸¹. למרות קרבתם של הנביאים אל האל הם נשארו נביאים בלבד, הם היו מתווכים

⁷⁸ מפני שהמנודה חייב לקרוע בגדיו כאות אבל ואסור בנעילת נעל בגלל הנוחיות עיין: ת"ב מועד קטן טו, ב

⁷⁹ בית הנשיאים שהיו מיוחסים מאב לבן עד דוד המלך

⁸⁰ תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף נט עמוד ב

⁸¹ עוד על הנבואה עיין: מו"נ ח"ב, לב-מח

במובן של העברת מסר נבואי מהאל לעם- מלמעלה למטה, ולא מתווכים במובן של עבודת האל דרכם-מלמעלה למעלה- חס ושלום.

תקופת הנבואה

תקופת הנבואה מתפרשת על פני התנ"ך ומסתיימת לאחר חורבן בית ראשון. ירמיהו ו-12 הנביאים בספר "תרי- עשר" סוגרים את התקופה הנבואית, שלושת הנביאים האחרונים בתנ"ך וביהדות היו: חגי, זכריה ומלאכי. הסיבה להפסקת הנבואה בישראל היתה מפני שרוב היהודים ישבו בבבל בתקופת עזרא, וכשקיבלו את האישור מהמלך כורש לעלות לארץ ולבנות את ביהמ"ק השני, סירבו לעזוב את בבל ולעלות לארץ מסיבות חומריות. תנאי לנבואה בישראל הוא יישוב ארץ ישראל ע"י רוב העם היהודי. תנאי זה לא התקיים בתקופת עזרא (כ- 370 לפנה"ס) ולפיכך נענשו ופסקה הנבואה כמאמר חז"ל:

"א"ר יוחנן: מיום שחרב בית המקדש, ניטלה נבואה מן הנביאים"⁸².

נביאי שאר העמים

היהדות לא מקבלת את כל המוכרים ע"י דתות אחרות⁸³ כ"נביאים" משתי סיבות עיקריות: הראשונה-טענתם שנתנבאו מאוחרת לתקופת הנבואה היהודית. ישו הופיע כ-300 שנה לאחר סוף הנבואה, ומוחמד הופיע כ-900 שנה לאחר תקופת הנבואה היהודית. השנייה-נבואתם סותרת את התורה. הנבואה לא יכולה לסתור את התורה, לא להוסיף עליה ולא לגרוע ממנה, לפי ציווי מפורש המופיע בתורה:

"את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אתו תשמרו לעשות לא תסף עליו ולא תגרע ממנו: כי יקום בקרבך נביא או חלם חלום ונתן אליך אות או מופת: ובא האות והמופת אשר דבר אליך לאמר נלכה אחרי אלהים אחרים אשר לא ידעתם ונעבדם: לא תשמע אל דברי הנביא ההוא או אל חולם החלום ההוא כי מנסה ידוד אלהיכם אתכם לדעת הישכם אהבים את ידוד אלהיכם בכל לבבכם ובכל נפשכם: אחרי ידוד אלהיכם תלכו ואתו תיראו ואת מצותיו תשמרו ובקלו תשמעו ואתו תעבדו ובו תדבקון: והנביא ההוא או חלם

⁸² תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף יב עמוד ב

⁸³ לגבי הטענה בדבר היות ישו נביא עיין: מעשה השליחים Acts 3:22, 7:37,

החלום ההוא יומת כי דבר סרה על ידוד אלהיכם המוציא אתכם מארץ מצרים והפדך

מבית עבדים להדיחך מן הדרך אשר צוץ ידוד אלהיך ללכת בה ובערת הרע מקרבך :”⁸⁴.

נצחיותו של עם ישראל עם הנצח, מותנית בקיום התורה ומצוותיה הנצחיות, שניתנו ע”י ה' האינסוף הניצחי. התורה והמצוות כמאמר ה' לעולם לא ישתנו לא ע”י ה' ובוודאי שלא ע”י שום אדם. על המצוות נאמר :

”לא ימושו מפידך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ידוד מעתה ועד עולם”⁸⁵.

תפקידו של הנביא הוא דווקא חיזוק שמירת התורה והמצוות בעם ישראל כפי שעשו כל נביאי ישראל בתנ”ך, בהוכיחם את עם ישראל כל פעם שסרו מדרך ה' משמירת התורה והמצוות. נביא הבא לשנות דבר כלשהוא מהתורה בין מוסיף ובין גורע, הוא נביא שקר! ישו במספר מקומות סותר את התורה⁸⁶ והנצרות ביטלה⁸⁷ את רוב המצוות המעשיות שבתורה, ולכן הוא לא יכולה להתקבל ע”י היהדות. מוחמד והאסלאם אמנם אימצו חלק ממצוות התורה בקוראן אך דחו את רובה ומקור סמכותם החדש הוא הקוראן, ולכן אין מוחמד יכול להתקבל כנביא אמת בעיני היהדות. התורה עצמה התנתה במפורש את התנאים הנדרשים מנביא אמת, ובכך יצרה מנגנון הגנה מובנה מפני נביאי שקר לשמירה על האוטנטיות והנצחיות של התורה ומצוותיה, ובאותו מקום גם קבעה את העונש לנביא הסותר את דברי התורה.

⁸⁴ דברים פרק יג פסוק א-ו

⁸⁵ ישעיהו נט, כא, מילת **עולם** במקרא ביחס לתורה ולמצוות משמעותה ”נצח”-כל ניסיון לתת משמעות אחרת יוצר משמעות שאינה לוגית למשפט, עיין ”ברית עולם” (14 פעם במקרא : בראשית ט, טז : שמות לא, טז : ויקרא כד, ח : שמואל ב כג, ה ועוד) ו”חוק עולם” (5 פעמים במקרא : שמות ל, כא : ויקרא ו, יא : ו, טו : כד, ט : ירמיהו ה, כב) .

⁸⁶ עיין : John 9:16

⁸⁷ עיין מחד טענת ישו : מתי 5, 17-19, ומאידך מרקוס ז', 15 ואל הגלטים ג, 23-25, ה, 2-6 אל האפסים ב, 11-19 אל הרומיים יד, 14 : אגרת ראשונה אל טימותאוס ד, 4 : אל הקולוסים ב, 16, ג, 11 אל העבריים ז, 18-19, ח, 13.

העקרון התיאוסופי השביעי – מעלתה של נבואת משה

**להאמין בנבואת משה רבינו שהיא אמת ושהיא גבוה במעלתה מכל הנבואות שקדמו לה ושבאו
לאחריה. ושמשה רבינו הוא אדון הנביאים כולם שקדמו לו ושבאו אחרייו.**

נבואת משה היתה בעלת שתי מעלות מיוחדות, המעלה הקונסטטוציונית של נבואת משה, והמעלה האיכותית של דרך קבלת הנבואה.

מעלה קונסטטוציונית

חשיבותה של נבואת משה רבינו היא חשיבות מהותית כנבואה מחוקקת, וכיוצרת ההלכה היהודית התורה שבכתב והתושבע"פ, שניהם נאמרו למשה בסיני. זהו בגדר עיקר אמונתי מפני שהנביאים שבאו לאחמ"כ לא היו מוסמכים כלל בתחום ההלכתי, התורה נמסרה שלימה ואין להוסיף לה או לגרוע ממנה. המוסמכים היחידים בפרשנות ההלכה הם חכמי התורה ולא הנביאים. תפקידם המרכזי של הנביאים שבאו אחרי משה היה חיזוק נבואתו, התורה, וחיזוק שמירת והמצוות בעם ישראל.

מעלה איכותית

הרמב"ם מונה ארבעה הבדלים בין נבואת משה לנבואת שאר הנביאים⁸⁸:

א. **נבואת משה היתה ישירה מהאל אליו ללא מתווכים** - זוהי מעלה מצד מקור הנבואה, רוב הנביאים קיבלו את נבואתם באמצעות מלאכים המתווכים בין האל ובינם, ואילו משה קיבל את נבואתו ישירות מהאל כפי שהעיד עליו האל עצמו:

"ודבר ידוד אל משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו"⁸⁹ וכן: "ולא קם נביא עוד

בישראל כמשה אשר ידעו ידוד פנים אל פנים"⁹⁰.

⁸⁸ הקדמה לפרק חלק, הוצאת מוסד הרב קוק עמ' 140: וכן רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ז, הלכה ו, וכן עיין ספר מורה הנבוכים חלק שני פרק לה, וכן עיין ספר העיקרים מאמר שלישי פרקים י', יא', יז', יט' שם עוסק רבי יוסף אלבו בנושא הנבואה ומדרגותיה.

⁸⁹ שמות פרק לג, יא

⁹⁰ דברים פרק לד, י

הרמב"ם מסביר שנבואת משה היתה הארה שיכלית טהורה ללא מילים ותמונות. הרמב"ם לומד זאת מהפסוקים:

” ויאמר שמעו נא דברי אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו: לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא: פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידת ותמנת ידוד יביט ”⁹¹,

ב. נבואת משה היתה ביום ובמצב של ערנות- כל הנביאים התנבאו במצב של שינה או הזיה, במצב זה החושים אינם מופנים כלפי חוץ והשכל פועל ללא הפרעה מצד החושים. משה היה מנותק מהתלות בגוף ולכן היה מסוגל להתנבא גם בזמן היותו ער כפי שמעידה התורה:

” ובבוא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע הקול מדבר אליו”⁹².

ג. נבואת משה לא לוותה בתנאים פיזיים קשים - הנבואה מפעילה את כוח הדמיון בניגוד למגמתו הטיבעית-חושנית המכוונת כלפי עצמים גשמיים חיצוניים, ולכן שאר הנביאים שכח הדמיון שלהם היה מחובר לחושניות בדרגה זו או אחרת, נבואתם לוותה בתנאים פיזיים קשים כמו חולשה, פחד ורעדה על המתנבא. משה לעומתם התנבא ללא תופעות פסיכופזיות כלל, בגלל חיבורו המתמיד באל, זכה להארה נבואית ישירה ללא שימוש בכח הדמיון כמתוודך, כתאור התורה:

” כאשר ידבר איש אל רעהו”⁹³

ד. נבואת משה היתה בכל עת שרצה משה- בעוד ששאר הנביאים היו תלויים ברצונו של האל להעביר אליהם מסר נבואי, משה יכל לדבר או להתנבא בכל עת שרצה בגלל חיבורו המתמיד באל. כפי שמעידה התורה:

” עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם”⁹⁴

שתי מעלות אלו מעלות את דרגת נבואתו של משה מעל כל הנבואות שקדמו לו ושבאו לאחריו, ומעלות את משה כהנביא הגדול ביותר שידעה האנושות.

⁹¹ במדבר פרק יב, ו-ח

⁹² במדבר ז, פט

⁹³ שמות פרק לג, יא

⁹⁴ במדבר ט, ח

העקרון התיאוסופי השמיני – תורה מן השמים

להאמין באמונה שלמה שתורת ישראל המצויה בידינו היא הנתונה למשה רבינו מאת הבורא יתברך שמו.

לדעת שהתורה הנמצאת בידינו היא תורת אלוהים, שנאמרה למשה בנבואה מילה במילה ומשה כתבה כסופר הקוראים לפניו והוא כותב. כל מילה בין אם היא בעלת אופי הלכתי ובין אם היא בעלת אופי סיפורי או מוסרי, הרי שכולם נאמרו לו ע"י האל ללא הבדל, ואין בתורה מילה אחת שנכתבה מדעתו של משה. עיקר זה מעניק לתורה מעמד אלוהי, שכן ספר התורה לא נכתב מדעתו של בן-אדם, משה. משה שימש בתפקיד בלבד ולא בתפקיד יוצר.

גילוי אלוהי לעם שלם כעדות על מקורה האלוהי של התורה

גילוי אלוהי לעם שלם בפעם היחידה בהסטוריה⁹⁵, במעמד הר סיני, אקט היסטורי שנחרט בליבם של כשלושה מליון אנשים ועבר מאב לבן עד ימינו. עם ישראל לא היה מסוגל לשמוע את כל התורה מפי ה' ממש, לאחר שתי הדיברות הראשונות, לכן ביקשו לקבל ממשה רבינו את דברי ה'. מי שביקש בעצמו את דבר ה' לא יכול שיהיה לו ספק בנכונותם. לאורך כל התורה למרות המרידות השונות⁹⁶, אין אנו שומעים טענה אחת מפי בני ישראל בדבר אמיתות תורת ה', אין פיקפוק במסירה המדוייקת של הדברים ע"י משה.

דמותו של משה כעדות על מקורה האלוהי של התורה

התורה מעידה על משה :

" והאיש משה עניו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה: " ⁹⁷.

משה היה עניו מאוד לא די בעניו, אדם נטול אנטרסים אישיים, לא חיפש כבוד, נבואה, כהונה או מלוכה, סירב בתחילה אף ללכת אל פרעה במצוות ה'⁹⁸. לא הוריש את תפקידו ומעמדו לבניו,

⁹⁵ עיין בעיקר השישי הנבואה בהתחלה.

⁹⁶ עיין למשל בפרשת קורח- במדבר טז

⁹⁷ במדבר פרק יב, ג,

⁹⁸ עיין שמות ג

משפחתו לא נהנתה משום דבר הכרוך בתפקידו לא בחייו ולא במותו. ביקש למסור תפקידים וסמכויות לאחרים בעם ישראל⁹⁹. כשאחרים במחנה ישראל קיבלו נבואה ויהושוע הציג להשתיקים, אמר לו משה:

*"המקנא אתה לי ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם"*¹⁰⁰

כשמשח חטא את חטאו היחיד, שבגללו נענש לא להיכנס לארץ האהובה¹⁰¹, משוש חייו אליה הוביל את העם שהוציא ממצריים, אין התורה מטייחת ונושאת פנים לו או לאחרים, היא מספרת את הכל גם את החטאים של אבותינו ומנהיגנו, ובזה גדולתה ובזה שונה מ"ספרות" אחרת. וא"כ גם דמותו של משה מעידה על אמיתות כל אות בתורה.

תוכן התורה כעדות על מקורה האלוהי

תוכן התורה מוכיח כי מה' מקורה. השוואה בין פסגת הספרות המזרחית באותה תקופה ובין התורה, יכולה להראות שבנ"א באותה עת היו רחוקים מהרמה המוסרית שהתורה מייצגת, מהרמה התאולוגית שהתורה מייצגת ומהרמה המדעית שהובאה בתורה. **מהרמה המוסרית**- ציווים מוסריים שזמן התורה לא יכירם בתרבויות אחרות.

*"וגר לא תונה ולא תלחצנו כי גרים הייתם בארץ מצרים: כל אלמנה ויתום לא תענון: אם ענה תענה אתו כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו: וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתמים: אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנשה לא תשימון עליו נשך: אם חבל תחבל שלמת רעך עד בא השמש תשיבנו לו: כי הוא כסותה כסותו לבדה הוא שמלתו לערו במה ישכב והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני:"*¹⁰²

התורה נותנת הגנה שכזאת לאוכלוסיות החלשות שבחברה: יתום, זר, אלמנה ועני, והתורה חוזרת על המצוה לאהוב את הזר לא פחות מ-36 פעם, וכל זאת כי "גרים הייתם בארץ מצרים". התנהגות שכזאת היתה כלעג ע"י שאר העמים, היותי זר נרדף צריכה היתה לגרום להיותי רודף זרים ואילו התורה דורשת ההפך. לצערנו, שנאת זרים, מיעוטים ומהגרים הינה דבר שכיח גם

⁹⁹ שמות יח, כד: במדבר יא, יד

¹⁰⁰ במדבר פרק יא, כט

¹⁰¹ במדבר כ, יג

¹⁰² שמות פרק כב, כו

כיום במדינות שונות באירופה ובעולם, ועדיין אין שום מדינה בעולם שאפילו מתקרבת באופי חוקיה למוסריות חוקי התורה ולו בנושא היחס לזרים. האם היתה ארץ כלשהי שהגנה בחוקיה על הלווה העני ועל שכר השכיר כתורתנו. האם היתה ארץ שחייבה עזרה אפילו לבהמת שונאך? (בימינו עזרה לשונאך התקוע עם מכוניתו),

”כי תפגע שור איבך או חמרו תעה השב תשיבנו לו : כי תראה חמור שונאך רבץ תחת משאו

וחדלת מעזב לו עזב תעזב עמו”¹⁰³.

ועוד דוגמאות :

”מדבר שקר תרחק ונקי וצדיק אל תהרג כי לא אצדיק רשע: ושחד לא תקח כי השחד

יעור פקחים ויסלף דברי צדיקים: וגר לא תלחץ ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם

בארץ מצרים:”¹⁰⁴, וכן מצוות שמיטה ויובל¹⁰⁵

מצוות אחרות כמו :

”לא תעשק את רעך ולא תגזל לא תלין פעלת שכיר אתך עד בקר : לא תקלל חרש ולפני עור

לא תתן מכשל ויראת מאלהיך אני ידוד : לא תעשו עול במשפט לא תשא פני דל ולא תהדר

פני גדול בצדק תשפט עמיתך : לא תלך רכיל בעמיק לא תעמד על דם רעך אני ידוד : לא

תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא: לא תקם ולא תטר

את בני עמך”¹⁰⁶, ”מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלהיך אני ידוד”¹⁰⁷, וע”ג

כולם ”ואהבת לרעך כמוך אני ידוד”¹⁰⁸.

יישנן עוד דוגמאות רבות שמקוצר היריעה נשאירם למעיין בתורה. כוחות הרוח של האדם שהיו שקועים באוירה התרבותית של אותו זמן לא היו מסוגלים ליצור רעיונות ומצוות שכאלה.

¹⁰³ שמות פרק כג, ד-ה

¹⁰⁴ שמות פרק כג, ז-ט

¹⁰⁵ שמות פרק כג, י-יא

¹⁰⁶ ויקרא פרק יט, ג-יח

¹⁰⁷ ויקרא פרק יט, לב

¹⁰⁸ ויקרא פרק יט, יח

מהרמה התאולוגית- בורא עולם במאמר מול פולוטאיזם חומרני. אל אחד שאינו אוכל ושותה מול אלילות המונית תשוקתית המבוססת על עינוגים אליליים גשמיים. אל נסתר ואבסטרקטי האוסר הגשמתו מול אלילים גופניים המתוארים בתמונות ופסלים. רבים סוברים כי הרמה הדתית הגבוה ביותר שקדמה לתורה (אך לא למונוטאיזם של אברהם שהיה כ-400 שנה קודם לתורה), היתה של אחנאתון מלך מצריים (1380 לפנה"ס). זו היתה אמונה הנתאיסטית שהורתה כי השמש באשיותו של האליל אתון הוא האל העליון. אך לפי האמונה הזו פרעה היה הדמות המכרעת והמתווכת היחידה בין העם ובין האל, כמו"כ האתוניזם בניגוד למונוטאיזם העיברי נעדר כל תוכן מוסרי, אמונת אחנאתון היתה שכלתנית ולא מוסרית¹⁰⁹.

מהרמה המדעית- ידיעות מדעיות רבות בתורה, לא מובן כיצד היו ידועות בזמן התורה, אא"כ נייחס את התורה למקור אלוהי היודע כל. ולהלן שני דוגמאות חשובות האחת מתחום הזאולוגיה והשנייה מתחום האסטרונומיה:

1. בזאולוגיה- התורה מצווה את עם ישראל:

"כל מפרסת פרסה ושסעת שסע פרסת מעלת גרה בבהמה אתה תאכלו: אך את זה לא תאכלו ממעלי הגרה וממפריסי הפרסה את הגמל כי מעלה גרה הוא ופרסה איננו מפריס טמא הוא לכם: ואת השפן כי מעלה גרה הוא ופרסה לא יפריס טמא הוא לכם: ואת הארנבת כי מעלת גרה הוא ופרסה לא הפריסה טמאה הוא לכם: ואת החזיר כי מפריס פרסה הוא ושסע שסע פרסה והוא גרה לא יגר טמא הוא לכם: מברשם לא תאכלו ובנבלתם לא תגעו טמאים הם לכם"¹¹⁰

משה אומר לעם ישראל את כללי הכשרות, והם שלחיה ובהמה כשרים יש 2 סימני הטהרה מעלת גרה, ומפריסת פרסה. רק שני הסימנים יחד מהווים תנאי לכשרות החיה ולהתרתה באכילה. ואז הוא מביא קטיגוריה של 4 חיות שיש להם סימן טהרה אחד: גמל, שפן, ארנבת (מעלה גרה) וחזיר

¹⁰⁹ עיין:

Wilson, John A., „The Burden of Egypt“: An Interpretation of Ancient Egyptian Culture, University of Chicago Press, Chicago (1951).pp.226

¹¹⁰ ויקרא פרק יא, ג-ח

(מפריס פרסה) ורק את 4 חיות אלו. והמדהים הוא שמשה רבינו במשך כל ימי חייו ביקר במצריים ובמדבר המוביל לארץ ישראל בלבד, אפילו בארץ ישראל לא היה. כיצד יכל משה לומר בביטחון שכזה כי אכן רק 4 חיות קיימות בעולם שהם בעלות סימן אחד, הרי באוסטרליה הוא לא היה, כנ"ל לגבי אירופה אמריקה ואסיה. מאז ועד היום לא נתגלתה חיה אחת נוספת שיש לה סימן אחד בלבד, מלבד 4 אלו שמנה משה. שואל התלמוד "וכי משה רבינו זואולוג היה או צייד חיות?"¹¹¹ איך ידע חוקים אלו ועוד פרסמם? משיב התלמוד – מכאן תשובה לאומר "אין תורה מן השמים".

כן הדבר לגבי הדגים, מצווה התורה:

"את זה תאכלו מכל אשר במים כל אשר לו סנפיר וקשקשת במים בימים ובנחלים אתם תאכלו: וכל אשר אין לו סנפיר וקשקשת בימים ובנחלים מכל שרץ המים ומכל נפש החיה אשר במים שקץ הם לכם"¹¹²

משה מצווה שרק דג שיש לו את שני סימני הטהרה: סנפיר וקשקשת, מותר באכילה. חכמי התלמוד הצהירו ע"ס המסורת של התושבע"פ כי אם יש לדג קשקשים תמיד יהיה לו סנפיר¹¹³, ולכן הוא מותר באכילה. שוב נשאלת השאלה מאז נקבע חוק זה בתורה נתגלו נהרות וימים חדשים ובהם דגים שונים וחדשים במספר רב, אך בכולם לא נמצא דג אחד עד היום שיש לו קשקשת ללא סנפיר.

2. באסטרונומיה - מדהים לראות את היקף הידיעות של חז"ל באסטרונומיה. בתלמוד נכתב אורך חידוש הירח: ש"סיבוב הלבנה אינו פחות מ- עשרים ותשעה יום ומחצה, ושני שלישי שעה, ושבעים ושלושה חלקים!"¹¹⁴. ומעיד שם רבן גמליאל, נשיא ישראל בזמנו, שידיעה אסטרונומית זו ידועה לו במסורת בן מאב של נשיאי ישראל עד משה רבינו שקיבל ידיעה זו מה'. בבדיקת מדעית של נתון אסטרונומי זה מתברר שהוא נכון ומדויק עד 5 אפסים אחרי הנקודה ושווה לממצאיהם

¹¹¹ ת"ב מסכת חולין דף ס, עמוד ב

¹¹² ויקרא פרק יא, ט-י

¹¹³ תלמוד בבלי מסכת חולין דף סו עמוד ב: וכן עיין רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פרק א הלכה כד

¹¹⁴ תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף כה עמוד א

של המכונים האסטרונומיים העיקריים כיום. ונראה זאת: 29.5 יממות- זה ברור, אך מהם 2/3 שעה + 73 חלקי שעה?

ובכן ראשית המדובר בשעות זמניות ולא בשעות רגילות, כל שעה זמנית מתחלקת לאלף ושמונים חלקים. חלוקה שניתנת לחלוקה מדויקת של השעה לחצי, שליש, רבע, חמישית, שישית, שמינית, תשיעית, ועשירית. זהו שיעור הזמן לפיו גם נקבעות הלכות כמו זמן התפילה, סוף זמן אכילת חמץ בערב פסח וכו'.

שעה זמנית מורכבת מ-1080 חלקים, לפיכך 2/3 שעה = 720 חלקים, ובסה"כ:

$$0.734259 \text{ שעות} = \frac{793}{1080} \text{ חלקי השעה} = 73 \text{ חלקים} + 720 \text{ חלקים},$$

$$\text{בחלקי יממה: } 0.03059 \text{ יממות} = \frac{0.734259}{24}$$

$$\text{ובסה"כ אורך חידוש הירח הינו: } 29.53059 \text{ יממות} = 29.5 \text{ יממות} + 0.03059$$

למרבה התדהמה בבדיקת התצפיות האסטרונומיות המתקדמות ביותר אנו רואים את התוצאות הבאות:

לפי חישובי קארל סאגן¹¹⁵ (CARL SAGAN), אורך חידוש הירח הוא: 29.530588 יממות!!! [המדידה התבצעה באמצעות פריזמת זכוכית שהניחו אסטרונומים אמריקנים על הירח, ובעזרת קרן לייזר הנשלחת מכדור הארץ אל הפריזמה, טלסקופים רבי עוצמה, ושעון אטומי. ללא מכשירים אלה אשר התחדשו בשנים האחרונות, לא הייתה שום אפשרות למדע המודרני להגיע לתוצאה מדויקת כל כך].

לפי מחקר גרמני מתקדם יותר אשר נערך בברלין, אורך חידוש הירח הוא: 29.530589 יממות!!! הבדל של חלקיק שניה.

סוד טבע זה נמסר לעם ישראל לשם קיום המצוות כהלכתן דהיינו קיום חגי התורה בזמנם, מקור הסוד הוא בבורא העולם, לא רק כי חכמנו אמרו לנו אלא פשוט מפני שידע כזה פשוט לא יכול היה להימצא בידי האנושות ללא הטכנולוגיה המודרנית וממלא ברור שלא יתכן כלל שגורם אנושי כתב את תורת ישראל זו היא המשמעות של "תורה מן השמים". ועל חכמה זו נאמר בתורה:

¹¹⁵ עיין: קרל סאגן המדען הראשי של מנהל החלל האמריקאי (NASA), עיין בספרו - "מוחו של ברוקה" הוצאת ספריית מעריב 1981.

(Orig. English ed.) Sagan, Carl. Broca's Brain: Reflections on the Romance of Science. New York: Random House, 1979.

"כִּי הִיא חֲכָמַתְכֶם וּבִינְתֶכֶם לְעִנֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן אֶת כָּל הַחֲקִים הָאֵלֶּה וְאָמְרוּ: כִּק

עַם חֲכָם וְנָבוֹן הַגּוֹי הַגְּדוֹל הַזֶּה"¹¹⁶

אומר המדרש:

"איזו היא חכמה ובינה שהיא לעיני העמים? הוי אומר זה חישוב מערכות הכוכבים"¹¹⁷

תורה - שבכתב ושבע"פ

עיקרון תיאוסופי זה כולל הן תורה שבכתב והן תושב"ע, שניהם בני אותו מעמד קונסטיטוציוני, שניהם ניתנו ונאמרו למשה בסיני, חמשת הספרים של משה-התורה שבכתב, עם כל הסבריה-התושב"ע. על כל מילה שכתב משה בתורה קיבל את כל ההסברים מהקב"ה-בע"פ. במהלך ההסטוריה היהודית, קמו מספר קבוצות מתוך העם היהודי והחליטו לקבל את התורה שבכתב בלבד. הבולטים שבין קבוצות אלו היו הצדוקים בני תקופת הבית השני(מאה ה-2 לפנה"ס), והקראים שעיקר התפתחותם היתה בימי הגאונים(מאה ה-6 ועד ימי הביניים).

התנועה הצדוקית שקרויה על שם מייסדה- צדוק, קמה בתקופת הבית השני חוסלה כליל הודות למנהיגותו התקיפה של רבן שמעון בן שטח* (מאה 1- לפני הספירה) נשיא הסנהדרין בתקופת המלך אלכסנדר ינאי. שמעון בן שטח נשיא הסנהדרין ומנהיג הפרושים שהיו רוב העם, דיכא וסילק את הצדוקים מהכהונה בביהמ"ק ומהסנהדרין, בסיוע אחותו המלכה שלומציון. שמעון בן שטח לא נשא פנים למלך שהיה צדוקי¹¹⁸. לאחר מות המלך ינאי תמכה המלכה שלומציון תמיכה מלאה בשמעון בן שטח והוא הצליח לחסל לחלוטין את הצדוקיות והשפעתה, וחזיק את מעמד התורה שבע"פ בכל העם.

התנועה הקראית¹¹⁹, שדחתה כאמור את התושב"ע ביארה את פסוקי התורה לפי המשמעות שנראתה לה כפשט הכתוב ולא כפי ההסברים המופיעים במשנה ובתלמוד שלפי המסורת נמסרו

¹¹⁶ דברים ד, ו

¹¹⁷ ילקוט שמעוני, ואתחנן ד, עוד עיין: תלמוד בבלי מסכת שבת דף עה עמוד א: ספר המצוות לרמב"ם שורש ב: שו"ת יכין ובעז חלק א סימן קלה ד"ה שאלת ממני.

¹¹⁸ תלמוד בבלי סנהדרין יט עמ' א', עוד עיין: ילקוט שמעוני תורה פרשת משפטים רמז ש"מ (340).

¹¹⁹ להבנת השקפות הקראות עיין:

Daniel J. Lasker, "Rabbanism and Karaism the contest for supremacy" in **JOSPE, R. & ST.M. WAGNER (eds.)** Great schisms in Jewish history. New York, 1981. (Or.cloth.XV,260pp.) From the contents: L.H.Schiffman, Jewish sectarianism

Inter-religious and Comparative study on the thirteen principles of the Jewish belief by Maimonides

- למשה רבינו בסיני. בעקבות פרשנותם של הקראים נוצרו הבדלים רבים בין הקראים ובין מרבית העם שדבק במסורת הפרושית. נביא כמה הבדלים עיקריים:
- א. התורה מצווה: "לא תבערו אש בכל משבתים ביום השבת"¹²⁰ בעוד שלפי התושבע"פ האיסור להדליק אש בשבת למאור או לבישול אינו כולל הכנת אש לפני השבת, הקראים אסרו גם להכין אש לפני השבת ולכן אין הנשים הקראיות מדליקות נרות שבת, ובליל שבת יושבים בחושך וביום השבת אוכלים אוכל קר, וכך הפכה השבת לקראים יום קודר מלא איסורים ולא יום של קידוש, שירים, סעודות טובות ולימוד תורה.
- ב. את הפסוק: "לא תבשל גדי בחלב אימו"¹²¹ הקובע לפי המסורת את האיסור בדבר אכילת בשר בחלב פרשו הקראים בניגוד למסורת והתירו אכילת בשר בחלב.
- ג. הקראים ביטלו את מצוות התפילין שאינה מופיעה במפורש בתורה, וכן ביטלו את החגים שלא מופיעים בתורה: חנוכה, טו בשבט, ל"ג בעומר ותענית אסתר.
- ד. הכתובה הקראית שונה לחלוטין מהכתובה הפרושית.
- ה. חולצים נעליהם בכניסתם לבית הכנסת בגלל הכתוב: "של נעליך מעל רגליך כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קדש הוא"¹²², ויושבים על שטיחים ולא על כיסאות, כורעים בדרך ומשתחוים נופלים ארצה ופורשים כפיהם כל זאת כמנהג המוסלמים במסגד.
- ו. יהודי נחשב ע"פ הקראים מי שנולד לאב ואם יהודים ולא רק לאם יהודית כנדרש ע"פ הפרושים.
- ז. הנשים הקראיות אינם טובלות במקווה אלא במיים זורמים.
- ח. כדי לא להיטמא לא קברו הקראים את מיתיהם בעבר, מי שקבר את מתי הקראים היו עניים יהודיים השייכים לזרם המרכזי הרבני ממשכי הפרושים. כיום הם עצמם מטפלים בקבורה בישראל.

in Second Temple Times; S.H.Dresner, Hasidism and its opponents; D.J. Lasker, "Rabbanism and Karaism the contest for supremacy. And 3 other essays.

¹²⁰ שמות פרק לה, ג.

¹²¹ דברים יד, כא

¹²² שמות פרק ג, ה.

ט. הלוח הקראי שונה מהלוח העיברי, מפני שהלוח הקראי אינו פועל במתכונת של עיבור החודש כפי שקבע הליל השני במאה הרביעית¹²³, אלא פועל ע"פ הירח בלבד. לכן שונים תאריכי המועדים והצומות ומכאן נובעים הבדלים רבים כמו: פסח-חל ב-15 בניסן גם אצלם כמאמר התורה אך מצוות רבות אינם נהוגות אצלם כמו מכירת חמץ ובליל הסדרמצוות כמו: הגדה, ארבע כוסות ועוד. ספירת העומר- התורה אומרת:

"וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הביאכם את עמר התנופה שבע שבתות תמימת

*תהינה: עד ממחרת השבת השביעת תספרו חמשים יום והקרבתם מנחה חדשה לה'":*¹²⁴

הספירה הפרושית של העומר מתחילה מיד במוצאי חג ראשון של פסח מפני שהמשמעות של " ממחרת השבת " היא ממחרת החג לפי המסורת של התושבע"פ, ישנם עוד חגים אחרים שלעיתים התורה קוראת להם שבת. הספירה הקראית לעומת זאת מתחילה לאחר השבת הראשונה שאחרי חג ראשון של פסח, מפני שכתוב "שבת" הם מפרשים זאת בצורה הפשוטה ביותר- שבת, ולכן מחכים לעיתים כמה ימים אחרי מוצאי החג כדי שתגיע שבת ואז הם מתחילים לספור את שבעת השבועות של העומר. ההבדל מתבטא גם בתאריך חג השבועות שהוא יחול ביום ה-50 מתחילת הספירה. ולפי הקראים תמיד יחול שבועות ביום ראשון כי גם הספירה מתחילה ביום ראשון.

ראש השנה- הקראים חוגגים את ראש השנה יום אחד ולא יומיים, ואינם תוקעים בשופר כיוון שמסבירים את משמעות"יום תרועה"¹²⁵ לא כיום תקיעה בשופר אלא כיום הרמת קול/מילת תרועה משמעותה הרמת קול וזאת ניתן לעשות עים קול חזק מפה וגם בעזרת שופר או חצוצרות).

יום כיפור וסוכות- אינם נחוגים באותו יום בו חוגגים היהודים הרבניים, מצוות ארבעת המינים, הושענא רבה, וחיבוט ערבה אינם נחוגים בסוכות ע"י הקראים.

¹²³ עיין פרק הלוח העיברי עמ'??

¹²⁴ ויקרא פרק כג, טו-טז

¹²⁵ במדבר כט, א

התנועה הקראית נוסדה בשנת 767 לספירה, מייסדה היה ענן בן-707 ממשפחת ראשי הגולה בבבל, המשפחה שיחוסה היה לדוד המלך, סמכות ראש הגולה היתה בענייני יצוג ומנהל ולא בהלכה הסמכות ההלכתית היתה בידי ראשי הישיבות בבבל. הרקע ההסטורי לייסוד הקראות היה סירוב הגאונים ראשי הישיבות בבבל למנות את ענן כראש הגולה בגלל חסרונות רבים באשיותו שהביאום למנות את אחיו הצעיר של ענן, חנניה, כראש הגולה, פרש מהיהדות הרבנית וייסד את כת הקראים ההולכי אחר המקרא בלבד ודוחים את המסורת-התושבע"פ. ניסוחה של הקראות מצוותיה ועקרונותיה נעשה כמאה שנה אחרי ענן ע"י בנימין נהונדי (Benjamin Nahawendi) מפרס (סוף המאה ה-8 – תחילת המאה התשיעית), הקראים התפתחו מאוד בתקופת הגאונים במצריים ובבבל, שם הם זכו לחסות השלטונות. המאה העשירית והמאה האחד עשר היו תור הזהב של הקראות, מהמאה ה-12 ואילך הלכה ושקעה התנועה הקראית. מהתנועה הקראית נשארו שרידים עד ימינו המונים כעשרת אלפים איש החיים בישראל. ספרות קודיפיקטיבית רבה נכתבה בתקופת הגאונים בגלל ההבדלים שניסו לייסד הקראים. שני הדמויות הבולטות שהתפלסמו עים הקראות היו רס"ג והרמב"ם שחיו את מרבית שנות חייהם במצריים-מרכז הקראות, בתקופה בה הקראות היתה בשיאה. רס"ג כתב ספרות פולמוסית רבה נגד הקראים, "פולמוס חייו" היה עם הקראים. סיפרו הפולמוסי החשוב ביותר של רס"ג הוא "ספר הגלוי" שבו סיכם הרבה מפולמוסיו, אך שרדו ממנו קטעים בלבד. המוטו המרכזי בויכוח נגד הקראים היה בלהראות עד כמה הצורך בתושב"ע הוא הכרחי, כדי להסביר ולהבין את התורה שבכתב. אחד מחשובי הסופרים הקראים היה אל-קרקסאני/Abu Yusuf Jacob al-Qirqisani, בן המאה העשירית, הוא כותב שבע ראיות של רס"ג המראות את נחיצות התושבע"פ:

א. יש מצוות שלא נתפרשה בהן בתורה שבכתב האיכות (כגון : מהי סוכה כשרה? ומהם ארבעת המינים? כיצד נראים תפילין? וכו')

ב. יש מצוות שלא נתפרשה בהן בתורה שבכתב הכמות (כגון : מה כמות התרומה שצריך לתת?)

ג. יש מצוות בתורה שבכתב שלא ברורה מהותם (כגון : אלו כלים מקבלים טומאה?...)

ד. יש מצוות שתלויות בזמן ובתורה שבכתב לא נתפרש זמנם (כגון : זמן כניסת השבת.)

ה. יש מצוות שלא נכתבו כלל בתורה שבכתב (כגון : מצוות תפילה)

ו. מנין השנים לבריאת העולם, הלוח העיברי וחישוביו, ותולדות עם ישראל לאחר תקופת

הנביאים אינם ניתנים לידיעה מן התורה שבכתב בלבד.

ז. התקווה לעתיד, התקופה האסכטולוגית, צומחים מהתקופה הפוסט מיקראית.

עיקרון תיאוסופי זה נלחם בכתות רבות שנבעו מהיהדות ובסופו של דבר גם יצאו ממנה ונעלמו.

העקרון התיאוסופי התשיעי – שלמות התורה

להאמין באמונה שלמה שתורת ישראל היא ניצחית ומושלמת, לא תוחלף ולא תינתן תורה אחרת מאת הבורא יתברך שמו.

עיקרון זה קובע שתורת משה הכתובה לרבות הסבריה שניתנו בע"פ לעם ישראל ע"י האל היא שלמה וניצחית אין להוסיף עליה ואין לגרוע ממנה.

מקורות שמביא הרמב"ם מהתורה, המעידים על שלמות התורה וניצחיותה שלמות-יאת כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אתו תשמרו לעשות לא תסף עליו ולא תגרע ממנו¹²⁶.
 ניצחיות- "הנסתרת לידוד אלהינו והנגלת לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת"¹²⁷: "יחוקת עולם לדורותיכם"¹²⁸ ביטוי זה נאמר בתורה בהרבה מקומות בהקשר לניצחיות שמירת המצוות, לדורות.

עיקרון זה בא כדי להוציא מכלל היהדות כמה קבוצות כדי לסגור גדר במקום שנפרץ:

- א. הקראים, שכפרו בתושבע"פ כפרו בשלמות התורה וממילא יצאו מכלל דת משה וישראל.
 - ב. הנוצרים, שכפרו הן בשלמות התורה ע"י הוספת הברית החדשה, והן בניצחיות התורה ע"י ביטול מצוות התורה.
 - ג. המוסלמים שכפרו הן בשלמות התורה ע"י החלפתה בקוראן, והן בניצחיות התורה ע"י ביטול מצוות התורה.
- כמאמר הרמב"ם:

"...לא בשמים היא, הא למדת שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, לפיכך אם יעמוד איש בין מן האומות בין מישראל ויעשה אות ומופת ויאמר שה' שלחו להוסיף מצוה או לגרוע

¹²⁶ דברים פרק יג פסוק א

¹²⁷ דברים פרק כט, כח

¹²⁸ שמות פרק יב, פסוקים יד, יז : שמות פרק כז, כא : ויקרא פרק ג, יז : ויקרא פרק כג פסוקים לא, מא, ועיין עוד

מצוה או לפרש במצוה מן המצוות פירוש שלא שמענו ממושה, או שאמר שאותן המצוות שנצטוו בהן ישראל אינן לעולם ולדורי דורות אלא מצוות לפי זמן היו, הרי זה נביא שקר שהרי בא להכחיש נבואתו של משה... שהוא ברוך שמו צוה למשה שהמצוה הזאת לנו ולבנינו עד עולם ו"לא איש אל ויכזב" במדבר פרק כג, יט" ¹²⁹

ספר התורה - שלמות אוטנטית

אחד הדברים המדהימים בספר התורה הוא שלאחר מעל 3300 שנה מאז ניתנה לעם ישראל, התורה היא אחת בעלת גירסה אחת ולא בא עד היום אף אדם, יהודי או גוי, שטען שהתורה המצויה בידינו אינה אוטנטית ושיש בידו גירסה אחרת של התורה. לא נתגלה עד היום ספר תורה אחד שיש בו גירסה שונה של משפט, מילה או אות. זוהי עובדה מדהימה שכן אנו רואים שישנם ספרים או עובדות הסטוריות הרבה יותר צעירים מן התורה ויש לגבם הבדלי גרסאות או אפילו טענות הכחשה. ספרים- כדוגמת הברית החדשה, הקיימת רק כמחצית זמן התורה יש מחלוקות שלמות בין פלגים שונים בנצרות לא בקשר לאות או מילה אלא בקשר לפרקים שלמים. עובדות הסטוריות- כיום כ-60 שנה בלבד לאחר השואה האיומה, באים אנשים שונים ומכחישים או מנסים להכחיש את השואה, חלקם מתפארים באיצטלא צבועה של מלומדים וחלקם בורים רוויים בשנאה ובאנטישמיות. וכל זאת כאשר ישנם עדיין ניצולי שואה חיים, שהשאירו את משפחותיהם במשרפות של אושוויץ.

כיצד א"כ נשמרה הגרסה השלמה של התורה עד ימינו, הסוד טמון במסורת וב"מסורה": **במסורת** – שכן התורה לא היתה מוצג ארכאולוגי, התורה היתה ונשארה ספר החוקים של עם ישראל בהיותו בארצו ובהיותו בגולה. התורה היא ספר חיים דינמי - ממנה קראו כל שבת ומועד בציבור בביהכ"נ, אותה למדו בכל יום ילדים וזקנים ועל פיה חיו לאורך כל שנות קיומה שהם שנות קיומו של עם ישראל. ספר חיים זה חייב תפוצה רבה כדי שיוכלו להשתמש בו. לכן גם נקבעה מצוה בתורה על כל יהודי לכתוב לעצמו את ספר התורה. ספר חי כזה קשה לבצע בו שינויים ואפילו לאחר הרבה זמן.

¹²⁹ רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ט, א וכן עיין ספר המצוות לרמב"ם שורש ח, ספר העיקרים מאמר ראשון פרק יח, ועוד עיין מדרש תנחומא פרשת וירא סימן יג וכן בראשית רבה פרשה נג, ד

ב"מסורה" – מערכת כללים והוראות לשמירת נוסח הכתיבה והקריאה של התורה, בעת העתקתה. קדושת המקרה חייבה מסירה מדויקת של כל אות וכל תג¹³⁰. חלק מכללים אלו היו מספר המילים בתורה, מספר האותיות בתורה ומספר הפסוקים בתורה וכן אמצע התורה באותיות במילים ובפסוקים, כדי שלא יוסיפו ולא יגרעו מהתורה. בגלל זה נקראו האנשים שעסקו בהעתקת התורה ובכתיבת כלליה "סופרים" מפני שהיו סופרים את המילים והאותיות¹³¹. הפצה רבה אך עים מנגנון ביקורתי חמור ביותר, שימוש מוגבר בספר כספר חיים הביאו לשמירת אוטנטיות הספר עד ימינו.

¹³⁰ עיין בפרק- ספרות היהדות, על התורה שבכתב

¹³¹ תלמוד בבלי מסכת חגיגה דף טו עמוד ב, קידושין ל עמוד א: עוד עיין ילקוט שמעוני ישעיהו רמז תלט וכן מדרש תנחומא (ורשא) פרשת בשלח סימן טז, וכן עיין: ספר העיקרים מאמר שלישי פרק כב

העקרון התיאוסופי העשירי – ידיעת הבורא את מעשה בני אדם

לדעת כי האל יתברך יודע את כל מעשיהם של בני האדם, וכל מחשבותיהם, משגיח עליהם ואינו מעלים עינו מהם.

רעיון ההשגחה באמונה היהודית ובספרות המקראית

ההשגחה הינה רעיון יסודי באמונה היהודית ואבן פינה בספרות המקראית. כל סיפרי המקרא חדורים ברעיון זה, בורא העולם הוא גם מנהיג העולם. השלטון האלוקי מקיף את כלל חיי האנושות, של ישראל ושל העמים של היחיד ושל הרבים, אלא שלעם ישראל נתייחדה השגחה מיוחדת מאת האלוקים תמורת הברית שנכרתה בין עם ישראל ובין האל. ברית המטילה על עם ישראל את חובת שמירת המצוות והליכה בדרך התורה, ו"על" האל השגחה על עם ישראל הן על הפרט והן על קיומו ושרידתו לעולם של העם היהודי. אלוקים פעיל כגורם מכוון של תולדות האדם והגזע האנושי, אך לאדם נודעת עצמאות מסויימת במסגרת התוכנית האלוקית, בידיו להכריע אם ברצונו לשתף פעולה עם האל או להמרות את פיו. עם זאת ידו של האל תהיה על העליונה והתערבותו הישירה תבוא כדי לתקן את תוצאות הסטייה של עם ישראל או של האנושית, ותכוון מחדש את ההסטוריה האוניברסלית לדרך הרצויה.

התנהגות האדם, העם, והאנושות לטוב או לרע היא הגורמת את התערבות האל הבאה כתגובה של שופט הדין את האדם על מעשיו או כאב העוקב אחר בניו ובא לעזור להם כשכבר אינם יכולים לעזור לעצמם. הופעת האל באה גם כדי להטיב עם האנושות כולה "ממכון שיבתו השגיח אל כל יושבי הארץ"¹³², וכן בהסטוריה של עם ישראל לאורך כל המקרא.

דרכי ההשגחה

ההשגחה באה לידי ביטוי בשני דרכים:

¹³² תהלים לג, 14: וכן עיין בכל ספר יונה

א. דרך חוקי הטבע- עים ייסודם של חוקים אלו קבע האל גם את התמדתם, שהוא תנאי לקיומנו¹³³.

ב. דרך התערבות ישירה לעת הצורך- התערבות האל לעיתים באה בצורה של שידוד מערכות הטבע והפרת חוקי בצורה של ניסים¹³⁴.

ההסטוריה האנושית מורכבת למעשה משלושה גורמים: חירות הרצון האנושי, החוקיות שבטבע והשגחת האל. אלא שגורמים אלו אינם שווים בכוחם, שכן להשגחת האל יש את הפררוגיטיבה בנוגע למה יהיה סוף התהליך ההסטורי, כמאמר החכם מכל אדם: " רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום"¹³⁵. האל משגיח בצדק ובחסד וזו גם הדוגמה הרצויה להתנהגות האדם.

הרמב"ם רואה את ביטויו של עיקרון זה בפסוקים הבאים:

" גדל העצה ורב העלילה אשר עיניך פקחות על כל דרכי בני אדם"¹³⁶, "וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ וכל יצר מחשבת לבו רק רע כל היום"¹³⁷, "ויאמר ה' זעקת סדם ועמרה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד"¹³⁸.

האל יודע את מעשינו מראש ואת מחשבותינו. עיקרון זה מעלה שאלה פילוסופית קשה ומפורסמת הידועה כ"ידיעה ובחירה". כיצד יתכן לטעון כי האדם הינו בעל בחירה לבחור בין טוב לרע, כאשר באותה נשימה אנו אומרים כי האל יודע את מעשינו ומחשבותינו מראש?; בטרם נענה על השאלה נתייחס לנושא הבחירה עצמו:

הבחירה

הבחירה במקורות היהדות:

"ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע"¹³⁹

¹³³ עיין: תהלים פרק קמ"ו, ירמיהו ה, 22

¹³⁴ עיין בכל סיפור יציאת מצריים- תחילת ספר שמות ולאורך התנ"ך

¹³⁵ משלי יט, כא

¹³⁶ ירמיהו פרק לב, יט

¹³⁷ בראשית פרק ו, ה

¹³⁸ בראשית פרק יח, כ

¹³⁹ דברים פרק ל, טו

"ואם יפנה לבבך ולא תשמע ונדחת והשתחווית לאלהים אחרים ועבדתם"¹⁴⁰

"...החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך"¹⁴¹

"גם המה בחרו בדרכיהם"¹⁴²

הבחירה בפילוסופיה היהודית

רוב הפילוסופים היהודים עסקו בנושא זה¹⁴³, הרמב"ם הסביר נושא חשוב זה בכמה מקומות הן בכתביו הפילוסופיים¹⁴⁴ והן בכתביו ההלכתיים¹⁴⁵. אומר הרמב"ם:

"רשות לכל אדם נתונה אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק הרשות בידו, ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע הרשות בידו, הוא שכתוב בתורה "הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע" (בראשית ג, 22), כלומר הן מין זה של אדם היה יחיד בעולם ואין מין שני דומה לו בזה הענין שיהא הוא מעצמו בדעתו ובמחשבתו יודע הטוב והרע ועושה כל מה שהוא חפץ ואין מי שיעכב בידו מלעשות הטוב או הרע וכיון שכן הוא "מן ישלח ידו" (בראשית ג, כב).

146,,

וממשיך הרמב"ם:

"אל יעבור במחשבתך דבר זה שאומרים טפשי אומה"ע ורוב גולמי בני ישראל שהקב"ה גוזר על האדם מתחלת ברייתו להיות צדיק או רשע, אין הדבר כן אלא כל אדם ראוי לו להיות צדיק כמשה רבינו או רשע כירבעם או חכם או סכל או רחמן או אכזרי או כילי או שוע וכן שאר כל הדעות, ואין לו מי שיכפהו ולא גוזר עליו ולא מי שמושכו לאחד משני הדרכים אלא הוא מעצמו ומדעתו נוטה לאי זו דרך שירצה, הוא שירמיהו אמר: "מפי עליון לא תצא הרעות והטוב" (איכה פרק ג, לח) כלומר אין הבורא גוזר על האדם להיות טוב ולא להיות רע, וכיון שכן הוא נמצא זה החוטא הוא הפסיד את עצמו, ולפיכך ראוי לו לבכות ולקונן על חטאיו ועל מה

¹⁴⁰ דברים פרק ל, 17

¹⁴¹ דברים פרק ל, 19

¹⁴² ישעיהו סו, ג

¹⁴³ רבינו בחיי בסיפרו חובת הלבבות(ג,ח) עוד עיין רס"ג בספרו אמונות ודעות(ד,ג)

¹⁴⁴ מורה נבוכים ח"ג פרק טז ואילך

¹⁴⁵ רמב"ם הלכות תשובה פרק ה, הלכות יסודי התורה פרק ב

¹⁴⁶ רמב"ם הלכות תשובה פרק ה, א

שעשה לנפשו וגמלה רעה, הוא שכתוב אחריו "מה יתאונן אדם חי" (איכה פרק ג, לט), וחזר ואמר הואיל ורשותנו בידינו ומדעתנו עשינו כל הרעות ראוי לנו לחזור בתשובה ולעזוב רשענו שהרשות עתה בידינו הוא שכתוב: "נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה" (איכה פרק ג, מ) ¹⁴⁷.

ומסכם הרמב"ם :

"ודבר זה (הבחירה) עיקר גדול הוא והוא עמוד התורה והמצוה ... שהרשות בידכם וכל שיחפוץ האדם לעשות ממעשה בני האדם עושה בין טובים בין רעים... שאין הבורא כופה בני האדם ולא גוזר עליהן לעשות טובה או רעה אלא הכל מסור להם" ¹⁴⁸.

הבחירה נטועה באדם מרגע לידתו

הרמב"ם אומר שאדם יכול שיוולד עם נטיות שונות לעשות טוב או רע, אך הוא לא נולד רע במובן טוטאלי כשם שאדם לא נולד בעל מקצוע, ולפיכך יהיה לו צורך גדול יותר או קטן יותר ללמוד כדי לשנות ולהשתנות, בזכות חופש הבחירה הקיים אצל כולנו ללא יוצא מן הכלל, אם כי באיכויות ובכמויות שונות הכל לפי מצבו הנפשי של האדם ¹⁴⁹. דעת הרמב"ם ביחס ליכולת המולדת של האדם לשנות את התנהגותו המוסרית, תואמת את דעת אריסטו הכותב:

"את המעלות המוסריות משיג האדם ע"י תרגול. לפיכך לא יתכן שניולד בעלי מעלה מן המעלות... הטבע מכשיר אותנו לקנות את מעלות המידות, וע"י הרגל אנו משתכללים" ¹⁵⁰

דעת הרמב"ם תואמת גם את דעתם של פסיכיאטרים בני זמננו כדוגמת דר' ויקטור פראנקל (1905-1997) הכותב בסיפרו:

"אין אנו יכולים לשער בנפשינו שום דבר שיקבע את קיומו של אדם עד כדי כך שלא תישאר בידו מידה כלשהי של חרות. מכאן שבמיקרים נירוטיים ואפילו המיקרים פסיכויטיים משתייר לחולה משקע של חירות, ויהיה מצומצם ככל שיהיה" ¹⁵¹

¹⁴⁷ רמב"ם הלכות תשובה פרק ה, ב וכן עיין במאמר התלמודי על הפסוק הנ"ל, מסכת ברכות דף ה עמוד א

¹⁴⁸ רמב"ם הלכות תשובה פרק ה, ג

¹⁴⁹ שמונה פרקים לרמב"ם פרק ח, א-ד, וכן עיין באגרת הרמב"ם לאנשי מרשיליא

¹⁵⁰ "תורת המידות לניקומכוס" ספר ב' פרק א'

¹⁵¹ פרופ' ויקטור פראנקל "האדם מחפש משמעות", דביר, תל אביב 1970 עמ' 159

נימוקים תיאוזופיים למציאות הבחירה

הרמב"ם מנמק על דרך השלילה: אם לא היה חופש בחירה הרי שהאדם היה אנוס לעשות כל דבר שלא מדעתו בלבד, וממילא מה הטעם במתן התורה ובכל המיצוות?¹⁵², ממשיך הרמב"ם: אם הכל נקבע מראש ללא בחירה, מה היה הצורך בלימוד בכלל? לימוד חינוכי או מקצועי. מה המקום לשכר ועונש? למה נענש הרוצח ע"י החברה אם הרצח לא היה מרצונו מבחירתו לרצוח? ולמה יעניש האל את הרשע אם לא מבחירתו בחר לעשות רע? או במילים של הרמב"ם:

"אילו האל היה גוזר על האדם להיות צדיק או רשע או אילו היה שם דבר שמושך את האדם בעיקר תולדתו לדרך מן הדרכים או למדע מן המדעות או לדעה מן הדעות או למעשה מן המעשים ... היאך היה מצוה לנו על ידי הנביאים עשה כך ואל תעשה כך הטיבו דרכיכם ואל תלכו אחרי רשעכם והוא מתחלת ברייתו כבר נגזר עליו? ... ומה מקום היה לכל התורה כולה? ובאי זה דין ואיזה משפט נפרע מן הרשע או משלם שכר לצדיק, השופט כל הארץ לא יעשה משפט?"¹⁵³

במילים אחרות "וכי יש טעם לברוא מריונטים בצלם אלוהים, וא"כ כיצד יכולה להיכרת ברית בין מריונטה ובין המושך בחוטיה?"¹⁵⁴

ידיעה ובחירה

כאמור הבחירה החופשית של האדם מביאה לעימות פילוסופי. אם האל יודע את מעשה האדם מראש אזי כיצד תיתכן בחירה לאדם הרי הכל ידוע מראש? ומצד שני אם נאמר שהאל לא יודע

¹⁵² שמונה פרקים לרמב"ם פרק ח, ב

¹⁵³ רמב"ם הלכות תשובה פרק ה, ד

¹⁵⁴ דר' אהרון ברט "דורנו מול שאלות הנצח", הוצאת הסוכנות היהודית (1988) ירושלים עמ' 93

את מעשה בני האדם הרי שיש פגם בשלמות ידיעתו המוחלטת של האל? שאלה זו נשאלה ע"י הרמב"ם¹⁵⁵. וא"כ מה היחס בין בחירת האדם לידיעת ה'?

הרמב"ם מפרט¹⁵⁶ חמישה אסכולות תיאוסופיות בנושא הידיעה והבחירה הקיימות ביהדות ובשאר דתות ותרבויות העולם:

א. **האסכולה האפיקורסית**- אסכולה זו סוברת שאין אלוהים ולפיכך אין השגחה עליונה כלל בעולם, וכל מה שהיה, הווה או יהיה, אינו אלא מקרה שנעדר רציו שכלי או מוסרי וללא קשר להנהגה או נוכחות עליונה.

ב. **האסכולה האריסטוטלית**- אכן ישנה השגחה עליונה, אך היא מצומצמת רק לדברים נצחיים ובלתי משתנים כמו השמיים וכל צבאם, ההשגחה העליונה היא גם על דברים המושפעים מגרמי השמים במידה והם ניצחיים כמו המין האנושי בכללותו (האנושות ניצחית לדעת אריסטו) אך לא הפרטים עצמם שמשתנים ללא הרף, דהינו אין השגחה על בני האדם עצמם.

ג. **אסכולת האשעריאה**- זוהי האסכולה המוסלמית אורטודוקסית¹⁵⁷. אסכולה זו סוברת שהכל בידי שמיים והכל מוכתב מראש. אין מקום למקריות לא במעשי הכלל ולא במעשי הפרט, הכל ללא יוצא מן הכלל מוכתב מראש ע"י האל כי זהו רצונו וכך טוב מבחינת האל. הכפיה וההכתבה מראש הינה גם על תנועות בע"ח ללא שום בחירה. בחירתו של האדם היא ביחס אלינו אך כפויה ומוחלטת ביחס לאל. על השאלה למה אדם נענש אם נגזר עליו לחטוא? התשובה כי זה רצון האל וכך טוב שיהיה מבחינת האל.

ד. **אסכולת המועתזילה**- אסכולת הפורשים¹⁵⁸, אסכולה זו החזיקה בשיטה ניאו-אפלטונית שהאמינה בחירות האדם ובהיות האדם בעל חופש בחירה מוחלט, ובהיותו עתיד לקבל שכר

¹⁵⁵ רמב"ם הלכות תשובה פרק ה, ה

¹⁵⁶ מו"נ ח"ג, פ"ז

¹⁵⁷ מיסדה הוא אלעשראי בן המאה ה-10

¹⁵⁸ מיסדה היה ואציל אבן עטא, בסוף המאה ה-8

ועונש בהתאם למעשיו הנובעים מבחירתו. כל דבר אחר הקורה בעולם הוא בידי האל למעט מעשי האדם.

ה. **אסכולת היהדות** - ההשקפה היהודית טוענת שלאדם יש בחירה חופשית לעשות טוב ורע, בחירה המבטיחה את צדקת השכר והעונש על מעשיו של כל אדם ע"י ההשגחה האלוהית. ממילא כל מאורע הבא על האדם (טוב או רע) בא עליו מן השמיים בדין ללא מקריות. גם לבע"ח יש חופש, אך זהו חופש מסוג אחר לחלוטין, זהו חופש מוטורי בלבד לנוע כרצונם, וההשגחה עליהם היא השגחה כללית במובן הקיומי שלהם ולא פרטית כמאמר הרמב"ם:

"אבל שאר בעלי החיים...איני סבור כלל כי העלה הזה נשר בהשגחה בו, ולא שהעכביש הזה טרף את הזבוב הזה בגזרת ה' וחפצו עתה על פרט זה...אלא כל זה לדעתי על פי המקרה המוחלט"¹⁵⁹.

ההבחנה בין האדם לבע"ח באיכות החופש וההשגחה האלוהית נובעת מההסתכלות היהודית על האדם בהשוואה לבע"ח. לפי היהדות האדם הוא היצור השכלי היחיד בעולם וכל העולם נברא בשבילו לרבות בעה"ח, וההשגחה האלוהית היא מהשכל האלוהי לשכל האנושי ומימלא כשאדם הוא צדיק שכלו מתגבר וההשגחה עליו מתגברת¹⁶⁰.

כל התני"ך רצוף בהשגחת ה' על ברואיו כפרטים, החל מאדם וחיה, קין והבל, נוח, לוט, הגר ועד חיי דניאל. מראש אמר ה' מה יהא עם פרטים מסויימים כגון: לידת יצחק¹⁶¹, נבואת דבורה וקיומה¹⁶², דברי עלי לחנה¹⁶³ ועוד דוגמאות רבות לכל אורך התני"ך. בספרו מורה נבוכים¹⁶⁴ מנתח הרמב"ם את ספר איוב ובעקבות חז"ל בתלמוד¹⁶⁵, הוא קובע: שספר איוב הוא משל נבואי ולא מעשה אמיתי שהיה. הדיון בספר איוב, בין איוב ורעיו סובב סביב הדעות שהובאו כאן למעט דעת האפיקורס השוללת השגחה והמהווה כפירה. בסוף

¹⁵⁹ מו"נ ח"ג, יז

¹⁶⁰ עוד עיין: רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ב, ט-י, וכן מו"נ ח"ג ח-כה

¹⁶¹ בראשית יח, כ:א, א

¹⁶² שופטים ד, טו-כא

¹⁶³ שמואל א' ב, כז

¹⁶⁴ מו"נ ח"ג טז-כד

¹⁶⁵ תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף טו עמוד א

הדיון מגיע אליהוא שמגלה לאיוב ורעיו, ע"י נבואה שזכה לה, את האמת בדבר ההשגחה: שהאל יודע הכל, אך לא נוכל להשיג את ידיעתו, ולכן גם לא נוכל לצפות שהשגחתו תהא תואמת את צפיותינו בגלל הפער הענק ביננו.

וא"כ 'הכל צפוי והרשות נתונה'¹⁶⁶ האמנם? אם הכל צפוי ע"י האל מראש לשם מה נתונה הרשות לאדם לבחור? בארבעה מילים אלו מצטמצמת השאלה הגדולה שהבאנו לעיל. ואכן למרות הקושי הלוגי גורסת היהדות כי האל יודע מה יעשה האדם ובמקביל האדם בוחר מה לעשות - אלא שאין להשוות את ידיעת ה' לידיעת האדם. איננו מסוגלים להבין בשכלנו את היקף המושג "ידיעת ה' " וכל ניסיון לקשור ידיעה אנושית עם ידיעה אלוהית היא טעות לוגית. כשם שכשאני אומר עצמי (על עצמי) ועצמו (על ה') אין המשמעות שאני וה' אנושיים או שוים באיזושהי צורה כנ"ל אני יודע וה' יודע אין המשמעות ששנינו יודעים באותה מידה או צורה¹⁶⁷, כפי שאומר רבי יוסף אלבז* "אלו ידעתיו הייתי"¹⁶⁸ אם היתי יודע את ה' היתי ה'.

נושא ההשגחה והבחירה היוה גם סלע מחלוקת בתוך עם ישראל ולא רק מחוצה לו. זו היתה מחלוקת קשה בתקופת בית שני בין הצדוקים לפרושים. יוסף בן מתתיהו תיעד מחלוקת זו בסיפרו:

"הם אומרים(הפרושים) כי הכל תלוי בגזירה ובאילוהים ורק מעשה הצדק והפכו נמצא ברובו בידי האדם... והצדוקים כופרים בגזירה בכלל ואומרים כי האלוהים רחוק ממעשי האדם ואינו משגיח עליו. והם אומרים כי ניתן לאדם לבחור בטוב או ברע וכל איש פונה אל אחד משני אלה על דעת עצמו"¹⁶⁹

¹⁶⁶ משנה פרקי אבות ג, יח

¹⁶⁷ עיין רמב"ם מו"נ חלק ג, כ-כא.

¹⁶⁸ ספר העיקרים מאמר שני פרק ל' בסוף הפרק, עיין להרחבה בנושא הידיעה האלוהית והבחירה האנושית שם בכל הפרק.

¹⁶⁹ תולדות מלחמת היהודים, ספר ב, ח, יד

נושא הבחירה בפסיכולוגיה המודרנית

אנו עדים החל מהמאה ה-20 לשינוי תפיסתי שהיתי מגדיר אותו מהפכה בתחום חירות האדם. במאה ה-19 היתה שאיפה בקרב אנשי המדע להעמיד את כל הקיום לרבות תופעות נפשיות, על מיכניזם. תפיסות מיכניות שונות כמו ה"דטרמניזם הנוקשה" או ה"בהוויריזם הקלאסי" קיבלו איצטלה מכובדת וניסו לתת לנושא הבחירה החופשית אופי תחושתי המבוסס על מכניקה אנליטית. בעולם מיכני כזה לא נותר מקום לאל, לאמונה ולא לשום רגש דתי. אך תפיסה זו השוללת את הדת, יסודה בטעות לוגית, שכן הניסיון לשלול את הדת לא נבע מהמדע אלא ממסקנה שאינה מתחייבת ממנו כלל, מסקנה שרירותית המתאימה לתפיסת העולם המטפיסית של המסיק בלבד.

שואל דר' גוזף פאברי :

"האומנם "מתוכנתים" אנו על פי המבנה התורשתי שלנו, מכוונים ע"פ תפקוד בלוטות, תגובות כימיות ומטענים חשמליים? אנו נתונים בידי כוחות חברתיים וכלכליים העושים בנו כאוות נפשם כאילו הינו חיילים במשחק שחמט. האם רק דחפים פנימיים ואינסטיקטים המטלטלים אותנו הנה והנה... פטליזם זה הוא האחראי למבוי הסתום בו אנו מוצאים את עצמינו לעיתים קרובות... גם בקרב אנשי מדע ופסיכולוגים גישה זו מקובלת ביותר כבר ב-1950 כתב פרופ' ויקטור פראנקל: "אם נתייחס לאדם רק כאל מכונה הנשלטת על ידי תגובות מותנות נוריד את האנטרופולוגיה בדרגה, ונהפוך אותה לענף משנה של הזאולוגיה, והאונטולוגיה (תורת הוויה) של האדם תיהפך למערכת השקפותיהן של חיות מסויימות הסובלות משגעון הגדלות עקב יכולתן ללכת על שתיים"... באחד מספריו (LOGOS UND EXISTENZ) ממחיש פראנקל בעזרת דוגמאות עכשוויות לאן עלול הדטרמניזם להוביל. הגזענות למשל, מנצלת את תורת הביולוגיה כדי לשכנע אנשים שגורלם נקבע מראש. היטלר סיפר לעם הגרמני שדמותו עוצבה ע"י הדם שבעורקיו, ושאין מנוס מגורלו. במארכסיזם חשובה רק הסביבה החברתית. אתה נידון על יסוד היותך בורגני או פועל. קיימת סכנה שהשקפות פרויד תהפוכנה לדוגמה בארה"ב, כפי שהשקפות היטלר הפכו לדוגמה בגרמניה, ואלה של

מארכס במדינות הקומוניסטיות. לגזען ברור לחלוטין שרק הביולוגיה שלנו קובעת. פשוט יתר והבנה מוטעית של רעיונות פרויד שכנעו אמריקאים רבים שאנחנו מכוונים באמצעות יצרים ונטיות, ולכן יכולים "משכנעים מסוימים" לתפעל אותנו. התוצאה היא אמינותם של פאציניטים בגורל העיוור.¹⁷⁰

דר' ז'אן המבורגר מחלוצי השתלת הכליות כותב בסיפרו:

"ראשית יש לדעת, כי כיבוד הפרט אינו כל עיקר תופעה טיבעית בעולם החי. רציחתה של המלכה השניה בכורת מתוכנתת מקדמת דנא. ישנן הרבה דוגמאות אחרות לקטל של הפרט או של פרטים בעולם החי, קטל מאורגן בשיטתיות. כשהטרמיטים צהובי הצוואר מאבדים את הזוג המלכותי שלהם, הם מיצרים סדרה של מחליפים אפשריים, אך רק זוג אחד מבין כל אלה הם מותירים בחיים את כל היתר הם משמידים כהרף עיין. טרמיט פצוע מומת בלי דיחוי וניטרף ללא דיחוי בידי היתר. בחברה בריאה בגופה אין מוצאים גוויות. הדגים, הזוחלים, הציפורים, מעלי הגירה, גלמיהם של חרקים טפיליים, ארנבוני הבר, נמרים זכרים כל אלה מספקים עוד דוגמאות רבות של התנהגות שבני האדם יגדירוה כרציחות שפלות בין פרטיו של אותו מין לבין עצמם. אך במקרה זה מושג "חוסר הצדק" אינו ממין הענין, ממש כשם שאין להחילו כנגד החוק הכללי של הטבע, המחייב את הזאב לטרוף את הכבשה כדי להתקיים.

אפילו תדמיתו של הפרט בנפרד מן החברה אליה הוא משתייך היא חסרת כל משמעות בקרב בעלי החיים: מושג כבוד הפרט אין לו, איפוא, כל משמעות בחברה של בעלי חיים. תל נמלים נראה כמכלול, שבו אין הנמלה כפרט חשובה יותר מאשר חשוב, בגופנו, תא מן התאים שמהם עשוי היחיד. איש לא יקום ויתרעם על מותו של תא, הסוטה באורח חמור מכללי הציבור, שאליו הוא משתייך. יש לדעת כי קימת בין תאים ובין עצמם, או בין הנמלים כפרטים לבין עצמם, לשון סודית, אך תקיפה הכופה תוכנית ארגון כללית, התקפה מדורי דורות. אצל כל מיני בעה"ח, מלבד האדם, מתרחש הכל כאילו אין היחיד מהווה אלא חלק ממכלול, ורק למכלול לשרידתו, לעתידו להמשכיותו מדור לדור נודעת

¹⁷⁰ דר' ג'וזף פאברי מנהל המכון ללוגוטרפיה, אוניברסיטת קליפורניה בספרו: "המשמעות של חייד"תל אביב 1993 עמ' 39-40.

חשיבות. אומר רק זאת: לבע"ח החי בחברה אין אפשרות בחירה, לעומת זה, לאדם, יש אפשרות בחירה"¹⁷¹

ממשיך דרי המבורגר בשפתו הציורית:

" לו נחת איזה נוסע מכוכב אחר בכוכב הלכת הקטן שלנו, והתבונן בצינעה בבני האדם ואח"כ בנמלים, תחילה לא היה מגלה כל הבדל התנהגותי ביניהם. הוא יראה, בתל הנמלים, יצורים שאינם אף רגע במנוחה. הוא יצפה כיצד בונים הם את תליהם, מקדמים גייסות לקרבות עיקשיים, לוקחים שבויים ומשעבדים אותם, מגדלים עדרים של כנימות עלים, מארגנים את איסופם ומיונם של חומרי בניה או מזון. למען האמת כפי שכתב לואיס תומס בספרו נשף התאי, הרי הנמלים עושות ממש כל מה שאנו עושים, מלבד צפייה בטלויזיה".

בימינו הוכח, כי כל נמלה היא כעבד נרצע לחוקיה הרודנים של החברה שהיא משתייכת אליה. צייתנותה נובעת מתוך תוכי גופה, שהיא נושאת בחובה מאז בואה לעולם, אין לה ברירה צופן תנועותיה מוטבע בכל תא ותא בגופה, לרבות תאי הגנגליונים, שמשמשים לה מערכת עצבים מרכזית ומנחים כל אחת מתנועותיה וכל צורות התנהגותה. אין סיכוי שתשתמט, שתמחה, שתתמרד. הכל מוסדר מראש לגביה. עבודתן של הנמלים כפרטים היא מה שהזאולוגים הקלאסיים מכנים אינסטינקט. והנה, במין שכבוד הוא לך להימנות עימו, התחולל מפנה רב חשיבות, שבזכותו שוב אין אתה ואני וכל בני האדם יצורים, המצייתים בהכרח לכללים הטבועים בנו מלידה"¹⁷²

כותב פרופ' ויקטור פראנקל, מגדולי הפסיכואנליטיים של דורינו:

"יש סכנה באותה תורה שלפיה האדם "אינו אלא" ... זאת התורה המלמדת כי האדם אינו אלא תוצאה של תנאים ביולוגיים פסיכולוגיים וסוציולוגיים, או פרי הורשה וסביבה, ראייה זו של האדם הופכת אותו לרובוט ולא ליצור אנוש. פטליזם נירוטי נמצא מטופח ומבוגר על ידי פסיכותרפיה הכופרת בחירותו של האדם. האדם הוא יצור שהוצבו לו

¹⁷¹ דרי זאן המבורגר "ברכת הרפואה" 1979 עמ' 140

¹⁷² דרי זאן המבורגר "ברכת הרפואה", הוצ' עם עובד, תל אביב, 1979 עמ' 157

גבולות, חירותו מוגבלת, אין היא חירות מתנאים אלא חירות לנקוט עמדה כלפי התנאים. האדם הוא בעל כח הגדרה עצמית. קיומו אינו סתם, אלא הוא מכריע בכל עת מה יהיה קיומו. כל אדם ואדם בן חורין להשתנות בכל שעה. אשיות היחיד אין לחזותה מראש האדם הוא יצור המסוגל להגיע לכלל עילוי עצמי¹⁷³

תיאורו של פראנקל, שהיה ניצול שואה ושרד את מחנה ההשמדה אושוויץ, את הבחירה מגיע לשיאו במשפטים הבאים:

"במחנות הריכוז ראינו אחדים מחברינו מתנהגים כחזירים, נוהגים כקדושים, אפשרויות אלה ואלה גנוזות באדם, איזו מהן יגשים – דבר זה תלוי בהכרעות ולא בתנאים. אחרי ככלות הכל, האדם הוא אותו יצור שהמציא את תאי הגאז של אושוויץ, אבל הוא גם אותו יצור שנכנס קוממיות אל תאי גאז אלה ועל שפתיו תפילת "שמע ישראל"¹⁷⁴

¹⁷³ פרופ' ויקטור פראנקל "האדם מחפש משמעות, דביר, תל אביב, 1970 עמ' 156.

¹⁷⁴ פרופ' ויקטור פראנקל שם עמ' 161.

העקרון התיאוסופי האחד עשר – שכר ועונש

להאמין באמונה שלמה שהבורא יתברך שמו גומל טוב לשומרי מצוותיו ומעניש לעוברי מצוותיו.

רעיון הגמול הוא אחד מאמונות היסוד של היהדות המקראית והתלמודית. הרעיון של פיקוח על דרכי בני"א והגשמת הצדק העולמי במתן גמול על מעשים טובים ועונש על מעשים רעים הכל לפי חשבון אלוקי.

רעיון הגמול במקרא

כבר בראשית ההסטוריה בסיפור קין והבל¹⁷⁵, ולאחמ"כ בציוויים שונים לעם ישראל עם יציאתו ממצרים. החל בעשרת הדיברות:

" אנכי ה' אלהיך אל קנא פקד עון אבת על בנים על שלשים ועל רבעים לשנאי : ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותי"¹⁷⁶

וממשיכה התורה בפרשת ברכות וקללות בספר ויקרא :

אם בחקתי תלכו ואת מצותי תשמרו ועשיתם אתם, ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו, והשיג לכם דיש את בציר ובציר ישיג את זרע ואכלתם לחמכם לשבע וישבתם לבטח בארצכם, ונתתי שלום בארץ... ואם לא תשמעו לי ולא תעשו את כל המצות האלה:ואם בחקתי תמאסו ואם את משפטי תגעל נפשכם לבלתי עשות את כל מצותי להפרכם את בריתי, אף אני אעשה זאת לכם והפקדתי עליכם בהלה את השחפת ואת הקדחת מכלות עינים ומדיבת נפש וזרעתם לריק זרעכם ואכלהו איביכם."¹⁷⁷

וכן בפרשת הברכות והקללות המפורסמת שהפכה להצהרת האמונה היהודית :

¹⁷⁵ בראשית ד

¹⁷⁶ שמות פרק כ, ה-ו

¹⁷⁷ ויקרא פרק כו, ג-ו, יד-יז

”והיה אם שמוע תשמע בקול ידוד אלהיך לשמר לעשות את כל מצותיו אשר אנכי מצוך היום ונתנך ידוד אלהיך עליון על כל גויי הארץ, ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגך כי תשמע בקול ידוד אלהיך: ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה: ברוך פרי בטןך ופרי אדמתך ופרי בהמתך... יקימך ידוד לו לעם קדוש כאשר נשבע לך כי תשמר את מצות ידוד אלהיך והלכת בדרכיו: וראו כל עמי הארץ כי שם ידוד נקרא עליך ויראו ממך... והיה אם לא תשמע בקול ידוד אלהיך לשמר לעשות את כל מצותיו וחקתיו אשר אנכי מצוך היום ובאו עליך כל הקללות האלה והשיגוך, ארור אתה בעיר וארור אתה בשדה... ארור אתה בבאך וארור אתה בצאתך.. ובאו עליך כל הקללות האלה... אלה דברי הברית אשר צוה ידוד את משה לכרת את בני ישראל בארץ מואב מלבד הברית אשר כרת אתם בחרב”¹⁷⁸

וכן בפרשת ”שמע ישראל“:

”והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום לאהבה את ידוד אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם, ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ואספת דגנך ותירשך ויצהרך... השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחוויתם להם...”¹⁷⁹

מושא הגמול תופס מקום נכבד גם בדברי הנביאים, שעיקר תפקידם היה להוכיח ולהזהיר את העם ערב ובוקר, לשוב וללכת בדרך ה'. הנביאים חזרו והדגישו את הקשר הישיר בין התנהגותו של העם בשטח הדתי-מוסרי ובין גורלו ועתידו הלאומי וההסטורי של העם בארץ ובעולם:

”אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו, ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו כי פי ידוד דבר”¹⁸⁰

¹⁷⁸ דברים פרק כח, א-יא טו-טז יט מה סט

¹⁷⁹ דברים פרק יא, יג-יד טז

¹⁸⁰ ישעיהו פרק א, יט-כ

"מי האיש החכם ויבן את זאת ואשר דבר פי ידוד אליו ויגדה על מה אבדה הארץ נצתה
 כמדבר מבלי עבר: ויאמר ידוד על עזבם את תורתני אשר נתתי לפניהם ולא שמעו בקולי
 ולא הלכו בה"¹⁸¹

ההסטוריה היהודית כעדות לרעיון הגמול

ההסטוריה היהודית מצביעה על קיום ניסי של עם ישראל ועל העדר מיקריות. מאורעות הפוקדים את עם ישראל לטוב או לרע הינם תוצאה ישירה של מעשיהם, והיא העדות לעיקרון הגמול. ההסטוריה היהודית רצופה בעליות וירידות שלעיתים היו תלולות ביותר, ממלכות-לעבדות ומאימפריה-לגלות מפוצלת ביותר. אך אותם עליות וירידות שגרמו למחיקתם של עמים אחרים מהעולם והפיכתם למוצגים ארכיאולוגים על דפי ההסטוריה, אותם עליות וירידות חיזקו את העם והראו לו את יד ה' בהסטוריה כיצד האל נאמן לבריתו שכרת עם עם ישראל לפיה אכן הוא יעניש בעת הצורך, אך עד כדי השמדה טוטאלית של עם ישראל לזה הוא לא יתן לקרות כפי שהבטיח בבריתו:

"ואף גם זאת בהיותם בארץ איביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלתם להפר בריתי אתם
 כי אני ה' אלהיהם"¹⁸²

וחוזר הנביא ירמיהו על הבטחת הנצחיות:

"כה אמר ה' נתן שמש לאור יומם חקת ירח וכוכבים לאור לילה רגע הים ויהמו גליו ה'
 צבאות שמו: אם ימשו החקים האלה מלפני נאם ה' גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני
 כל הימים"¹⁸³

דהיינו הנביא ירמיהו נבואתו קושר את נצחיות העולם בנצחיות עם ישראל.

ואחרון הנביאים חותם נבואתו עם אותה הבטחה:

"כי אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם"¹⁸⁴

הנביא מלאכי קושר בין זהות ה' ונצחיות עם ישראל.

¹⁸¹ ירמיהו פרק ט, יא-יב

¹⁸² ויקרא פרק כו, מד

¹⁸³ ירמיהו פרק לא, לה-לו

¹⁸⁴ מלאכי פרק ג, ו

הקב"ה הבטיח ע"י משה, בכוונה תחילה מה יהיה גמולו ועונשו של העם בעולם הזה, הכל בהתאם להתנהגותם האם ילכו בדרך אותה טוה ה' או לא. להבטיח עולם הבא לא כ"כ קשה, וכך עשו כל שאר הדתות הבטיחו הבטחות על ימין ועל שמאל לגבי העולם הבא. משה הבטיח קשר וביקורת לאורך החיים עצמם, מעין "שלט רחוק" שיפעל על העם גם לאחר מותו. ואכן נבואת משה עמדה במבחן ההוה והעתיד. משה מראש אמר:

"ואתכם אזרה בגוים והריקתי אחריכם חרב והיתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה"¹⁸⁵

ובכך הודיע משה על שלוש תופעות מדהימות שליוו את עם ישראל לאורך ההסטוריה הארוכה שלו:

- א. **"ואתכם אזרה בגוים"** - תופעת "היהודי הנודד הניצחי" בגלות, תופעה אותה חיינו כאלפיים שנה בהם גורשנו ממקום למקום, כמעט ע"י כל העמים וכמעט מכל המקומות.
- ב. **"והריקתי אחריכם חרב"** - תופעת הרדיפות, הפוגרומים, השרפות, ההשמדות והעינויים הקשים שרדפו אחרינו בכל הגלויות.
- ג. **"והיתה ארצכם שממה"** - תופעת שוממותה של הארץ בזמן העדרו של העם היהודי ממנה עד שובו, שכן ארץ הקודש יכולה לפרוח רק כאשר העם הנבחר נמצא עליה. במשך אלפיים שנה מאז חורבן בית שני, היתה הארץ שוממה, שום עם לא הצליח ליישב את ארץ ישראל בהעדרו של העם כהבטחת ה': **"והשמתי אני את הארץ ושמו עליה איביכם הישבים בה"**¹⁸⁶, עם גלות העם מאדמתו שקעה הארץ בשיממון ובאבלות, ואילו כעת אנו רואים את מדינת ישראל כשעם ישראל יושב סוף-סוף חזרה על אדמתו, מדינה ירוקה ופורחת שנותנת את פירותיה בשפע, מעצמה טכנולוגית-כלכלית וצבאית, כל זה רק עיוור ישים ביד המקרה.

שרידתו ההסטורית של עם ישראל הדהימה והפליאה חוקרים מעמים רבים במהלך הדורות הנה כמה דוגמאות:

כותב ההסטוריון והפילוסוף הרוסי ניקולאי ברדייב (1874-1948):

¹⁸⁵ ויקרא פרק כו, לג

¹⁸⁶ ויקרא פרק כו, לב

“היהודים- גורלם טבוע יותר מדי בחותם ה”מטאפיסי” מכדי שיהא ניתן להסברה
במונחים מטריאליסטיים או היסטוריים פוזיטיביים.
זוכר אני כשניסיתי בצעירותי לאמת את השיטה המטריאליסטית ההיסטורית ע”י
הדגמתה בגורלות עמים, כיצד התנפצה זו אל העניין היהודי, אשר גורל נושאו נעדר
הסבר לחלוטין מנקודת מבט מטריאליסטית. ואמנם, לפי הקריטריון המטריאליסטי
הפוזיטיבי, צריכה היתה אומה זו לעבור מזמן מן העולם. קיומה הוא תופעה מסתורית
מופלאה, המעידה, כי חיי אומה זו מתנהלים בכח גזירה קדומה, העומדת מעל תהליך
ההסתגלות, שדוגלת בה השיטה המטריאליסטית ההסטורית”¹⁸⁷

כותב הסופר האמריקני מרק טווין (1835-1910):

“If the statistics are right, the Jews constitute but one percent of the human race. It suggests a nebulous dim puff of star dust lost in the blaze of the Milky Way. Properly the Jew ought hardly to be heard of; but he is heard of, has always been heard of. He is as prominent on the planet as any other people, and his commercial importance is extravagantly out of proportion to the smallness of his bulk. His contributions to the world's list of great names in literature, science, art, music, finance, medicine, and abstruse learning are also way out of proportion to the weakness of his numbers. He has made a marvelous fight in this world, in all the ages; and has done it with his hands tied behind him. He could be vain of himself, and be excused for it.

”המצרים, הבבלים והפרסים עלו ומילאו את העולם בשאון הדר ויפעה. עד שהועם הזוהר והם שקעו,
נבלו ועברו מן העולם. היוונים והרומאים הלכו בעקבותיהם. עוררו רעש עצום ונעלמו. עמים
אחרים הופיעו, נשאו ברמה את לפידם לזמן מה, אך הוא נשרף באש של עצמו, ועתה הם יושבים
בצל או אבדו בכלל. היהודי ראה את כולם, הביס את כולם והוא היום מה שהיה מאז ומעולם.

¹⁸⁷ בספרו “משמעות ההסטוריה” עמ' 86-87.

Berdiaev, Nikolai, *"The Meaning Of History"*, Moscow Academy of Spiritual Culture, New York: Scribner's, 1936. pp. 86-87.

אינו מראה סימני שקיעה, לא תשישות של זקנה, אין האטה בכישוריו וערנותו לא קתה. כולם בני תמותה בעולם מלבד היהודים. כל הכוחות חולפים, אך הוא נשאר. מהו סוד נצחיותו?¹⁸⁸

כותב ההסטוריון הבריטי, ט' ר' גלבר :

"אין עם בהיסטוריה של המזרח שיש לו היסטוריה מוזרה יותר מאשר ליהודים... ההסטוריה של שום עם עתיק אחר לא תהא כ"כ חשובה אם הינו יכולים לאששה ולהבינה... מוזר עוד יותר: הדת העתיקה של היהודים המשיכה להתקיים כשכל הדתות של כל הגזעים העתיקים של התקופה הטרור נוצרית נעלמו...

ושוב, מוזר מאוד שהדתות החיות של העולם, כולן בנויות על רעיונות שנלקחו מיהודים... הבעיה איננה איפוא מה קרה, אלא מדוע זה קרה כד? למה ממשיך גזע זה להתקיים, מדוע חיה היהדות??... לא נוכל לתת תשובה לשאלות אלה... פה הייחוד היהודי".¹⁸⁹

כותב הסופר והוגה הדעות הרוסי לב טולסטוי (1850-1904) :

היהודי מהו? שאלה זו כלל אינה מוזרה כפי שזה יכול להיראות תחילה. הבה נראה איזה מין יצור מיוחד הוא זה, שכל שליטי עולם וכל העמים העליבוהו, הציקוהו, עשקוהו ורדפוהו, רמסוהו וטבחוהו, שרפוהו והוקיעוהו, והוא, למרות כל אלה עדיין חי וקיים. מהו היהודי- שמעולם לא נתן לפתותו ע"י כל מחמדי העולם הזה, שמדכאו ורודפיו הציעו לו ובלבד שימיר דתו וינטוש את אמונת אבותיו? היהודי הוא יצור מקודש, שהביא מן השמיים את אש התמיד והאיר לארץ ולדרים עליה. הוא המעיין והמקור שממנו שאבו כל יתר העמים את דתם ואמונתם. היהודי הוא חלוץ התרבות. הבערות היתה אסורה בארץ ישראל בימי קדם יותר מאשר עכשיו אפילו באירופה התרבותית. יתר על כן, באותם הימים הפראיים שבהם לא היו

¹⁸⁸ עיין :

"Concerning the Jews" by Mark Twain, Harpers Magazine, 1899. Republished in "The Complete Essays of Mark Twain" Doubleday 1963 pp. 249

¹⁸⁹ עיין :

"The Ancient World" by Prof. T.R. Glover, Queen's University - Kingston, Ontario Penguin Books, Baltimore 1964, pp. 184-191

המוות והחיים של אדם נחשבים מאומה, הביע רבי עקיבא את דעתו נגד משפט מוות, הנחשב עד היום כעונש מותר בתרבות הגבוה ביותר.

היהודי הוא חלוץ החרות. אפילו באותם ימים ראשונים שהעם עדיין היה מחולק לשני מעמדות, אדונים ועבדים, אסרה תורת משה לשעבד עבד יותר משש שנים.

היהודי הוא סמל הסובלנות האזרחית והדתית. "ואהבתם את הגר" (דברים פרק י, יט') מצווה משה "כי גרים הייתם בארץ מצריים" (שם), והדברים נאמרו באותם ימי קדם הפראיים, שבהם משוש דרכן של אומות לשעבד אלה את אלה. בעניין סובלנות דתית רחוקה דת ישראל לא רק מן נשאיפה לעשות נפשות, אלא אדרבה, התלמוד מצווה, שאם בא גוי להתגייר יש להסביר לו כמה קשה יהיה לו להיות יהודי, ושגם חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא.

היהודי- הינו סמל הנצחיות. הוא שלא השחיתות ולא העינויים לא יכלו להשמידו; לא אש ולא חרב האינקוויזיציה לא הצליחו להכחידו מעל פני האדמה. הוא אשר היה ראשון לבשר את דבר ה'; הוא אשר זמן רב כל כך שמר על הנבואה ומסרה לאנושות כולה. אומה כזו אינה יכולה לכלות. היהודי הוא נצחי- הוא סמל הנצחיות.¹⁹⁰

אכן פלא עצום ואולי אף הפלא הגדול ביותר בהסטוריה המוכרת לנו, תשובת התורה נותנת הסבר פשוט ומטפיזי לפלא העצום, עם ישראל קיים כי הקב"ה הבטיח שכך יהיה. תפקידו ההסטורי של עם ישראל הוא ליצור הסטוריה התואמת את דרך ה'.

יחס האדם לטוב ורע

חלק מהפילוסופים דיברו על שלושה סוגים של רע, רע מוסרי, רע גופני ורע מטפיזי. הקביעה מהו טוב ומהו רע היא יחסית לאדם המחליט, לכן אין לתת לארוע מסויים ערך מוחלט בדבר היותו רע. ישנה כמעט אחדות דעים אנושית בדבר מה צריך להיקרא "טוב" ומה צריך להיקרא "רע". "כמעט אחדות דעים" ולא אחדות מלאה, מפני שניתן לראות מה עשתה החיה הנאצית באירופה במשך כמה שנים. בעיני חיה זו "טוב" הוגדר כחולשת האדם, האידאל היה השתלטות החזקים

¹⁹⁰ עיין: לב טולסטוי 1891 - סופר והוגה דעות רוסי, מתוך מאמר שפורסם בגיואיש וורלד- לונדון 1908. "What Is A Jew?" by Lev Nikolaievitch Tolstoy, "Jewish World" periodical, London 1908.

Inter-religious and Comparative study on the thirteen principles of the Jewish belief by Maimonides

באכזריות על החלשים כדי ליצור חברה של חזקים, והמצפון הוא פגם. אנו חושבים כי "טוב" זה להגן על החלש מפני החזק ולהציל את הנרדף מרודפו. למרות המחלה הנאצית, האינטואיציה האינשונית הולכת בעקבות הרצון האלוהי כפי שהוא מופיע לאורך התנ"ך, רוב בני האדם ממזרח וממערב, מכל גזע ודת רואים בדיכוי-רע ובעזרה לחלש-טוב. בתוך כל אחד מאיתנו קיים "איזה דבר" המצווה עלינו ומפנה אותנו לעשיית טוב, אותו "דבר" נקרא ע"י סוקרטס "דימוניון" ואחרים קוראים לו "מצפון".

הגמול החומרי-עוה"ז והגמול הרוחני-עוה"ב

בעולם הזה מוגדר תפקידנו בהשלמת הבריאה ובתיקון העולם, כמאמר רבי יעקב במשנה: "התקן עצמך בפרוזדור כדי שתיכנס לטרקלין"¹⁹¹, העולם הבא הוא השכר לעולם הזה. קיבלנו תורה מלאה מצוות מעשיות כדי לקיימה בעולם הזה ע"מ שנוכשר לחיי העולם הבא. בעולם הבא אין משמעות לקיום מצוות חוץ מאשר ההנאה הרוחנית משכרן. אין היהדות גורסת את גרסת הנצרות האומרת: "מלכותי איננה מן העולם הזה", ההיפך בדיוק היא גרסת היהדות. נושא הגמול המופיע במפורש במקרא ובנביאים, עיקרו שכר ועונש ארצי וגשמי, ללא הזכרה מפורשת של השכר והיעוד הניצחי שמעבר למציאות זו. אך כל מטרתו של הגמול הטוב בעולם הזה החומרי, אינה אלא אמצעי להקל על האדם את רכישת השלמות הרוחנית ולהביאו לעולם הבא. זוהי כוונת התורה הראשונה במעלה וזהו עיקר ההטבה האלוקית. כמאמר חז"ל בתלמוד ובמדרש:

"כתיב: "למען יאריכון ימיד ולמען ייטב לך" (דברים ה, כט)...כתיב: " למען ייטב לך והארכת ימים(דברים כב, ז)"... "למען ייטב לך" - לעולם שכולו טוב, ו"למען יאריכון ימיד" - לעולם שכולו ארוך"¹⁹².

¹⁹¹ משנה אבות ד, טז

¹⁹² תלמוד בבלי מסכת קידושין דף לט עמוד ב: תלמוד בבלי מסכת חולין דף קמב עמוד א ילקוט שמעוני תורה פרשת יתרו רמז רצח, וכן עיין ספר העיקרים מאמר רביעי פרק מב

השאלה: צדיק ורע לו רשע וטוב לו ?

אחת הבעיות שהטרידו את ראשי הפילוסופיה היהודית ולפניהם את הנביאים ושאר חכמי ישראל לדורותיהם, היתה הבעיה שתומצתה ע"י חז"ל בתלמוד במשפט אחד "צדיק ורע לו רשע וטוב לו"¹⁹³, כיצד יתכן שיקרה רע לצדיק בעוד הרשע חי חיים טובים? והשאלה היא כפולה במישור הפרטי ובמישור הלאומי. זוהי בעיה ניצחית, עתיקה אך יחד עם זאת מאוד אקטואלית שכן היא מוצגת מחדש בכל דור ודור. רעיון הגמול הכרוך בעיקרון ההשגחה האלוהית על מעשי בני"א, מבטיח שהצדיק יבוא על גמולו בעוד הרשע יענש על מעשיו הרעים. אולם המציאות מראה תופעות שונות שלכאורה עומדים בניגוד להשקפה זו, ישנם רשעים המקבלים שכר כצדיקים בעוד צדיקים "נענשים" כרשעים. בעיה זו מביאה להתמרמרות בראש ובראשונה של הסובלים: "השפט כל הארץ לא יעשה משפט?"¹⁹⁴.

הנביא ירמיהו צועק אל ה' את השאלה הנוראה המהדהדת בחלל העולם:

"צדיק אתה ה' כי אריב אליך אך משפטים אדבר אותך מדוע דרך רשעים צלחה?"¹⁹⁵

כל ספר איוב סובב סביב שאלה זו בלבד, איוב שואל בכאב לאחר אובדן משפחתו:

"ארץ נתנה ביד רשע פני שפטיה יכסה אם לא אפוא מי הוא?"¹⁹⁶

בעיה זו לא היתה קיימת בעולם העתיק והפולוטאיסטי, מפני שעמים אלו שהאמינו בקיומם של אלים רבים, יכלו לחלק את הרע והטוב שבעולם בין האלים. אפילו הפרסים שצמצמו את אליליהם והאמינו בשני אלים בלבד (אהרימן והורמיז), פטרו בעיה זו בהאמינם שהאחד אלוהי הטוב והשני אלוהי הרע, וממילא הטוב המגיע לאדם מקורו באל הטוב והרע המגיע לאדם מקורו באל הרע.

הבעיה היתה ונשארה ביהדות –הדת המונוטאיסטית הבנויה על האמונה באל אחד¹⁹⁷. כיצד יכולים אנו להאמין באלוהי הצדק ובו זמנית לראות את הרשע והצלחתו בעולם. מן הראוי

¹⁹³ תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ז עמוד א, עיין שם בדו שיח המעניין המובא בין ה' ומשה רבינו..

¹⁹⁴ בראשית פרק יח, 25

¹⁹⁵ ירמיהו פרק יב, א

¹⁹⁶ איוב פרק ט, כד

¹⁹⁷ אינני מתייחס בדיון זה לאיסלאם ולנצרות המתקראות מונוטאיסטיות פשוט מפני שהם דתות חדשות יחסית, אך הדיון נוגע אליהם בהחלט באותה מידה

ששאלה שכזו תתריד ותנקר במוחו של כל איש בעל מחשבה, רגש ומצפון. ואכן בגלל חשיבות השאלה יוחד ספר שלם בכתבי הקודש לבעיה זו הוא ספר איוב, שלפי אחת הדעות בתלמוד נכתב ע"י משה רבינו¹⁹⁸, דבר המעיד לכשעצמו על חשיבות הספר.

חז"ל בתלמוד¹⁹⁹, מסבירים את שאלתו של משה רבינו מהקב"ה :

*"ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודעני נא את דרכך ואדעך למען אמצא חן בעיניך"*²⁰⁰

ביקש משה לדעת את דרכיו של ה', את התשובה לשאלה: "מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו, יש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו?" הסתירה לכאורה בין המוסכמה התורנית והנבואית לבין המציאות.

תשובת היהדות

היהדות מבחינה בין היחיד ובין הציבור בנושא השכר והעונש. השכר והעונש בעולם הזה הינו ביחס אל הציבור בלבד ולא ביחס אל הפרט, הציבור בכללותו נידון על כלל מעשיו בעולם הזה שכן לציבור אין מעמד כלל בעולם הבא. הפרט לעומת זאת שכרו הוא בעולם הבא בלבד, בעוה"ב המעמד הוא ליחיד בלבד, כל אחד הראוי לחיי העולם הבא בא ושכרו בידו ע"פ מעשיו בעולם הזה. הגמול והצדק האלוהי בעולם הזה לציבור מתבטא רק בחתכים ומרחקים הסטוריים ארוכים, שאלמלא כך היה המצב, היתה נעדרת מהאדם הבחירה החופשית, אם האדם היה נענש מיד על חטאו היה נמנע מלעשות עבירות בגלל העונש המידי.

ההשגחה העליונה בעולם הזה, ביחס לציבור, פועלת ע"פ חוקי הצדק והמוסר האוניברסלי בטווחי זמן ארוכים, על עמים שלמים ובייחוד על עם ישראל, העם שאמור להיות אור לגויים, סמל להשגחה האלוהית בעולם. כל האזהרות בתורה ובנביאים, הברכות והקללות, באו כדי להזהיר את עם ישראל כציבור, ולכן קבעו חז"ל במדרש, על פי הפסוק בתורה המופיע בפרשת האזהרות: "וכשלו איש באחייו"²⁰¹ - שהכוונה וכשלו איש בעון אחיו, מפני ש"כל ישראל ערבין אילו באילו"²⁰²

¹⁹⁸ תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף טו עמוד א

¹⁹⁹ בבלי מסכת ברכות דף ז עמוד א

²⁰⁰ שמות פרק לג, יג

²⁰¹ ויקרא פרק כו, לו

וכל חטא שעושה איש מישראל משפיע על היחס האלוהי כלפי כלל עם ישראל. לגבי השאלה: כיצד פועל הצדק האלוהי ביחס לכל חטא ועוון הרי שנסתרו מאיתנו דרכי האל, כדברי הרמב"ם: "ואין שוקלין אלא בדעתו של אל דעות והוא היודע היאך עורכין הזכויות כנגד העונות"²⁰³. אין הצדק העולמי מתערב כלפי היחיד בעוה"ז, כדי לשמור על עיקרון הבחירה החופשית, כדי שנהיה זכאים לגמול על מעשים טובים בעוה"ב מתוך בחירה אמיתית ולא מפחד ממכה מידית שתבוא משמים²⁰⁴.

השואה - מנקודת מבט יהודית דתית

פעמים רבות אנו ניתקלים בשאלות הקשות:

היכן היה אלוקים בתקופת השואה? מדוע לא עצר את הרכבות שהובילו נשים וילדים למשרפות ולתאי הגזים של אושוויץ, מיידנק, טרבלינקה ובוכנוולד? אם יש בורא לעולם המשגיח על המציאות, כיצד הוא נתן לשואה האיומה לקרות?

ללא ספק שאלות קשות הטעונות מטען ריגשי ואישי כבד. ובגשתנו לעסוק בנושא טעון זה עלינו לגשת בדחילו ורחימו. זהו אכן נושא קשה, ועוד יותר קשה לדבר עם שרידי השואה שפצעים רבים עדיין לא הגלידו אצלם. אך האמת היא שלאדם שהאמין באל לפני השואה בכל לבבו, אין בשואה סתירה לאמונה, ונסביר דברינו:

²⁰² עיין: תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף כז עמוד ב, מסכת שבועות דף לט עמוד א: וכן מדרש במדבר רבה (וילנא) פרשה י, ה': ילקוט שמעוני תורה פרשת יתרו רמז רצ: שיר השירים רבה פרשה ז, א

²⁰³ רמב"ם הלכות תשובה פרק ג, הלכה ב
²⁰⁴ להרחבה עוד בנושא הגישה היהודית לנושא שכר ועונש עוד עיין: מסכתות קטנות מסכת אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק כב ד"ה דבר אחר: וכן עיין זוהר כרך ג (במדבר) פרשת פנחס דף רלא עמוד א: וכן עיין ספר הכוזרי מאמר ה אות כא: וכן עיין ספר העיקרים מאמר רביעי פרקים ז, טו, נ"י: ועיין בתשובה המאלפת שו"ת יכין ובעז חלק א סימן קלד ד"ה "ומה שהקשית".

אדם המעיין היטב בתנ"ך, יווכח לדעת שכבר קרו בעולמנו אסונות אימים והשואה אינה ראשונה במספר. כבר בתחילת התנ"ך בדור המבול²⁰⁵, הושמדה האנושות כולה למעט משפחה אחת-משפחתו של נוח. ביציאת מצרים אומרת התורה על היוצאים:

" וחמשים עלו בני ישראל מארץ מצרים"²⁰⁶

מסביר רש"י: "אחד מחמשה יצאו, וארבעה חלקים מתו בשלשת ימי אפילה"²⁰⁷, כלומר ביציאת מצריים לא כולם היו ראויים לצאת, רק חמישית מכל עם ישראל יצאו מארץ מצריים ו-80% מתו במצריים בזמן האפלה של המכה התשיעית מכת חושך. כשעם ישראל יצא ממצרים התורה אומרת שמיספרו היה 600,000 גברים מעל גיל 20 שנה, לכך יש להוסיף את מספר הנשים והילדים הרי שנגיע לבין שנים לשלושה מליון, וזאת לאחר השמדת 80% מהעם, רוב עם ישראל, שמנה בערך עשר מליון.

א"כ רואים אנו שהשמדה המונית היתה כבר קיימת בעולם בכלל ובעם ישראל בפרט, עוד הרבה לפני השואה. כשהיהודי המאמין קרא את סיפור המבול ואת סיפור יציאת מצריים הוא לא נטש את האמונה באל, הוא המשיך לדפדף בדפי התנ"ך והמשיך להאמין. כשהגיעה השואה ויהודים איבדו את הוריהם, אחיהם, אחיותיהם וילדיהם, זה לא היה אסון מעל דפי הספר אלא אסון אישי שפגע בכל חלקה טובה, המימד האמוציונאלי התגבר על המימד הראציונאלי, וזו הסיבה שבגללה יהודים רבים אבדו את אמונתם. איבוד האמונה בגלל השואה מעיד שהאמונה בקרב אותם אנשים שאיבדו אותה לא היתה אמונה אמיתית, מפני שהם האמינו כל עוד סיפורי התנ"ך לא פגעו בהם אישית. לכן עזיבת האמונה בעקבות השואה היא עדות לפגם במאמינים ולא באמונה. יותר מזה, ניתן לראות כי כתוצאה מהשואה יישנם אנשים רבים שדווקא התחזקו יותר באמונתם.

לא ניתן לדעת מדוע קרתה השואה, על כגון זה אומרת התורה:

"הנסתרת לה' אלהינו והנגלת לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת"²⁰⁸.

²⁰⁵ בראשית פרקים ו-ט

²⁰⁶ שמות פרק יג, יח

²⁰⁷ בפירושו לתורה על הפסוק הנ"ל ע"פ המדרש המובא בפסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשה יא ד"ה [יא] ויסב אלהים וכן במדרש תנחומא (ורשא) פרשת בשלח סימן א, ובזוהר כרך ב (שמות) פרשת בשלח דף מו עמוד א.

²⁰⁸ דברים פרק כט, כח

אין באפשרותינו לדעת ולהבין את הסיבה לאסון הנורא, השואה גרמה לזעזוע עמוק בעם ישראל ובעולם, אך הגישה היהודית המאמינה רואה בשואה חלק מההשגחה האלוהית על עם ישראל ולא ח"ו נטישתו. הטוב לא ניבדק בראיה של דור או ב-120 שנות חיים של האדם, הנהגת האל בעולם היא הנהגת נצח, והמציאות הניצחית של עם ישראל בעולם היא העדות על הטוב.

התורה עצמה מעידה שיקרו אסונות קשים לעם ישראל בעתיד:

" וישמן ישרון ויבעט שמנת עבית כשית ויטש אלוה עשהו וינבל צור ישעתו... וירא ידוד

וינאץ מכעס בניו ובנתיו: ויאמר אסתירה פני מהם ... מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה

*גם בחור גם בתולה יונק עם איש שיבה... לו חכמו ישכילו זאת יבינו לאחריתם"*²⁰⁹

אסונות שיעלו את השאלות שנשאלו לעיל בדיוק:

*"ואמר אי אלהימו צור חסיו בו?"*²¹⁰

לכן מצוה האל את עם ישראל כי סם החיים היחיד לקיומו הוא:

"ויאמר אלהם שימו לבבכם לכל הדברים אשר אנכי מעיד בכם היום אשר תצום את

בניכם לשמר לעשות את כל דברי התורה הזאת: כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייכם

*ובדבר הזה תאריכו ימים על האדמה אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה"*²¹¹

השואה וקום מדינת ישראל

מיד לאחר השואה נוסדה מדינת ישראל, מה שלא קרה אלפיים שנה קרה מיד לאחר השואה. *"מעז יצא מתוק"*²¹², היהודי המאמין לא רואה בכך מקריות אלא תיכנון, זוהי משמעותה של נבואת ירמיהו:

*"הוי כי גדול היום ההוא מאין כמהו, ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע"*²¹³

שדווקא מתוך הצרה תבוא ישועתו של עם ישראל.

²⁰⁹ דברים פרק לב, טו-כט

²¹⁰ דברים פרק לב, לו

²¹¹ דברים פרק לב, מו-מו

²¹² שופטים פרק יד, יד

²¹³ ירמיהו פרק ל, ז עוד עיין מדרש תהלים (בובר) מזמור כב, ז: זוהר - רעיא מהימנא כרך ג (דברים) פרשת כי תצא דף רעח עמוד ב.

משול הדבר לאשה העומדת ללדת, הסובלת יסורי לידה קשים, אך מי יעלה על דעתו לומר ש"יש פה רק סבל ואין לנו צורך בכאבים האלו, הלוואי שלא היתה מגיעה למצב זה כלל", הרי כאבים אלו סופם להביא חיים חדשים לעולם שאליהם מייחלת האם עצמה. וע"כ אמר הנביא: "עשה שלום ובורא רע"²¹⁴, כדי להביא שלום יש צורך לעיתים גם ברע. אם באים עלינו ייסורים הם אינם באים ח"ו משנאת האל אותנו, ההפך- הם באים מאהבת ה' כאב האוהב את בנו כמאמר התורה: "כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסר"²¹⁵. בדורינו רבים הם הכופרים באמונה, עובדה זו מחייבת אותנו להעמיק את האמונה ע"י התמודדות עם שאלות רבות, קשות וחודרות כמו שאלת השואה. שאלות אמיתיות מכריחות את האדם לחפש תשובות שלמות ואמתיות. רק מי ששואל באמת, ופותח עצמו לאמת, יכיר בכך שאין הייסורים "גורל עיוור" ויגלה את הטוב המוחבא ברע. דווקא לאחר נוכחותו של הרצל במשפט דרייפוס "במקרה", הוא הגה את רעיון המדינה היהודית.

הסיפור הבא מהתלמוד ממחיש את מה שאמרנו :

"פעם אחת היו ר"ג ורבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע ורבי עקיבא עולין לירושלים, כיון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם(כאות צער ואבלות על חורבן ירושלים). כיון שהגיעו להר הבית, ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים, התחילו הן בוכין ור"ע מצחק. אמרו לו: מפני מה אתה מצחק? אמר להם: מפני מה אתם בוכים? אמרו לו, מקום שכתוב בו: "והזר הקרב יומת"²¹⁴ במדבר א', נא) ועכשיו שועלים הלכו בו ולא נבכה? אמר להן: לכך אני מצחק, דכתיב: "ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריה בין ברכיהו"²¹⁵ (ישעיהו ח',ב), וכי מה ענין אוריה אצל זכריה? אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני! אלא, תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה, באוריה כתיב: "לכן בגללכם ציון שדה תחרש"²¹⁵ (מיכה ג',ב), בזכריה כתיב: "עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים"²¹⁵ (זכריה ח',ד), עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה - הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה, עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה -

²¹⁴ ישעיהו מה,ז

²¹⁵ דברים פרק ח,ה

בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת. בלשון הזה אמרו לו: עקיבא, ניחמתנו! עקיבא, ניחמתנו²¹⁶.

רבי עקיבא ראה שיש כאן מהלך הסטורי שייקח הרבה זמן, שראשיתו ההרס של ירושליים (הרע) "ציון שדה תחרש"²¹⁷, וסופו הגאולה השלמה בעתיד (הטוב): "כה אמר ידוד צבאות עד ישבו זקנים וזקנות ברחבות ירושלים ואיש משענתו בידו מרב ימים: ורחבות העיר ימלאו ילדים וילדות משחקים ברחבתיה"²¹⁸, לכן כבר עכשיו בעת החורבן החל ר"ע לצחוק. ולכן גרסת היהדות היא: "חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה"²¹⁹ הכל מגיע לאדם ע"פ חשבון ותכנון אלוהי ולכן על הכל צריך לברך, כשם שבירך איוב לאחר ששמע על כל אסונותיו: "ויאמר ערם יצאתי מבטן אמי וערם אשוב שמה ידוד נתן וידוד לקח יהי שם ה' מבורך"²²⁰. היהודים שהושמדו בשואה האיומה זיכרונם לברכה, לא יכלו לדמיין אפילו את קום מדינת היהודים מתוך אפר השואה, לעומתם אלו ששרדו וראו את הנס הגדול של ייסוד מדינת ישראל לאחר אושוויץ רואים זאת מזוית אחרת לחלוטין.

²¹⁶תלמוד בבלי מסכת מכות דף כד עמוד ב

²¹⁷מיכה ג, יב

²¹⁸זכריה פרק ח, ד-ה

²¹⁹תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ס עמוד ב : שו"ע או"ח סימן רכב, ג

²²⁰איוב פרק א, כא

העקרון התיאוסופי השנים עשר – ביאת המשיח

להאמין באמונה שלמה בביאת המשיח, ואפילו אם יתמהמה נחכה לו בכל יום שיבוא.

התקופה המשיחית היא הראשונה בתוך כל התקופה האסכטולוגית התנ"כית, המחולקת לשלושה תת-תקופות: ימות המשיח, תחית המתים והעולם הבא. עיקר האסכטולוגיה היא בהתקדמות ההדרגתית של העולם אל הטוב העליון.

הרמב"ם לומד את האמונה בחזון המשיחי מהתורה מהפסוקים הבאים:
 "ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה:
 אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלהיך ומשם יקחך: והביאך ה' אלהיך אל
 הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והיטבך והרבך מאבתך"²²¹.

ימות המשיח - תשובה אוניברסלית

האמונה בחזון המשיחי היא האמונה בחזון אחרית הימים. זוהי האמונה בה יבוא היום וכל עמי הארץ יכירו כולם "והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד"²²². "ה' אחד" במשמעות היהודית מונוטאיזם טהור, "ושמו אחד" שם ה' יהיה שם אחד ולא כמו המצב הנוכחי שבו בכל מקום שמו של ה' הוא אחר, כולם יקראו בשם ה' כפי שעם ישראל קורא לו בשפת הקודש. זהו זמן התשובה העולמית כולם יכירו וידעו מי הוא ה'. זהו שלב בו העולם כולו יתקדם שלב קדימה לקראת השלמות. שלמות קוסמולוגית של היקום כולו, גם של בע"ח וגרמי השמים, ולא רק שלמות לאנושות כפי שמבטיח הנביא:

" ויצא חטר מגזע ישי ונצר משרשי יפרא: ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה': והריחו ביראת ה' ולא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אזניו יוכיח: ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענוי ארץ והכה ארץ בשבט פיו וברוח שפתי

²²¹ דברים פרק ל, ג-ה

²²² זכריה פרק יד, ט

ימית רשע: והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו: וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי
 ירבץ ועגל וכפיר ומריא יחדיו ונער קטן נהג במ: ופרה ודב תרעינה יחדו ירבצו ילדיהן
 ואריה כבקר יאכל תבן: ושעשע יונק על חר פתן ועל מאורת צפעוני גמול ידו הדה: לא ירעו
 ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים" ²²³

ימות המשיח – שיטת הרמב"ם

תיאור ימות המשיח ע"פ הנביא הוא תיאור של זמן אידיאלי של שלום ואחדות בכל הקיום
 האוניברסלי. לפי הרמב"ם ²²⁴ תיאור פסטורלי זה של "וגר זאב עם כבש" אינו מתאר מציאות
 עתידית אלא זהו משל בלבד: לכבשה שהיא עם ישראל, שבימות המשיח תוכל לשבת בנחת
 ולעסוק בתורה ללא רדיפה מצד הזאבים שהם הרשעים שבאומות העולם שרדפו את עם ישראל
 לאורך כל ההסטוריה בואריציות שונות. לדעת הרמב"ם תישמר הפרדה ברורה בין התחום
 המטפיזי לתחום הפיסי. הרמב"ם בדעתו הולך בעקבות האמורא שמואל, מחכמי התלמוד, האומר
 בתלמוד: "אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד" ²²⁵ דהינו- שההבדל
 היחיד בין ימינו לימות המשיח: שבימי המשיח עם ישראל לא יהיה משועבד לשום עם ויהיה
 חופשי לעסוק בתורה מפני שכל עמי הארץ יכירו בדת האמת ובה' ²²⁶. אם כי גם לפי הרמב"ם יהיו
 שינויים מסויימים בטבע העולם, שינוי שללא ספק יעלה את הרמה הרוחנית העולמית כאומרו
 בסוף הלכות מלכים הספר בו הוא דן במלך המשיח:

" ובאותו הזמן לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה, ולא קנאה ותחרות, שהטובה תהיה
 מושפעת הרבה, וכל המעדנים מצויין כעפר, ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה'
 בלבד, ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים וישיגו דעת בוראם
 כפי כח האדם, שנאמר "כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים" ישעיהו פרק
 יא, ט"ו" ²²⁷

²²³ ישעיהו פרק יא, א-ט

²²⁴ רמב"ם הלכות מלכים פרק יב הלכה א

²²⁵ תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לד עמוד ב: מסכת שבת דף סג עמוד א: מסכת פסחים דף סח עמוד א:

²²⁶ עוד עיין מורה נבוכים ב, כט

²²⁷ רמב"ם הלכות מלכים פרק יב הלכה ה

הרמב"ם עיקבי בשיטתו מסביר ששאיפתם של חכמינו לימות המשיח נבעה כל כולה מרצונם להתמסר ללימוד התורה כאומרו:

"לא נתאוו החכמים והנביאים ימות המשיח, לא כדי שישלטו על כל העולם... ולא כדי שינשאו אותם העמים, ולא כדי לאכול ולשתות ולשמוח, אלא כדי שיהיו פנויין בתורה וחכמתה, ולא יהיה להם נוגש ומבטל, כדי שיזכו לחיי העולם הבא"²²⁸

מיהו המשיח?

המשיח יהא אדם רגיל שיוולד לידה רגילה ללא תכונות על אנושיות. בתקופת מרד בר כוכבא, רבי עקיבא שהיה מגדולי התנאים בתקופת המשנה, חשב לתקופה מסוימת שבר כוכבא מנהיג המרד הוא המשיח, ובר כוכבא היה אדם רגיל לכל דבר וענין²²⁹, למעשה המשיח יכול להיוולד בכל דור ודור ומקווים אנו שכבר נולד ויבוא לגאלנו, ונחכה לו בכל יום שיבוא גם אם יתמהמה נחכה לו, כמאמר חבוקק הנביא:

"כי עוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יכזב אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר"²³⁰.

המשיח קרוי "משיח בן דוד" מפני שהוא חייב להיות מזרעו של דוד המלך, מצד אביו²³¹. אמונת הנצרות בדבר היותו של ישו בן להריון מבתולה, לא מעניק לו אפשרות להיות מזרע דוד המלך מפני שהוא חסר אב ביולוגי לשיטתם, ולפי היהדות זהו תנאי הכרחי.

יעודו של המשיח

למשיח יש כמה תפקידים המופיעים בנבואות התנ"ך:

א. קיבוצו של כל עם ישראל לארץ הקודש²³², וקביעת ייחוסו של עם ישראל מי כהן מי לוי, ומישראל כל אחד מאיזה שבט הוא²³³.

ב. בניית בית המקדש השלישי²³⁴.

²²⁸ רמב"ם הלכות מלכים פרק יב הלכה ד עוד עיין בדעתו של ר' יוסף אלבו בספר העיקרים מאמר רביעי פרקים לד, לה.

²²⁹ רמב"ם הלכות מלכים פרק יא הלכה ג

²³⁰ חבוקק פרק ב פס' ג.

²³¹ בראשית פרק מט פסוק י, שמואל-ב' פרק ז פסוק יג, ישעיהו פרק יא פסוק א יחזקאל פרק לו פסוק כה

²³² דברים ל, ג-ה: יחזקאל יא, יז: לו, כא, ישעיהו יא, יב: מג, ה-ו וכן עיין רמב"ם הלכות מלכים פרק יא הלכה א'

²³³ רמב"ם הלכות מלכים פרק יב הלכה ג

ג. להיות השופט העליון בארץ בין העמים ומביא השלום האמיתי והקץ לסבל²³⁵.

ד. בימיו של המשיח המשיח ילמד את כל עמי העולם על גדלות ה' ותורתו, לא יהיו דתות שונות אלא רק תורת ישראל ושמו של ה' יהיה אחד²³⁶ נישא בפי כל העמים, וכל העמים יבואו להשתחוות לה' בבית המקדש מידי חג, כפי שאומר הנביא זכריה מחותמי התקופה הנבואית:

*"והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד...והיה כל הנותר מכל הגוים הבאים על ירושלים ועלו מדי שנה בשנה להשתחוות למלך ה' צבאות ולחג את חג הסכות":*²³⁷

יעודים אלו לא בוצעו מאז חורבן בית שני ע"י שום "משיח": רובו של עם ישראל עדיין יושב בגולה, בית המקדש עדיין לא נבנה, והשלום המיוחל עדיין לא דפק על דלתנו, במקום שלום קרה ההפך, מאז הופיעו הנצרות והאיסלאם נחלי דם זורמים בעולם, לא רק מסיבות כלכליות ומדיניות אלא בשם הדת ובעידוד מאסיבי של מנהיגיה. לכן עדיין מחכים אנו למשיח שיבוא. זהו גם תקציר הסיבות התאולוגיות לכך שיהודים מסרו את נפשם לבוראם על מזבח ה"אוטו דה פה" כשסרבו לקבל את ישו כמשיחם ואת הנצרות כדתם.

שיטת הרמב"ם בתפקיד הדתות האחרות ומשיחיהם ביחס לגאולת ישראל

הרמב"ם כותב את דעתו ביחס לנצרות ולאיסלאם בסיפרו ההלכתי כשהוא מדבר על מלך המשיח, הגדרתו ותפקידיו. תפקידם של הנצרות והאיסלאם הינו תפקיד מכשיר לגאולה האמיתית. יצוין כי דיברי הרמב"ם המובאים כאן הינם מהמהדורה הלא מצונזרת של סיפרו ההלכתי ה"יד החזקה", שכן בתקופות מסויימות מפחד הכנסייה והשלטון האיסלאמי הוצא חלק זה מהספר, וכך הוא כותב:

"ויאם יעמוד מלך מבית דויד הוגה בתורה ועוסק במצוות כדויד אביו, כפי תורה שבכתב ושבעל פה, ויכופ כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה, ויילחם מלחמות ה'--הרי זה בחזקת

²³⁴חזקאל פרק לו פסוק כו-כח: זכריה ד, יב: רמב"ם הלכות מלכים פרק יא הלכות א', ד'

²³⁵ישעיהו ב, ד: מיכה ד, ג

²³⁶צפניה ג, ט: ישעיה מה, כג וכן עיין רמב"ם הלכות מלכים פרק יא הלכה ד'

²³⁷זכריה פרק יד פסוקים ט, טז

שהוא משיח: אם עשה והצליח, וניצח כל האומות שסביביו, ובנה מקדש במקומו, וקיבץ נדחי ישראל--הרי זה משיח בודאי.

"ואם לא הצליח עד כה, או נהרג--בידוע שאינו זה שהבטיחה תורה עליו, והרי הוא ככל מלכי בית דויד השלמים והכשרים שמתו. ולא העמידו הקדוש ברוך הוא אלא לנסות בו רבים, שנאמר "ומן המשכילים ייכשלו, לצרוף בהם ולברר וללבן--עד עת קץ: כי עוד, למועד" (דניאל יא, לה)".

"אף ישוע הנוצרי שדימה שיהיה משיח, ונהרג בבית דין--כבר נתנבא בו דניאל, שנאמר "ובני פריצי עמך, יינשאו להעמיד חזון--ונכשלו" (דניאל יא, יד). וכי יש מכשול גדול מזה: שכל הנביאים דיברו שמשח גואל ישראל ומושיעם, ומקבץ נדחיהם ומחזק מצוותן; וזה גרם לאבד ישראל בחרב, ולפזר שאריתם ולהשפילם, ולהחליף התורה, ולהטעות רוב העולם לעבוד אלוה מבלעדי ה'.

אבל מחשבות בורא העולם--אין כוח באדם להשיגם, כי לא דרכינו דרכיו ולא מחשבותינו מחשבותיו. וכל הדברים האלו של ישוע הנוצרי, ושל זה הישמעאלי(מוחמד - כ.ד) שעמד אחריו--אינן אלא ליישר דרך למלך המשיח, ולתקן העולם כולו לעבוד את ה' ביחד: שנאמר "כי אז אהפוך אל עמים, שפה ברורה, לקרוא כולם בשם ה', לעובדו שכס אחד" (צפניה ג, ט).

כיצד: כבר נתמלא העולם כולו מדברי המשיח, ומדברי התורה ומדברי המצוות, ופשטו דברים אלו באיים רחוקים, ובעמים רבים ערלי לב; והם נושאים ונותנים בדברים אלו, ובמצוות התורה--אלו אומרים מצוות אלו אמת היו, וכבר בטלו בזמן הזה, ולא היו נוהגות לדורות.

ואלו אומרים דברים נסתרים יש בהן, ואינן כפשוטן, וכבר בא משיח, וגילה נסתריהם. וכשיעמוד המלך המשיח באמת, ויצליח וירום ויינשא--מיד הם כולם חוזרים ויודעים ששקר נחלו אבותיהם, ושנביאיהם ואבותיהם הטעוים²³⁸.

שיטה זו, הרואה בדתות השניות כמכילות את הדרך לבוא המשיח, הינה משותפת גם לרבי יהודה הלוי הכותב בספרו:

²³⁸רמב"ם הלכות מלכים, מהדורה לא מצונזרת, פרק יא, הלכה ז- הלכה יב'

”כל דת שבאה אחריה(אחרי היהדות- כ.ד.) משתנה לאמיתו של דבר להיות כמוה, אם כי למראית עין תתרחק ממנה. הדתות האלה הן איפוא רק הכנה והקדמה ל”משיח” המיוחל אשר הוא הפרי, ובאחרית הימים בהודותן בו תהיינה הן פריי, והיה העץ כולו אחד, אז יעריצו את השורש אשר לפנים היו מבזים אותו”²³⁹

נדגיש כי ע”פ היהדות²⁴⁰, התקופה האסכטולוגית- ימות המשיח –תוחלט, תיקבע ותלווה ע”י האל, בניגוד לשיטה האריסטוטלית שאמנם רואה את התקדמות העולם אל ה”טוב העליון” כמטרה אך תפקיד האלוהות לפי אריסטו הוא פאסיבי.

²³⁹ ריה”ל ספר הכוזרי מאמר רביעי, פסקה כג’
²⁴⁰ עיין ליתר העמקה בנושא משיח בספרים:

Boteach, Rabbi Shmuel: *The Wolf Shall Lie With the Lamb: The Messiah in Hasidic Thought*; Northvale, NJ: Jason Aronson, Inc., 1993.

Kaplan, Rabbi Aryeh: *The Real Messiah- A Jewish response to missionaries*. Published: by OU / NCSY, NY, 1985.

העקרון התיאוסופי השלושה עשר – תחיית המתים

להאמין באמונה שלמה שתהיה תחיית המתים בעת שיעלה רצון מלפני הבורא יתברך.

תחיית המתים במקורות

האמונה בתחיית המתים מופיעה בצורה די מפורשת בספרות המקראית המאוחרת:

בתפילתה של חנה: "ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל"²⁴¹

הנביא ישעיהו אומר: "חיו מתוך נבלתי יקומו הקיצו ורננו שכני עפר כי טל אורת טלך וארץ

רפאים תפילו"²⁴²

בחזון העצמות היבשות של הנביא יחזקאל:

"כה אמר אדני אלוהים לעצמות האלה הנה אני מביא בכם רוח וחיייתם: ונתתי עליכם

גידים והעלתי עליכם בשר וקרמתי עליכם עור ונתתי בכם רוח וחיייתם וידעתם כי אני ה'

"²⁴³.

בספר דניאל:

"ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם... ואתה לך

לקץ ותנוח ותעמד לגרלך לקץ הימין"²⁴⁴.

במקרא מתוארים מיקרים בהם מתים קמו לתחיה בעזרת תפילתם של הנביאים אליהו²⁴⁵

ואלישע²⁴⁶.

חז"ל מצאו ל"תחיית המתים" רמזים גם בתורה ואמרו מפורשות שמי שלא מאמין ש"תחיית

המתים" היא מין התורה- אין לו חלק לעולם הבא²⁴⁷. והנימוק להיותה עיקר אמונה לפי הרמב"ם

הוא מפני ש"תחיית המתים" נאמרה בנבואה ע"י נביאי ישראל, וכל דבר נבואה חובתינו לקבלו

²⁴¹ שמואל א פרק ב, ו

²⁴² ישעיהו פרק כו, יט

²⁴³ יחזקאל פרק לו, ה-ו וכן עיין בכל הפרק

²⁴⁴ דניאל פרק יב, ב' יג'

²⁴⁵ מלכים א פרק יז, כב

²⁴⁶ מלכים ב פרק ד, א

²⁴⁷ משנה, סנהדרין י, א

ללא ספק, וללא בדיקת התאמת הנבואה למציאות, שאם נקבל רק מה שמתאים למציאות הרי שלא נאמין גם בבריאת העולם, ומי שכך חושב יצא מכלל עם עדת משה ואברהם ע"ה²⁴⁸.
הרמב"ן* כותב²⁴⁹ שמטרת תחיית המתים היא שכר לגוף ולנשמה יחדיו כפי שחיו יחדיו בעולם הזה.

האמונה ב"תחיית המתים" אינה לגמרי טראנסצנדנטית כאמונה בעולם הבא, מקומה בין ימות המשיח ובין העולם הבא. ב"תחיית המתים" יקומו שוכני עפר מכל רבדי ההסטוריה, זוהי גאולת היחיד והעם גם יחד. אמונה זו היתה מושרשת לאורך הדורות בתודעת האומה, והיתה כ"כ חשובה בעיני חז"ל שקבעו אותה בברכה השניה שבתפילת העמידה.

לאחר חורבן בית שני, הנושא האסכטולוגי קיבל חשיבות רבה בעיני העם בהיותו מצפה לגאולה שבהעדר בימ"ק נראתה נחוצה עוד יותר. היו שיטות שונות כבר בספרות המשנה והתלמוד ביחס לפרטים שונים בנושא העיקרון האסכטולוגי בכלל ו"תחיית המתים" בפרט, כגון, השינויים הקוסמולוגיים באותה תקופה. נוצרו תנועות וכתות שונות כמו הצדוקים והביתוסים ש"תחיית המתים" היתה אבן מחלוקת בינם ובין הפרושים, כתות אלו נעלמו מעם ישראל. מחלוקות סביב נושא זה היו גם בזמן הרמב"ם.

המחלוקת סביב הרמב"ם ועיקר תחיית המתים

בהקדמתו למשנה²⁵⁰ אומר הרמב"ם:

"ו"תחיית המתים" הוא יסוד מיסודי תורת משה רבינו ע"ה. ואין דת ולא דבקות בדת

יהודית למי שלא יאמין זה..."

ובסוף הקדמה זו מונה עיקר זה כעיקר ה-13 והאחרון לעיקרי האמונה היהודית, בשני מילים ללא הסברים. הרמב"ם לא הקדיש דיון הלכתי או פילוסופי נוסף על "תחיית המתים" בשאר ספריו, לאחר דבריו אלו, והיו שראו בכך העדר אמונה ח"ו בעיקר זה מצד הרמב"ם.

²⁴⁸ מורה נבוכים ח"ב, פכ"ה

²⁴⁹ רמב"ן שער הגמול, וכן גמרא מסכת ר"ה טז ע"ב והמפרשים שם, ועוד עיין בדעתו של ר' יוסף אלבו בספר העיקרים מאמר רביעי פרק לה.

²⁵⁰ בהקדמה לפרק חלק מהדורת מוסד הרב קוק, עמוד 129

רבים התנגדו²⁵¹ לספריו של הרמב"ם. המתנגדים הידועים היו רבינו יונה מגירונדי החסיד (סוף המאה ה-12) וכן רבו רבי שלמה מונטיפלייר, הם ואחרים הקימו תנועה גדולה בצרפת נגד הרמב"ם. עיקר מלחמתם היה נגד ספרי הפילוסופיה שלו שמראים על התאמה מקראית לפילוסופיה. בשלב מאוחר יותר הם מצאו "פסול" גם בספר ההלכתי של הרמב"ם "משנה תורה" בגלל שלא כתב על תחיית המתים להבדיל מהעולם הבא שעליו כן כתב. רבינו יונה יזם את שריפת סיפרי הרמב"ם ע"י הכנסיה בפריס בשנת 1244. שריפה זו הביאה לאחמ"כ לשריפת התלמוד ע"י הכנסיה ולגזירות נוספות על היהודים. רבינו יונה ראה בשריפת התלמוד ובגזירות עונש מן השמים על שפגע בכבוד הרמב"ם. הרמב"ן בין דורו של רבינו יונה וקרובו הגן על כבודו של הרמב"ם גם אם לא הלך בשיטתו הפילוסופית. המלחמה נגד כתבי הרמב"ם נתחדשה במאה ה-14 ולמעשה רוחותיה מנשבות עד ימינו בגישות המסרבות לקבל סיפרי פילוסופיה הקשורות בתרבויות זרות.

הרמב"ם החליט משתי סיבות מרכזיות לכתוב מאמר מקיף בנושא "תחיית המתים", מאמר הידוע כ"אגרת תחיית המתים"²⁵²:

סיבה אישית- לטהר את שמו -כדי לפטור הספק ולמחוק את השם הרע שיצא על הרמב"ם בגלל העדר הבנת כתביו.

סיבה ציבורית- הרבה יותר חשובה, בגלל טעויות שונות אצל אנשים רבים מעם ישראל בהבנת נושא התקופה האסכטולוגית בכללותו לתקופותיו השונות, טעויות שהרמב"ם גילה בעיקר לפי שאלות שהופנו אליו מקהילות יהודיות ממקומות שונים בגולה כמו דמשק ותימן.

²⁵¹ עוד על ההתנגדות לסיפרי הרמב"ם ולשיטתו עיין במחקרים הבאים:

Isidore Twersky: Rabad of Posquieres. Harvard 1962.

Joseph Sarachek: Faith and Reason. The Conflict Over the Rationalism of Maimonides. Williamsport 1935.

Daniel J. Silver: Maimonidean Criticism and the Maimonidean Controversy. Leiden 1965.

²⁵² "אגרת תחיית המתים" או בשמה הנוסף "מאמר קידוש השם" נכתבה בשנת 1191 היא שנת 4951 לבריאת העולם, כ-25 שנה לאחר שסיים את כתיבת הפירוש למשנה (חיבור הפירוש למשנה סויים בשנת 1098 לחורבן)

שיטת הרמב"ם בתחיה"מ

שיטת הרמב"ם בענין תחיה"מ שונה מהשיטה שהיתה מקובלת באומה עד ימיו. עד הרמב"ם היו האמונות בהשארות הנפש ובחיי העוה"ב קשורות באמונה בתחיה"מ, רבים סברו שעוה"ב מתחיל עם תחיית המתים²⁵³, בעת שיקומו המתים מתרדמתם. יש שסברו שתחיה"מ קשורה גם בימות המשיח שעם בואו הוא יחיה את מתים ואז עם תחייתם יתחיל העוה"ב. הרמב"ם גדול חכמי ההלכה והפילוסופיה יסד שיטה חדשה המיוסדת על ההלכה-דברי חז"ל ושהפילוסופיה תומכת בה. הוא הבדיל בין עוה"ב –עולם הנשמות ובין עולם תחיה"מ- עולם הגופות וכמו"כ תחיה"מ אינה קשורה בהכרח לימות המשיח אין זה מתפקידו המוגדר של המשיח לחיות מתים אלא תלויה היא אך ורק ברצון הבורא. שיטתו הינה השיטה המקובלת היום בעם ישראל.

מסביר הרמב"ם כי תחיית המתים היא פשוטה כמשמעותה שיבת הנפש אל גוף הצדיקים ותחייתם, ואין המדובר בתחיה רוחנית או במשל (דיעות שהיו פזורות אצל אנשים שונים), אלא ממש יקומו מקברים. בזמן "תחיית המתים" לא יהא שינוי בטבע הגוף, גוף האדם יתנהג כהתנהגותו בעולם הזה. האנשים שיחיו יוסיפו שלימות לנפשם בעניני השכלה דתית ובסוף תקופת תחיית המתים ימותו שוב. הצדיקים²⁵⁴ שיקומו בתחיית המתים יאכלו וישתו ויבעלו כמו שהיו בימות המשיח ובדורות שלפני תחיה"מ, הרמב"ם קובע זאת בתוקף מכיוון שהאל יתברך אינו בורא דבר ללא צורך ותכלית, ואם האל מחיה את גופות המתים הרי שתכלית איברי הגוף וחושיו היא בראש ובראשונה לצורך קיום הגוף לקבלת מזונו ושאר צרכיו שבלעדם יכלה. העתיד הרוחני ופסגת החיים הדתיים הוא בעוה"ב שהוא היעולם שכולו טוב²⁵⁵, המציאות הרוחנית הטהורה.

²⁵³ רמב"ן שער הגמול ד"ה עכשיו.

²⁵⁴ עיין תלמוד בבלי מסכת כתובות קיא,ב- מי שיקום בתחיית המתים הם הצדיקים שהשתמשו באור התורה ובעת רבי שאומר שגם אלו שתמכו בתורה ובחכמיה ולומד זאת מהפסוק:

" ואתם חדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום" (דברים פרק ד, ד)

וכי ניתן להידבק בשכינה ממש, אלא שהדבקים בתלמידי חכמים ותומכים בהם כאילו דבקים בשכינה ובזכות זה יקומו בתחיה"מ גם אם היו עמי ארצות.

²⁵⁵ רמב"ם, הלכות תשובה פרק ח הלכה א, פרק ט הלכה א

ב"אגרת תחיית המתים" מסביר הרמב"ם שעיקר תחיית המתים אכן נראה כמנוגד לטבע ולמציאות ואין לנסות להוכיחו כעיקרון פילוסופי אחר בהוכחות הגיוניות, ולכן לא האריך עליו לא בביאורו למשנה ולא בספרו הפילוסופי "מורה נבוכים".

היחס בין תחה"מ ובין העוה"ב

חוץ מאשר באגרת תחיית המתים מתייחס הרמב"ם לסוגית העולם הבא גם בספרו ההלכתי, בשלושת הפרקים האחרונים של ספר מדע²⁵⁶, הרמב"ם מסביר ש"העולם הבא" הוא התכלית האחרונה והעיקרית, בלשונו של הרמב"ם:

"עולם הבא הוא השכר אשר אין שכר למעלה הימנו וטובה אשר אין אחריה טובה"²⁵⁷
 ובמקום אחר: "וסוף כל השכר כולו והטובה האחרונה שאין לה הפסק וגרעון הוא חיי העולם הבא"²⁵⁸

בעוה"ב אין מציאות גופנית גשמית, אלא מציאות רוחנית בלבד ללא עיכובים גופניים, הקיימים בכל שאר הזמנים בהיות האדם נתון בתוך גוף. העונש הכבד ביותר המופיע בתורה הוא עונש ה"כרת" שמשמעותו להיכרת מחיי העולם הבא. הרמב"ם מונה 24 סוגים של אנשים הנכרתים מחיי העוה"ב ואחד מהם הוא הכופר בתחיית המתים²⁵⁹.

ברצותו יחישנה וברצותו יעכבנה ותהיה בעת רצון, כשיעלה הרצון מלפניו.

²⁵⁶ הלכות תשובה פרקים ח-י

²⁵⁷ אגרת "תחיית המתים"

²⁵⁸ רמב"ם, הלכות תשובה פרק ט הלכה ב

²⁵⁹ לסיום הנושא ראיתי לנכון להוסיף בביוגרפיה כללית נוספת על הפילוסופיה היהודית ועל הפילוסופים היהודיים למתעניין:

Issac Husik: a History of Medieval Jewish Philosophy. Philadelphia 1940.

H.A, Wolfson: Repercussions of the Kalm in Jewish Philosophy. Cambridge. Mass. 1979.

Arthur Hyman and James J. Walsh (Eds.): Philosophy in the Middle-Ages: The Christian, Islamic and Jewish Traditions. New York 1967.

R. Lerner and Mahdi Muhsin: Medieval Political Philosophy. A Sourcebook. New York 1963.

Fakhri Majid: A History of Islamic Philosophy. New York 1970.

Inter-religious and Comparative study on the thirteen principles of the Jewish belief by Maimonides

אינדקס ביוגרפי - Biographies

מסודר כרונולוגית

1. תקופת המשנה

שמעון בן שטח-(בין סוף המאה השניה לסוף המאה הראשונה לפני הספירה) נשיא הסנהדרין עד שנת 3722 לבריאת העולם, 38 לפנה"ס. בתקופתו מלך אלכסנדר ינאי שהיה צדוקי, המלכה שלומציון אשתו של אלכסנדר ינאי היתה אחותו של שמעון בן שטח. שמעון בן שטח ידוע במלחמתו בצדוקים מתנגדי התורה שבעל פה שקיבלו תמיכה מהמלך, עים זאת הוא לא נשא פנים למלך {תלמוד בבלי סנהדרין יט.}, לאחר מות המלך ינאי תמכה המלכה שלומציון תמיכה מלאה בשמעון בן שטח והוא הצליח לחסל לחלוטין את הצדוקיות והשפעתה, וחיזק את מעמד התורה שבע"פ בכל העם. הוא תיקן מספר תקנות חשובות כמו שיהיו הילדים הולכים לבית ספר {תלמוד ירושלמי כתובות סוף פרק ח} על פי דוגמת בית ספר שייסד בירושלים.

רבן יוחנן בן זכאי-(47 לפנה"ס-75 לספירה) (נפטר בשנת 75 לספירה) מגדולי התנאים, מנהיג הישוב היהודי בשנים הראשונות שלאחר חורבן בית שני, ומקים המרכז הרוחני ביבנה(80-70 לספירה). רבן יוחנן היה מתלמידיו הצעירים של הילל ומראשי החכמים בבית דינו של רבן גמליאל הזקן. פעל רבות נגד הצדוקים בקרב הכהונה בבית המקדש. היה בקיא בהלכה באגדה ובתורת הסוד. בימי המרד הגדול(73-66 לספירה) התנגד רבי יוחנן לקנאים בירושלים ותמך בשלום עים הרומאים. בראותו שדעתו נדחתה ובירושלים משתוללת גם מלחמת אחים בנוסף למרד, יצא עים תלמידיו מירושלים בעורמה, בתוך ארון קבורה, קיבל את רשות הרומאים לשבת ביבנה ושם הקים את המרכז הרוחני החדש של עם ישראל ממנו יצאו גדולי ישראל, רבי אלעזר, רבי יהושוע, רבי עקיבא רבי שמעון בר יוחאי ואחרים, שהמשיכו להוביל את עם ישראל בדרך התורה.

ר' עקיבא (136-50 לספירה) מגדולי חכמי ישראל בן תקופת התנאים בדור השלישי. תקופת פעילותו היתה בין המאות 1 ו-2 לספירה. ר' עקיבא היה אהוב ונערץ על כל בני דורו ודאג

לכלל עם ישראל, תמך מאוד במרד בר כוכבא ואף סבר לתקופה קצרה כי בר כוכבא הינו המשיח. בתקופת גזירות אדריאנוס סיכן ר' עקיבא את חייו ולמרות הגזירות נגד לימוד תורה המשיך ללמוד עד שנאסר על ידי השלטונות הרומיים והוצא להורג בעינויים קשים על קידוש ה' ביום כיפור בהיפודרום של קיסריה בשנת 136 לספירה.

פילון האלכסנדרוני- פילון היה פילוסוף יהודי שחי באלכסנדריה שבמצרים בתחילת המאה הראשונה לספירה. שמו העיברי היה ידידיה אך ניקרא על שם עירו: פילון האלכסנדרוני. יוספוס פלאביוס כותב בספרו (קדמוניות היהודים" ספר יט ה',א), שפילון היה ממשפחה יהודית אריסטוקרטית באלכסנדריה. על אף חינוכו ההלניסטי המובהק של פילון נשאר הוא נאמן לעם היהודי ולתורתו. פילון היה מראשי הציבור היהודי בזמנו אף השתתף במשלחת יהודית אל הקיסר הרומי גאיוס קאליגולה בשנת 40 לספירה כדי לבטל גזרות שונות שהוטלו על היהודים ועל בתי הכנסת שלהם באלכסנדריה.

רבי יהודה הנשיא (120 – 220 לספירה)- בן הדור האחרון של התנאים, כיהן כנשיא היישוב העיברי בארץ ישראל בחייו (בין השנים 200-140 לספירה), נקרא בקיצור "רבי" או "רבינו הקדוש". רבי היה בנו ויורשו של רבי שמעון בן גמליאל השני, והינו דור שביעי להילל הזקן שהיה מיוחס לדוד המלך. הוא היה מנהיג מוכשר שהביא לכינון יחסים טובים בין הרומאים ובין השלטון היהודי ובזכות זה חופש יצירה לחכמי ישראל. בתקופתו כוננו היחסים הטובים ביותר מאז חורבן הבית בין רומא והישוב העיברי, היו לו יחסי ידידות עם הקיסר. רבי בזכות כשרונות ההנהגה הנדירים שלו הצליח לשקם את העם לאחר כישלון מרד בר כוכבא, הן שיקום פיזי שכלל חיזוק הבעלות היהודית על הקרקעות בארץ והקלת עול המיסים, והן שיקום רוחני שכלל את עידוד היצירה הרוחנית בקרב חכמי ישראל בתפקיד החשוב שנטל על כתפיו כתיבת ועריכת התושב"ע-"המשנה" היצירה הספרותית-הלכתית החשובה והראשונה במעלה בזמן ובאיכות אחרי התנ"ך. רבי חי את רוב חייו בבית שערים שבגליל לקראת סוף ימיו חי בציפורי ולאחר מותו נקבר בבית שערים. עליו נאמר: "תורה וגדולה/עושר וכבוד) במקום אחד" (ת"ב גיטין נט,א) ועוד נאמר עליו: "משמת רבי בטלה ענווה ויראת חטא" (ת"ב סוטה דף מט עמוד ב', וכן עיין תלמוד בבלי מסכת כתובות דף קג עמוד ב).

הילל הנשיא- היה נשיא ישראל ונשיא הסנהדרין האחרון בארץ ישראל בין השנים 330 – 365 מחברו של הלוח העיברי הכתוב.

2. תקופת התלמוד

רב- שמו של רב היה אבא אריכא (175 – 247 לספירה) אך בגלל גדולתו וידיעותיו שלמד אצל רבי קראו לו "רב" כמו "הרב". רב הינו מייסד ישיבת סורא בבבל, ובכלל מייסד המרכז הרוחני והתרבותי היהודי בבבל. רב הינו ראשון האמוראים ואחרון התנאים, פעולתו הביאה ליצירת התלמוד הבבלי. רב היה גדול הן בהלכה והן באגדה, דבריו מתובלים במשלים רבים, הוא היה נגד פרישות ונזירות ואמר: "עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל שראתה עינו ולא אכל" (תלמוד ירושלמי סוף מסכת קידושין). חיבורם של חלק מהתפילות מיוחס לרב, כגון: "עלינו לשבח", חלק מן ההגדה של פסח, ברכת הלבנה, ברכת החודש ועוד. רב ידוע גם כאחד מגדולי חכמי הנסתר והוא רבי אבא המופיע רבות בספר הזוהר כאחד מגדולי תלמדיו של רבי שמעון בר יוחאי הדמות המרכזית של ספר הזוהר.

שמואל- מגדולי אמוראי בבל בדור הראשון (250-220 לספירה), מתלמידי רבי יהודה הנשיא, חבירו ובין הפלוגתא של רב. וממניחי היסוד למרכז הרוחני והתרבותי היהודי בבבל. שמואל הוכר כסמכות העליונה בזמנו בדיני ממונות(משפט אזרחי) בעוד שרב הוכר כסמכות העליונה בדיני איסור והיתר(דינים הקשורים במישור היחסים שבין אדם לה' כגון: כשרות, טומאה וטהרה וכו'). שמואל גם היה ידוע במומחיותו בתחומי הרפואה והאסטרונומיה, הוא המציא מישחת עיניים שהיתה מפורסמת בימיו ושנקרתה על שמו. בתחום האסטרונומיה ידוע הלוח העיברי שהוא סידר למשך שישים שנה ושלח לארץ ישראל.

3. תקופת הגאונים

רב סעדיה גאון - בן יוסף (רס"ג-942-882) ללא ספק הדמות החשובה ביותר של תקופת הגאונים. נולד בפיום שבמצרים מגיל צעיר בלט בידיעותיו בהלכה, במקרא, בדקדוק ובאסטרונומיה, וחיבר ספרים בנושאים אלו. מאוחר יותר עבר לארץ ישראל ומשם לבגדד. לאחר זמן קצר (928) מונה כגאון ישיבת סורא שבבבל למרות שלא היה בן המקום. בעיקבות מינויו זה הפכה ישיבת סורא למרכז הרוחני וההלכתי העליון לכל יהודי העולם. בעיקבות סיכסוך עים ראש הגולה הוא הושעה מן הגאונות (931-937) ובזמן זה כתב את ספריו ובשנת 937 שב לגאונות. הראשון בין חכמי ישראל, בבבל של ימי הביניים, שעסק בענייני היהדות בצורה מדעית שיטתית. מחברם של ספרים רבים בתחומים שונים מפילוסופיה ועד פרשנות. הראשון שכתב ספרים מיוחדים על נושאים הלכתיים שונים, כגון 'ספר הירושות', 'ספר הפיקדון' ועוד. במקביל התמקד בפולמוס עם הקראים, ומאבקו עימם הצליח לעצור את התפשטותם בבבל ובארצות אחרות. ספרו 'האמונות והדעות' הוא החיבור הפילוסופי-מחשבתי השיטתי הראשון שהגיע לידינו מחכמי ישראל. הספר מבוסס על התנ"ך ועל דברי חז"ל, אך מוכיח את האמונה בהוכחות שכליות. הוא נכתב בערבית-יהודית, ותורגם בידי ר' יהודה אבן תיבון. לראשונה נדפס בקושטא שכ"ב (1562) ושוב פעמים רבות.

עוד על רס"ג עיין במחקרים הבאים :

M. Malter : Life and Works of R. Saadiah Gaon. New York 1921

Simon Rawidowicz: Saadya's Purification of the Idea of God. In: S.R. Studies in Jewish Thought. Philadelphia 1974. pp. 264-246

4. תקופת הראשונים

רבי שלמה בן יהודה אבן גבירול (1020-1057) - מגדולי המשוררים והפילוסופים העיבריים בימי הביניים. נולד במאלגה ונפטר בולנסיה אחרי חיים מלאי סבל. פיוטיו שזורים במחזורי

החגים, בין המפורסמים שביצירותיו הם 'כתר מלכות', פיוט נשגב הנאמר בקהילות רבות בליל יום כיפור, ו'אזהרות', רשימת תרי"ג מצוות בחרוזים, פיוט הנאמר בשבועות. רשב"ג העיד שחיבר עשרים סיפרי פילוסופיה אך רק שניים מחיבוריו הפילוסופים נמצאים בידינו היום. חיבורו המפורסם בתורת הפילוסופיה הניאו-אפלטונית הוא "מקור חיים" יחוסו של חיבור זה לרשב"ג נתגלה רק במאה ה-19, חיבורו זה תורגם ללאטינית ושימש גם את אבות הכנסייה בחיבוריהם. רשב"ג חיבר ספרים רבים במוסר, מחשבה, דקדוק ועוד, שרק מיעוטם הגיע לידינו. ספרו 'תיקון מידות הנפש' הוא ספר מוסר; הוא נכתב בערבית-יהודית, ותורגם לעברית בידי ר' יהודה אבן תבון.

רש"י – ר' שלמה יצחקי (1040 – 1105) - יליד טרוויש שבמחוז שמפניה בדרום צרפת ונפטר בוורמיזה (Worms, Germany). הוא למד בישיבות בטרוויס ובאיזור נהר הריין, במגנצה וורמיזה. רבותיו, רבי יעקב בן יקר ורבי יצחק ב"ר יהודה, היו תלמידי רבינו גרשום מאור הגולה. בשנת (1070) הוא יסד ישיבה בטרוויס (מחוז שמפניה), ותלמידים רבים נהרו לישיבה זו. ללא ספק הפרשן הגדול ביותר של התנ"ך, המשנה והתלמוד. פירוש רש"י לתלמוד הבבלי נחשב לפירוש החשוב ביותר על הגמרא ניתן לומר שהתלמוד בימינו כמעט ולא היה מובן ללא פירושו של רש"י. הפירוש באופן גאוני מתאים הן ללומד מתחיל והן לתלמיד חכם. פירוש רש"י מבוסס על מסורת אשכנזי אותה קיבל מרבותיו, עם שינויים והוספות משלו. מאז שהתחיל להיות מופץ בידי תלמידיו דחה פירוש רש"י את כל הפירושים האשכנזיים שקדמו לו. הפירוש נדפס בכל דפוס התלמוד מאז שנדפסה המסכת הראשונה בשונצינו 1484, ומאז הוא מהווה את הבסיס ללימוד התלמוד בכל תפוצות ישראל. בקיאותו בדקדוק השפה העברית, ידיעותיו בתעשיית היין, החקלאות, המסחר, ענף הטקסטיל ועוד, מצאו את ביטויין בפירושי הפשוטים והגאוניים כאחד. בפירושו הסביר מילים קשות בארמית, בצרפתית עתיקה או בגרמנית, יש בפירושו כ-3000 מילים לועזיות. פירושו של רש"י גם נכתב בכתב יד מיוחד שנושא את שמו עד היום "כתב רש"י" וגם הודפס כיום באותה צורה הן בתנ"ך והן במשנה ובתלמוד. על פירושו של רש"י נכתבו קרוב לשלוש מאות פירושים. הספר הראשון שהודפס בשפה העברית היה פירוש רש"י על התורה, בשנת 5235 לברי"ע (1475 לספירה) בעיר ריגיו די קלבריה

שבאיטליה. הרמב"ם הפילוסוף הגדול, שחי במאה ה-12 כתב שמאוד רצה לכתוב פרשנות על התורה אך נמנע עקב פרשנותו המקיפה של רש"י ובמילותיו של הרמב"ם "אלמלא הקדימני הצרפתי". לרש"י נולדו שלוש בנות (לא היו לו בנים), בין נכדיו של רש"י מבתו יוכבד, היו הרשב"ם ורבינו יעקב "איש תם", המכונה רבינו תם, בין מייסדי אסכולת בעלי התוספות. בסוף ימיו הוא ראה את צרות הכלל בגזירת תתנ"ו, מסע הצלב הראשון בו נהרגו יהודים רבים על קידוש השם כדי שלא להתנצר.

רבינו בחיי בן יוסף אבן פקודה (1080-1170) - פילוסוף ספרדי שעבודתו העיקרית הינה הספר "חובות הלבבות" בו עסק רבינו בחיי בהבדל בין החובות החלות על "הלבבות" דהיינו התכונות הפנימיות של האדם בייחס לחובות החלות על "האיברים" דהיינו על הגוף בקיום המצוה. התכונות אותם צריך האדם לטפח בתוכו הינם עשרה, כך גם הספר מחולק לעשרה שערים בכל שער הוא עוסק בתכונה אחרת כאשר כל שער מחולק גם הוא לפרקים. ואלו הם עשרת השערים: (א) ייחוד האל בלב שלם, (ב) הבחינה בברואים דהיינו הבחנה בגדלות מעשי הבורא, (ג) עבודת האלוהים, (ד) הביטחון באלוהים לבדו, (ה) ייחוד המעשה דהיינו לעשות הכל לשם ה', (ו) הכניעה לאלוהים, (ז) התשובה מעוונות, (ח) חשבון הנפש, (ט) הפרישות (י) אהבת ה'.

רבי יהודה בן שמואל הלוי-ריה"ל (1080-1140) - נולד בטולדו שבספרד, רכש השכלה יהודית וכללית רחבה, למד גם בגרנאדה, לאחר הפלישה המוסלמית-קנאית מצפון אפריקה נדד כעשרים שנה עד שבסופו של דבר הישתקע בטולדו שבקשטיליא הנוצרית. בטולדו עסק ברפואה, לאחר שהורע המצב בטולדו בעקבות גזרות שמד נוצריות לא נותרה לו ברירה והוא ברח לקורדובה המוסלמית. לקראת סוף ימיו ביקש להגיע לארץ ישראל ולירושלים משוש חייו, עליהם שורר כה רבות, הוא נטש את ביתו משפחתו ותלמדיו והחל בדרכו לירושלים. הוא הגיע למצרים בשנת 1140 שם גם ניפטר ולא זכה לראות את ירושלים. ריה"ל היה מקורב לר' יוסף אבן מיגאש ולראב"ע, ויתכן שאף למד אצל הר"י, עליו חיבר קינה גדולה כשנפטר. ריה"ל הינו מחשובי הפילוסופים היהודיים את השקפותיו הפילוסופיות הביע בסיפרו "הכוזרי" או בשמו האחר "ספר ההוכחה והראיה להגנת הדת המושפלת", הספר חובר בערבית-יהודית, ותורגם לראשונה לעברית בידי ר' יהודה אבן תיבון. הספר תורגם לשפות שונות וכן לאנגלית:

Judah Halevi "An Argument for the Faith of Israel The KUZARI", Translated from the Arabic by Hartwig Hirschfeld, published by Schocken Books Inc. New York 1964.

יסודו של הספר הוא כי תורת ישראל הינה יסוד הדת המקורית והאמיתית, שניתנה לעם הנבחר-עם ישראל, אשר חייב לשוב לארץ הבחירה –ארץ ישראל. נחשב לאחד הספרים החשובים ביותר במחשבת ישראל, עד שהגרי"א אמר עליו שהספר 'קדוש וטהור, ועיקרי אמונת ישראל ותורה תלויים בו'. ספר הכוזרי נדפס לראשונה בפאנו [1503] ומאז פעמים רבות. ריה"ל הינו גם גדול המשוררים העיבריים בימי הביניים, יצירתו הפיוטית מצטיינת בעושר ביטוייה ובעוצמתה, פיוטים לתפילה בחגי ישראל, שירי אהבה וגעגועים לירושלים וכן קינות על חורבנה וכן מגוון שירים אחרים. עוד עיין במחקר הבא:

Leo Straus: The Law of Reason in the Kuzari. In: L.S. "Persecution and the Art of Writing" pp. 141-95. New York 1942.

ראב"ע- רבינו אברהם בן מאיר אבן עזרא (1089-1164) - ראב"ע נולד בטודילא שבספרד המוסלמית ונפטר בלונדון. מגדולי פרשני ספרד היה בין השאר משורר, מומחה ללשון העברית, רופא, אסטרוולוג ופילוסוף. בחמישים שנותיו הראשונות שהה בספרד ובצפון אפריקה, ובשארית ימיו, בערך משנת 1140, נדד בארצות אירופה, בעיקר באיטליה - אך גם בצרפת, אנגליה ועוד, ויש דעות שאף הגיע לא"י. היה כנראה בקשרים הדוקים עם ר' יהודה הלוי, ומזכיר אותו פעמים רבות בפירושו. את כל ספריו הידועים לנו כתב בתקופתו השניה. היה תקיף בביקורתו גם נגד גדולים וקדמונים, ולא חת מפני איש. בפירושו למקרא פירש בדרך הפשט. פירושו מצטיין בסגנון מלוטש, ובחוש לשוני מעולה. הוא מביא בפירושו גם מפירושי גדולי ישראל, לעיתים מסכים עימם ופעמים רבות חולק עליהם בחריפות. גם פירושי כופרים הוא מביא, כדי לסתור אותם בליגלוג. פירושו על המקרא נדפס בפעם הראשונה בנאפולי [1488], ונכתבו עליו עשרות פירושים.

רמב"ם – ר' משה בן מימון (1204 – 1138)- הרמב"ם נולד בקורדובה שבספרד המוסלמית לאביו רבי מימון שהיה דיין בעיר וקבל את תורתו מר' יוסף אבן מיגאש, תלמידו ויורשו הרוחני של הר"ף. בשנת 1148, בהיותו בן 11 שנים, פלשה לספרד כת מוסלמית קיצונית הידועה

Inter-religious and Comparative study on the thirteen principles of the Jewish belief by Maimonides

כאלמוהדין (Almuhades) ונתנה לאזרחים לא מוסלמים את האפשרות להתאסלם להיות מגורש מספרד או למות. משפחתו של הרמב"ם עזבה את ספרד ואחרי מספר שנות נדודים השתקעו בפאס שבמרוקו (1160), כבר אז, התחיל הרמב"ם בחיבוריו המפורסמים ובין היתר פתח בחיבור פירושו למשנה בשפה הערבית. בפאס עסק הרמב"ם גם בלימוד חכמת הרפואה, וממקצוע זה התפרנס כל ימי חייו. בשנת (1165), עזבה המשפחה את צפון אפריקה ועלתה לארץ ישראל. עלייתם לא עלתה יפה, והם ירדו מצריימה, ולאחר פטירת ר' מימון התיישבו בניו בפוסטט (קהיר העתיקה). בקהיר מצא הרמב"ם מצב שבו כת הקראים שלטה בכיפה, והשפעתם החברתית והדתית הורגשה היטב על ידי היהודים הנאמנים לתורה שבעל פה. נגד כת זו לחם הרמב"ם קשות. הרמב"ם מונה רב וראש הקהילה ועסק בתורה, הוראה, חיבור ספרים, אגרות ותשובות, ואף נתמנה לרופא של השולטן, צאלח-א-דין המפורסם עד סוף ימיו. הרמב"ם היה בעל השכלה כללית רחבה ביותר בהכירו את סיפרי המדעים והפילוסופיה הערביים וביניהם התרגומים של סיפרי המדע והפילוסופיה היווניים. ר' משה הספיק לעסוק בכל שטחי המדע והפילוסופיה, ובכל מקצועות התורה - תלמוד והלכה, פילוסופיה ומוסר, והריץ תשובות מרובות בכל הנושאים הללו לקצות העולם היהודי דאז. זאת בנוסף לעבודתו המיגעת כרופא השולטן. שיטותיו בפילוסופיה, המופיעות בספרו מורה נבוכים, היו קונטרבורסליות למדי, ועוררו פולמוס גדול, שנמשך עוד דורות רבים לאחר מכן. בספרו משנה תורה הוא סכם את כל התורה שבעל-פה להלכה, בסדר ובהגיון מופתי, ובספר המצוות קבע לראשונה את הקריטריונים של מנין תרי"ג המצוות. קהילות שלמות קבלו עליהן לפסוק כדבריו בכל דין ודין, ובמיוחד התחבב הרמב"ם על יהדות תימן. בתשובותיו חומר רב על העולם היהודי של תקופתו, מנהגיו, אמונותיו, בעיותיו, ומהן ניתן ללמוד רבות, כיצד הנהיג מנהיג הדור את בני דורו בדבריו, היפים לא רק לשעתם, אלא גם לדורות. הרמב"ם ניפטר במצריים, וע"פ המסורת הועברה גופתו לאחר מותו לטבריה ושם מצוי קיברו של הרמב"ם היום. הרמב"ם ידוע כאיש ההלכה הקודיפקטור והפילוסוף הגדול ביותר מאז התלמוד. נאמר על הרמב"ם עוד בחייו כי *"ממשה (הנביא) ועד משה (רמב"ם) לא קם כמשה (רמב"ם) "*.

רבי דוד קמחי- רד"ק (1160-1235) מגדולי הבלשנים ומפרשי המקרא. נולד בנרבונה שבפרובנס דרום צרפת. מגדולי המדקדקים ומפרשי המקרא, חיבר חיבורים דיקדוקיים המפורסם שבהם הוא הספר "מכלול" בו שיקע רבות מתורתם של המדקדקים הקדמונים ר' יהודה חיוג' ור' יונה אבן ג'אנח וכן מילון מקראי בשם "ספר השורשים". ספריו אלו ואחרים בדקדוק הקנו לו את מקומו בין גדולי חכמי הלשון של עם ישראל. בספריו ישנו סידור שיטתי, את פרשנות המילים מבסס הרד"ק על האטימולוגיה ועל השוואה של הלשון העיברית ללשונות קרובות כמו ארמית וערבית. פרשנותו המקראית לרוב ספרי המקרא נמצאת בידינו והיא בנויה בדרך הסינטזה של הפרשנויות שקדמו לו. הוא עוסק גם בזמנם של הנביאים ובחיבור הספרים, וכן בשאלות היסטוריות וכד'. פירושו נחשב אחד הפירושים החשובים ביותר לתנ"ך, וחלקו הראשון נדפס לראשונה בשונצינו רמ"ו [1486].

הרמב"ן- **רבי משה בר נחמן** גרוני (מגרונה), (1194-1270)- נולד בגרונה שבספרד ונפטר בארץ ישראל. הרמב"ן מגדולי החכמים בדורו, מתלמידיו המפורסמים היו הרשב"א ור' אהרן הלוי. כתב פירוש לתורה וחיבר גם סיפרי הלכה. הרמב"ן היה מהראשונים שעסקו בתורת הקבלה וכתביו מושפעים ממנה. בין תקופת הרמב"ם, היה בעל השכלה רחבה במדעי הטבע ובפילוסופיה, רופא מפורסם, כמו"כ ידע כמה לשונות. בשנת (1267), נאלץ הרמב"ן לגלות מספרד בעקבות ויכוח פומבי בענייני דת עם המשומד הנוצרי פבלו קריסטיאני. ויכוח זה כפו עליו המלך והכמורה הנוצריים שבקטלוניה, והם אף הכריעו, כמונב, לטובת המשומד. בגיל 73 עלה הרמב"ן לארץ ישראל מגירונה, ושם חידש את הישוב היהודי בירושלים, אשר נחרב קודם לכן על ידי הטטרים, ומשום כך הוא נחשב לאבי הישוב היהודי המודרני בירושלים. בית כנסת שלו הקרוי על שמו קיים ופעיל עד היום בעיר העתיקה. מירושלים, שתנאי המגורים והמחיה בה היו קשים ביותר, עבר לעכו ייסד בה ישיבה וישב בה עד סוף ימיו.

ר' אהרון הלוי מברצלונה--(1234-1300) מברצלונה שבספרד היה חברו של הרשב"א ובן עירו, ושניהם למדו תורה אצל ר' יונה והרמב"ן. הרא"ה חיבר ספרים רבים, ביניהם חידושים על התלמוד ועל הרי"ף [שרק חלקים מהם הגיעו לידינו], אך ללא ספק ספרו המפורסם ביותר הוא "ספר החינוך"-- ספר המפרט את תרי"ג מצוות על-פי מנין הרמב"ם, לפי סדר פרשות השבוע. את הספר החשוב הזה כתב לבנו לרגל הגיעו לגיל הבר מצוה. ספר החינוך

דן בכל מצוה וכולל ארבעה חלקים: הגדרת המצוה ומקורה בתורה שבכתב ושבעל-פה וכן עיקר תוכנה, טעמה [משורשי המצוה], עיקרי פרטי דיניה, וכן העונש עליה, מי חייב בה ומתי והיכן המצוה נוהגת. הספר נדפס לראשונה בוונציה שנת רפ"ג [1523], ומאז פעמים רבות. סיפרו הינו המנחה בנושא טעמי המצוות.

הרשב"א - רבי שלמה בן אברהם אדות (1235-1310) גדול חכמי ספרד בדורו, נולד בברצלונה, בצעירותו שלח הרשב"א ידו במסחר, אך לאחר מכן פרש ממנו והיה לרב ולראש ישיבה בעירו ברצלונה, ואליו הופנו שאלות מכל העולם היהודי דאז - ספרד, פורטוגל, צרפת, אשכנז, תורכיה, צפון אפריקה, איטליה וארץ ישראל. חיבר מעל 10,000 תשובות, אלפים מתשובותיו כבר נדפסו, אך אלפי תשובות עודן מצויות בכתב יד וממתנות להדפסתן. פסקיו למאות ואולי לאלפים התקבלו בספר השלחן ערוך. ידיעותיו במשפט הרומי, במשפט המקומי ובכלכלה עזרו לו בביסוס חיי קהילות ישראל בספרד ובניהולן. פירושו לתלמוד מהווים עמוד התווך של הלימוד בישיבות במשך כל הדורות, הן באשכנז והן בספרד. שימש רבה של ברצלונה מעל ארבעים שנה, והיה מתלמידיהם של רבינו יונה מגרונדי ושל הרמב"ן, הוא גם כתב פירוש לתלמוד וכמה סיפרי הלכות.

רבי יעקב בר אשר (1280 – 1340) - בנו של הרא"ש, קודיפיקטור גדול מחבר הספר ההלכתי *"ארבעת הטורים"* או בקיצור *"טורים"* אותו כתב בתחילת המאה ה-14.

רבי חסדאי קרשקש (נולד ב-1340 בברצלונה ונפטר ב-1412 בסרגוסה) - פילוסוף יהודי ספרדי מפורסם ממבקרי האריסטוטליזם היהודי שנציגה הבולט הוא הרמב"ם. היה המנהיג והדיין העליון של מדינת ארגוניה. מעבודותיו העיקריות "אור החיים" בו הוא מרצה את שיטתו הפילוסופית. רח"ק גם כתב ספר ויכוח כנגד עיקרי הנצרות, המקור הספרדי אבד אך נישתמר התרגום לעיברית "מאמר בביטול עיקרי הנצרות". לעיון בשיטתו הפילוסופית של רח"ק נא עיין:

H. A. Wolfson: *Crescas' Critique of Aristotle*, Harvard University Pub. 1929.

H. A. Wolfson: *Studies in Crescas. Proceedings of the American Academy of Jewish Research. Vol. V 1933-4 pp. 155-175.*

רבי לוי בן גרשון-רלב"ג (1288-1344) – נולד בבאניול שבדרום צרפת, היה בעל השכלה תורנית ומדעית רחבה. חיבוריו עוסקים הן במדע: רפואה, מתמטיקה ואסטרונומיה, והן ביהדות: פילוסופיה ופרשנות לתורה ולסיפרי הנביאים. הרלב"ג הינו מגדולי הפילוסופים היהודיים של ימי הביניים, סיפרו הפילוסופי העיקרי הינו "מלחמות ה'". על אף היותו פילוסוף בעל שיעור קומה, בראותו את החללים שנפלו מעם ישראל על מזבח הפילוסופיה, היטיף הרלב"ג דווקא לאמונה התמימה ולהתרחקות מהפילוסופיה. חידושו העיקריים של הרלב"ג היו דווקא בתחום האסטרונומיה, הוא המציא שני מכשירי תצפית חדשים ועל סמך תצפיותיו הציע תאוריה אסטרונומית חלופית לתיאוריה הפטולמאית במגמה של התאמה בין האסטרונומיה לפיזיקה, בכך זכה להשפעה כללית בין מלומדי זמננו. עוד על הרלב"ג עיין במחקרים הבאים:

Jacob J. Staub: *The Creation of the World According to Gresonides*. Brown University 1982.

Nina Adlerblum: *A study of Gersonides*. New York 1926

Menahem M. Kellner: *Maimonides and Gersonides on Mosaic Prophecy*. *Speculum, A Journal of Medieval Studies* LII No. 1 1977

רבי יוסף אלבו (1380-1444) - מהפילוסופים האחרונים של יהדות ספרד, החותמים את תקופת הפילוסופיה העיברית הקלאסית. רב, רופא ופילוסוף, שימש ברבנות בדארוקה שבארגונה ולאחמ"כ בשוריאה (SORIA) שבקסטיליה, שם גם כתב את סיפרו היחיד "העיקרים" שכשמו עוסק בעיקרי המחשבה היהודית, ספר זה נכתב בשפה העיברית. ספר זה היה בין החיבורים הראשונים שהודפסו בשפה העיברית (שונצינו 1485), ספרו זכה ליותר משבעה עשר דפוסים, לשני פירושים חשובים של חכמי ישראל (מהמאות 16 ו-17), ולהוצאה מדעית עים תרגום אנגלי (ע"י Issac Husik, N.Y. 1929-1930). ספר העיקרים אינו מחדש אלא מסכם תהליך של חשיבה המתחיל ברמב"ם ומתפתח ונהיה מרכזי בסוף המאה ה-14 ותחילת המאה ה-15. הרב אלבו היה תלמידו המובהק של רבי

Inter-religious and Comparative study on the thirteen principles of the Jewish belief by Maimonides

חסדאי קרשקש, והוא אף מזכירו כרבו(העיקרים א,כו : ג,טז). תקופת חייו של הרב אלבו הינה תקופת ההתפשטות הנוצרית על פני חצי האי הפירינאי במטרה להפוך את ספרד לארץ נוצרית הומוגנית. בתקופה זו הוחל במסע השמדה כנגד מאמיני דתות אחרות ובראשם יהודים ומוסלמים, שבא לסיומו עים כיבושה של גרנאדה, המבצר הערבי האחרון בספרד, ועם גירוש יהדות ספרד לאחר כיבוש זה. בתקופה זו של "מלחמת הדת הנוצרית" נתפתחה תופעה של ויכוחים דתיים שניכפו על היהודים ע"י הכנסייה הנוצרית. בויכוחים השתתפו ראשי כמורה ונזירים קנאים כגון מרטיניץ הארכיבישוף מסיביליה והמטיף הדומיניקני ווינסנטה פרה שנהג להופיע בבתי כנסת ובמקומות ציבוריים אחרים כשבידו האחת ספר תורה ובשניה צלב. הויכוחים שימשו כמרכיב תעמולתי דתי ע"י הכנסייה. ללא ספק הארוע המרכזי בחייו של הרב אלבו הוא הויכוח בטורטוסה, בו הוא ניבחר להיות מראשי הדוברים בשם היהודים. ויכוח זה נערך ביוזמתו ובהשתתפותו של האפיפיור בנדיקטוס ה-13, אחד משלושת האפיפיורים המתחרים אשר רצה לרכוש את העולם הנוצרי ע"י מבצע המרה המונית של חכמי ישראל(עוד עיין בספר "עמודי המחשבה הישראלית" לרב פרופ' שמחה בונם אורבאך, חלק שני עמ' 521). ויכוח זה נערך בטקסיות רבה, שבעים קרדינאלים ישבו ראשונה ומולם ישבו עשרים מחכמי ישראל. כדובר הכנסייה שימש המומר יהושוע הלורקי (גיירונימו די סנטה פי) כשהנושא שהוכרז ע"י האפיפיור היה "הוכחת ביאת המשיח". הויכוח נמשך מפברואר 1413 ועד נובמבר 1414, כאמור ראש הדוברים היה הרב אלבו שהשיב בטוב טעם. משראה האפיפיור שלא הצליח להמיר את דתם של החכמים, הפסיק את הויכוח והורה על שריפת תלמוד ועוד מספר גזירות. ויכוח זה הותיר רושם עז על רבי יוסף רושם הניכר בעבודתו הספרותית בעלת הטון הויכוחי האנטי-נוצרי.

הרב זון יצחק אברבאנל - (נולד בליסבון ב-1437 ונפטר בונציה בשנת 1509) - פרשן פילוסוף ומדינאי, מיוחס למשפחת דוד מלך ישראל. היה שר האוצר של פורטוגל בימי המלך אלפונסו החמישי, נאלץ להימלט לספרד וגם שם שימש כשר האוצר של המלך פרדיננד ואשתו איזבלה(1487), היה נשיא יהדות ספרד, שרת בחצר המלכות הספרדי לפני הגרוש מספרד. במהלך שהותו בספרד חיבר את פירושו לספרים יהושוע שופטים ושמואל. שמונה שנים שירת את בית המלוכה והביא להעשרתה של ספרד. עם גזירת הגירוש

מספרד(1492) הלך בראש הגולים. התישב בנאפולי ושם כתב את פירושו לספר מלכים ואף לשאר סיפרי התנ"ך. כתב גם פירוש למסכת אבות, ולהגדה של פסח וכמו"כ סיפרי פילוסופיה ההולכים בשיטתו של הרמב"ם ומבססים אותה. בפירושו לתנ"ך ניתח משטרים חברתיים שונים מלוכנים ורפובליקנים בהשוואה לסדרי החיים החברתיים בישראל של תקופת המיקרא. עוד על האברבנאל עיין במחקר הבא:

J. Saraschek: Don Isaac Abarbanel. New York 1938

ברוך שפינוזה - (1632-1677) מגדולי הפילוסופים הראציונאליסטים בעולם. שפינוזה נולד באמשטרדאם למשפחת "אנוסים" יהודית ספרדית שחזרה ליהדות. אביו היה מחשובי הקהילה באמשטרדאם, קיבל בילדותו חינוך יהודי וכן השכלה פילוסופית כללית לרבות לאטינית ויוונית. השקפותיו הפילוסופיות היה בהם משום כפירה בעיקרי האמונה והדת היהודית, ולכן הוא הוחרם ע"י הקהילה באמשטרדאם ומאז חי חיי בדידות עד מותו. הוא עסק בליטוש עדשות לצורך מחקריו באופטיקה ולפרנסתו, מת משחפת שחלה בה כתוצאה מנשימת האבק שנוצר בעת ליטוש עדשות. חיבוריו נכתבו בלטינית ומעיון בהם ניתן להבין את החרם הרבני שהוטל עליו: תמך ברעיון השוואת האלוהים עם הטבע (DUES SIVE NATURA) המנוגד לעיקרי היהדות, הוא מהראשונים שעסקו ב"ביקורת המקרא", התייחס בביטול ובשנאה לחכמי ישראל שלאחר התקופה המקראית, לדעתו בטלה בחירת עם ישראל לאחר חורבן הבית, הוא אף האשים את היהודים בהתבדלות ובשנאת עמים אחרים- בעקבות ההסטוריון הרומי האנטישמי טאקיטוס.

ביבליוגרפיה - Bibliography

1. ביבליוגרפיה יהודית דתית מצוטטת ומהדורות (Jewish religious bibliography)

א. תנ"ך - מוגה על פי כתב יד לניגרד

ב. פרשנות לתנ"ך ותרגום
 רש"י, רשב"ם, אבן-עזרא, רמב"ן, רד"ק, רלב"ג, מצודת-דוד, מצודת-ציון; ירושלים
 תשי"ט, ד"צ וויין תרי"ט
 אבן עזרא: בראשית פרק ו פסוק ו: מדבר פרק יד פסוק ל, יונה פרק ג פסוק י.
 רד"ק: שופטים פרק ט פסוק יג, ירמיהו פרק יד פסוק ח.
 רלב"ג: שופטים פרק י פסוק טז

אונקלוס; מהדורת התאג', ירושלים תשנ"ג
 שופטים פרק ט פסוק יג

ג. משנה - על פי ששה סדרי משנה ע"ג פירושים
 משנה אבות ג, יח : ד, טז
 משנה, סנהדרין י, א

פירוש המשנה לרמב"ם; מהדורת קאפח, מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ג-תשכ"ז
 עבודה זרה (פרק א', דף י"א ע"ב)
 הקדמה לפרק חלק, עמוד 129
 הקדמה לפרק חלק, עמ' 140

שמונה פרקים; מהדורת שילת, ירושלים תשנ"ו
 פרק ח, ב
 פרק ח, א-ד

רמב"ם, אגרות הקדמות, מהדורה 14 מוסד הרב קוק ירושלים התשנ"ד
 אגרת הרמב"ם לאנשי מרשיליא
 אגרת "תחית המתים"

ד. מסכתות קטנות
 אבות דרבי נתן - מהדורת שכטר; ניו-יורק תשכ"ז

מסכת אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק כב ד"ה דבר אחר

ה. תלמוד בבלי

ברכות, שבת, ערובין, פסחים, יומא, סוכה, ביצה, ראש השנה, תענית, מגילה, מועד קטן, חגיגה, בבא מציעא, סנהדרין; על פי דפוס שטיינזלץ, המבוסס על דפוס וילנא עם מספר שינויים:

שאר המסכתות; על פי דפוס וילנא

בבא בתרא דף יב עמוד ב

בבא בתרא דף טו עמוד א

בבא מציעא דף נט עמוד ב

ברכות דף ה עמוד א

ברכות דף ז עמוד א

ברכות לא עמ' ב:

ברכות דף לד עמוד ב

ברכות דף ס עמוד ב

חגיגה דף טו עמוד ב

חולין דף ס, עמוד ב

חולין דף סו עמוד ב

חולין דף קמב עמוד א

יבמות דף מז עמוד א

כתובות קיא, ב-

מועד קטן טו, ב

סנהדרין יט עמ' א,

מכות דף כד עמוד ב

סנהדרין דף כז עמוד ב

סנהדרין דף עד עמוד א

סנהדרין דף צא עמוד ב

עבודה זרה דף יז ע"א

פסחים דף כה עמוד ב

פסחים דף סח עמוד א

קידושין ל עמוד א

קידושין דף לט עמוד ב

ראש השנה טז ע"ב

ראש השנה דף כה עמוד א
 שבועות דף לט עמוד א
 שבת דף סג עמוד א
 שבת דף עה עמוד א
 שבת דף צב עמוד א

1. מדרשים

מדרשי הלכה

מכילתא דרבי ישמעאל; מהדורת הורוביץ - רבין, ירושלים תש"ל
 מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - פרשה י"ד"ה לא תעשון,

מדרשי אגדה

בראשית רבה; מהדורת תיאודור - אלבק, ברלין תרס"ג, תרע"ב, תרפ"ט

בראשית רבה פרשה נג, ד

במדבר רבה; ירושלים, ד"צ וילנא תרל"ח

במדבר רבה (וילנא) פרשה י', ה'

ילקוט שמעוני; ירושלים תש"ך, ד"צ ורשא תרל"ח

ילקוט שמעוני פרשת יתרו רמז רצח

ילקוט שמעוני פרשת יתרו רמז רצ

ילקוט שמעוני פרשת משפטים רמז ש"מ (340).

ילקוט שמעוני, ואתחנן ד,

ילקוט שמעוני ישעיהו רמז תלט

מדרש תהלים; מהדורת בובר, וילנא תרנ"א

מדרש תהלים (בובר) מזמור כב, ז

מדרש תנחומא; מהדורת בובר - וילנא תרמ"ה ומהדורת ורשא - ירושלים תשי"ח,
ד"צ ורשא תרל"ה

מדרש תנחומא פרשת וירא סימן יג

מדרש תנחומא (ורשא) פרשת בשלח סימן א

מדרש תנחומא (ורשא) פרשת בשלח סימן טז

פסיקתא דרב כהנא; מהדורת מנדלבוים, ניו-יורק תשכ"ב

פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשה י"א ד"ה [יא] ויסב אלהים

שיר השירים רבה; ירושלים, ד"צ וילנא תרל"ח

שיר השירים רבה פרשה ז, א

ז. זוהר**זוהר - וילנא תרפ"ד**

זוהר כרך ב (שמות) פרשת בא דף מב עמוד ב
 זוהר כרך ב (שמות) פרשת בשלח דף מו עמוד א .
 זוהר כרך ג (במדבר) פרשת פנחס דף רלא עמוד א
 זוהר - רעיא מהימנא כרך ג (דברים) פרשת כי תצא דף רעח עמוד ב .

ח. ראשונים על הש"ס**תוספות; על פי מהדורת ש"ס וילנא**

תוספות ת"ב מסכת עבודה זרה דף יז ע"א

ט. ספרי מצוות - ראשונים**ספר החינוך; מכון ירושלים, ירושלים תשנ"ב**

ספר החינוך מצוות רצה, רצ"ו

ספר המצוות לרמב"ם עם השגות הרמב"ן; מהדורת פרנקל, ירושלים - בני ברק תשנ"ה

רמב"ם ספר המצוות שורש ב
 רמב"ם ספר המצוות שורש ח,
 רמב"ם ספר המצוות מצוה א',
 רמב"ם ספר המצוות מצוה ב',

י. ספרי מחשבה ומוסר - ראשונים**אמונות ודעות; מהדורת ד' סלוצקי, לייפציג תרכ"ד**

אמונות ודעות מאמר ב'

אמונות ודעות ד, ג,

חובות הלבבות; מהדורת צפרוני, ירושלים תרפ"ח

רבינו בחיי בסיפרו חובות הלבבות(ג,ח)

הכוזרי; מהדורת ציפרינוביץ, וורשא תר"ץ

הכוזרי מאמר ב, 10

הכוזרי, מאמר ראשון, פסקה פז

הכוזרי מאמר ה אות כא

הכוזרי מאמר רביעי, פסקה כג'

מורה הנבוכים; ירושלים תש"ך, ד"צ ווילנא תרס"ט

מורה נבוכים ח"א, פ"עא, וח"ב פ"יב.
 מורה נבוכים ח"ב פ"יג
 מורה נבוכים א
 מורה הנבוכים חלק ב פרק יג
 מורה הנבוכים ח"ב, לב-מח
 מורה נבוכים ח"ב פ"יג
 מורה נבוכים ב,לב
 מורה הנבוכים חלק שני פרק לה
 מורה הנבוכים ח"ג, פ"יז
 מורה הנבוכים ח"ג,יז
 מורה הנבוכים ח"ג טז-כד
 מורה נבוכים ח"ג פרק טז ואילך
 מורה הנבוכים חלק ג, כ-כא.
 מורה נבוכים ח"ב, פכ"ה
 מורה נבוכים ב, כט
 מורה נבוכים ח"ג ח-כה

העיקרים; מהדורת י' הוזיק, פילדלפיה תר"ץ

ספר העיקרים מאמר ראשון פרק ב,
 ספר העיקרים מאמר ראשון פרק יח,
 ספר העיקרים מאמר שני פרקים יד' יז',
 ספר העיקרים מאמר שני פרק ל' בסוף הפרק,
 ספר העיקרים מאמר שלישי פרקים י', יא', יז', יט'
 ספר העיקרים מאמר שלישי פרק כב
 ספר העיקרים מאמר שלישי פרק כה'.
 ספר העיקרים מאמר רביעי פרקים ז, טו, נ'
 ספר העיקרים מאמר רביעי פרקים לד, לה.
 ספר העיקרים מאמר רביעי פרק לה.
 ספר העיקרים מאמר רביעי פרק לט'.
 ספר העיקרים מאמר רביעי פרק מב

רמב"ן תורת האדם, שער הגמול, מוסד הרב קוק "כתבי הרמב"ן" שעוואל תשכ"ד.

רמב"ן שער הגמול ד"ה עכשיו.

כ. רמב"ם (היד החזקה)

1-11. מדע, אהבה, קדושה, הפלאה, זרעים, עבודה, קרבנות, טהרה, קנין, משפטים, שופטים; מהדורת ירושלים תשל"ד, ד"צ ורשא תרמ"א

12. ספר זמנים; מהדורת פרנקל, ירושלים תשל"ה

13. ספר נשים; מהדורת פרנקל ירושלים, בני ברק תשל"ז

14. ספר נזיקין; מהדורת פרנקל ירושלים, בני ברק תשמ"ב

הלכות יסודי התורה פרק א, א-ו.
 הלכות יסודי התורה א, ז
 הלכות יסודי התורה פרק א הלכות ח, ט, יב
 הלכות יסודי התורה פרק א הלכה ט
 הלכות יסודי התורה פרק ב, ט-י,
 הלכות יסודי התורה פרק ב
 הלכות יסודי התורה פרק ה הלכה ב
 הלכות יסודי התורה פרק ז, א
 הלכות יסודי התורה פרק ז, הלכה ו
 הלכות יסודי התורה פרק ח, הלכה א
 הלכות יסודי התורה פרק ט, א
 הלכות מאכלות אסורות פרק א הלכה כד
 הלכות מאכלות אסורות פרק יא הלכה ז'
 הלכות מלכים פרק יא הלכה א'
 הלכות מלכים פרק יא הלכה ג
 הלכות מלכים פרק יא הלכה ד'
 הלכות מלכים, מהדורה לא מצומצמת, פרק יא, הלכה ז- הלכה יב'
 הלכות מלכים פרק יב הלכה א
 הלכות מלכים פרק יב הלכה ג
 הלכות מלכים פרק יב הלכה ד
 הלכות מלכים פרק יב הלכה ה
 הלכות עבודת כוכבים פרק א הלכה א-ג
 הלכות עבודת כוכבים פרק ב הלכה א
 הלכות עכו"ם פרקים א, ב
 הלכות תשובה פרק ג, הלכה ב
 הלכות תשובה פרק ה,
 הלכות תשובה פרק ה, א
 הלכות תשובה פרק ה, ב
 הלכות תשובה פרק ה, ד
 הלכות תשובה פרק ה, ה
 הלכות תשובה פרק ה, ג
 הלכות תשובה פרק ח הלכה א, פרק ט הלכה א
 הלכות תשובה פרקים ח-י
 הלכות תשובה פרק ט הלכה ב

ל. טור -מהדורת וילנא תרפ"ד

טור /יו"ד/ סוף סימן קנ"ז

הרשב"א, הובא בטור יורה דעה (סימן קמ"ט)

מ. שולחן ערוך -הוצאת כתובים, ירושלים תשנ"ג

או"ח סימן רכב, ג

יורה דעה סימן קנז סעיף א

יורה דעה סוף סימן קנ"ז

נ. ספרי שאלות ותשובות (שו"ת)**ראשונים**

יכין ובעז רבי שמעון ורבי צמח בני רבי שלמה בן שמעון דוראן, אלג'יר (המאה ה - 15);
ירושלים תש"ל, ד"צ ליוורנו תקמ"ב
 שו"ת יכין ובעז חלק א סימן קלד ד"ה "ומה שהקשית".
 שו"ת יכין ובעז חלק א סימן קלה ד"ה שאלת ממני.

פוסקי זמננו

רבי עובדיה יוסף, קהיר, ישראל (1920-), המאה ה - 20);
יביע אומר - חלק א' - ח' - ירושלים תשט"ז-תשנ"ה
 שו"ת יביע אומר חלק ז-או"ח סימן יא ד"ה ב) "ולכאורה"

יחווה דעת - חלק א' - ו' - ירושלים תשל"ז - תש"ם

שו"ת יחווה דעת חלק ד סימן מה

אגרות משה (א-ח) רבי משה פיינשטיין, ליטא, ארה"ב (1895-1985);
חלק ו' (או"ח ד', יו"ד ג') - בני ברק תשמ"א

שו"ת אגרות משה חלק יו"ד ג' סימן קכט ד"ה ו' איסור.

2. ביבליוגרפיה נוצרית דתית מצוטטת (*Christian religious bibliography*)

ברית החדשה

מעשה השליחים 3:22, 7:37
מתי 19, 28
ג'ון 9:16
מתי 5, 17-19
מרקוס ז', 15
אל הגלטים ג, 23-25 ה, 2-6
אל האפסים ב, 11-19
אל הרומיים יד, 14
אגרת ראשונה אל טימותאוס ד, 4
אל הקולוסים ב, 16 ג, 11
אל העבריים ז, 18-19 ח, 13.

3. ביבליוגרפיה כללית – עברית (General bibliography Hebrew)

1. כשר אריה -"נגד אפיון" ליוסף בן מתתיהו, ירושלים, מרכז זלמן שזר 1996
2. מלחמות היהודים, יוסף בן מתתיהו, הוצאת ראובן מס ירושלים 1993
3. ספר "ההתנצלות של סוקרטס"
4. אריסטו "מטפיזיקה"
5. "תורת המידות לניקומכוס"
6. דר' ג'וזף פאברי מנהל המכון ללוגטרפיה, אוניברסיטת קליפורניה בספרו:
"המשמעות של חייך" תל אביב 1993.
7. דר' זאן המבורגר "ברכת הרפואה", הוצ' עם עובד, תל אביב, 1979
8. פרופ' ויקטור פראנקל "האדם מחפש משמעות, דביר, תל אביב, 1970
9. דר' אהרון ברט "דורנו מול שאלות הנצח", הוצאת הסוכנות היהודית (1988) ירושלים
10. צבי וולפסון, פילון (ירושלים 1970) א, עמ' 106.
11. קרל סאגן "מוחו של ברוקה" הוצאת ספריית מעריב 1981 .
12. עמנואל קאנט "ביקורת התבונה הטהורה"
13. תורת הפילוסופיה, הרב שלמה גורן, ירושלים, (תשנ"ח 1998).

(General bibliography English) **4. ביבליוגרפיה כללית – אנגלית**

1. Arthur Hyman and James J. Walsh (Eds.): Philosophy in the Middle-Ages: The Christian, Islamic and Jewish Traditions. New York 1967.
2. Berdiaev, Nikolai, "The Meaning Of History", Moscow Academy of Spiritual Culture, New York: Scribner's, 1936.
3. Boteach, Rabbi Shmuel: The Wolf Shall Lie With the Lamb: The Messiah in Hasidic Thought; Northvale, NJ: Jason Aronson, Inc., 1993.
4. Cahill, Thomas., „The Gift of the Jews“, Translated into Hebrew „Matat HaJehudim“ from English by Arie Uriel, Published by Kineret (1999) Israel.
5. Daniel J. Silver: Maimonidean Criticism and the Maimonidean Controversy. Leiden 1965.
6. Darwin C.(1860) in a letter to Asa Gray in The Life and letters of Charles Darwin (1883) 3 Vols, ed. Francis Darwin, John Murray, London, Vol 2,
7. Fakhri Majid: A History of Islamic Philosophy. New York 1970.
8. Glover, Prof. T.R. "The Ancient World" Queen's University - Kingston, Ontario Penguin Books, Baltimore 1964.
9. H.A, Wolfson: Repercussions of the Kalm in Jewish Philosophy. Cambridge. Mass. 1979.
10. Hyman, Arthur, 'Maimonides' Thirteen Principles', in Jewish Medieval and Renaissance Studies, ed. Alexander Altmann. Cambridge: Harvard University Press, 1967.
11. Isidore Twersky: Rabad of Posquieres. Harvard 1962.
12. Issac Husik: a History of Medieval Jewish Philosophy. Philadelphia 1940.
13. Joseph Sarachek: Faith and Reason. The Conflict Over the Rationalism of Maimonides. Wiliamsport 1935.
14. Kaplan, Rabbi Aryeh: The Real Messiah- A Jewish response to missionaries. Published: by OU / NCSY ,NY, 1985.

15. Kellner, Menachem. Dogma in Medieval Jewish Thought, from Maimonides to Abravanel.,Oxford [Oxfordshire]; New York: Oxford University Press, 1986.
16. Lasker, Daniel J. Rabbanism and Karaism: The contest for supremacy, in JOSPE, R. & ST.M. WAGNER (eds.) Great schisms in Jewish history. New York, 1981. (Or. cloth. , XV, 260 pp.).
17. MacKay, H. "World of Numbers" Cambridge Univ. Press 1946.
18. Morrison, A. Cressy., Man Does Not Stand Alone, Revell. Westwood, New Jersey. 1944.
19. R. Lerner and Mahdi Muhsin: Medieval Political Philosophy. A Sourcebook. New York 1963 .
20. Sagan, Carl. Broca's Brain: Reflections on the Romance of Science. New York: Random House, 1979.
21. Smart, W.M.: The Origin of the Earth, Cambridge 1953
22. Tolstoy, Lev Nikolaievitch,"What Is A Jew?" "Jewish World" periodical, London 1908.
23. Twain, Mark, "Concerning the Jews" Harpers Magazine, 1899. Republished in "The Complete Essays of Mark Twain" Doubleday 1963 pp. 249
24. Watt, W. Montgomery, Muslim Intellectual: A study of Al-Ghazali, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1963. pp.159-161
25. Wilson, John A., „The Burden of Egypt“: An Interpretation of Ancient Egyptian Culture, University of Chicago Press, Chicago (1951).pp.226

Summary in English

DOCTORAL DISSERTATION

Inter-Religious and Comparative Study on the Thirteen Principles of the Jewish Belief by Maimonides

ABSTRACT

The present study tries to focus on the way in which Maimonides might have thought before writing his thirteen principles. It shows how historical and socio-political changes have influenced transformations in Jewish identities, and how Jews responded to the changes in their religious-social milieu. The study rests on the premise that identity cannot arise in isolation, but its emergence and development can only be achieved through social interactions. Embedded in a historical and social context, identity is treated as a product of the interaction of the individual and his environment, in which an individual is an active participant.

METHODOLOGY

This study is a socio-religious research dealing with data about the social world. The present study is about how religious identities are constructed in the social context. It aims to investigate how Jews construct their identities, how they think about and communicate the meanings of their identities in comparison with other socio-religious societies. The purpose is to understand the world of the Jews, to relate it to the particular social relations, and to interpret it within the given social context. Based on Maimonides manuscripts and its socio-religious surrounding. Considering the complexity, intensity and sensitivity of the issues involved, qualitative methods seem the most appropriate methods of investigation, data collection and analysis.

Introduction

This dissertation is trying to analyze one of Maimonides²⁶⁰ important works, which he wrote in his commentary on the Mishnah (tractate Sanhedrin, chapter 10), compiles what he refers to as the Shloshah-Asar Ikkarim, the Thirteen Articles of Faith, compiled from Judaism's 613 commandments found in the Torah. Maimonides refers to these thirteen principles of faith as "the fundamental truths of our religion and its very foundations."

We start with general introduction to the beginning of Jewish philosophy, the leaders of the Jewish philosophy and its roots. Followed by a background to Maimonides decision to write these principles and the reasons he gave them a dogmatic weight.

The 13 principles of faith dealing with the following issues: The existence of God, God's unity, God's spirituality and incorporeality, God's eternity, God and intermediations, Revelation through God's prophets, The preeminence of Moses among the prophets, God's law given on Mount Sinai, The immutability of the Torah as God's Law, God's foreknowledge of human actions, Reward of good and retribution of evil, The coming of the Jewish Messiah and The resurrection of the dead.

These principles were controversial when first proposed, evoking criticism by Hasdai Crescas and Joseph Albo. They evoked criticism as minimizing acceptance of the

²⁶⁰ Maimonides (1135–1204) was a Jewish rabbi, physician, and philosopher in Spain and Egypt during the Middle Ages. He was one of the various medieval Jewish philosophers who also influenced the non-Jewish world. Although his copious works on Jewish law and ethics were initially met with opposition during his lifetime, he was posthumously acknowledged to be one of the foremost rabbinical arbiters and philosophers in Jewish history. Today, his works and his views are considered a cornerstone of Orthodox Jewish thought and study. Maimonides' full name was Moshe ben Maimon (Hebrew: משה בן מימון). However, he is most commonly known by his Greek name, Moses Maimonides. More Jewish works refer to him by the Hebrew acronym of his title and name — Rabbi Moshe ben Maimon — calling him the RaMBaM or the Rambam.

entire Torah (Rabbi S. of Montpellier, Yad Rama, Y. Alfacher, Rosh Amanah), and were effectively ignored by much of the Jewish community for the next few centuries. ("Dogma in Medieval Jewish Thought", Menachem Kellner). However, these principles became widely-held; today, Orthodox Judaism holds these beliefs to be obligatory, and that anyone who does not fully accept each one of them as potentially heretical. Two poetic restatements of these principles (Ani Ma'amin and Yigdal) eventually became canonized in the "siddur" (Jewish prayer book).

The main task of this work is to emphasis, through the 13 principles of faith, the theological differences between Judaism and other religions, mainly Christianity and Islam, which we claim was definitely among other of Maimonides intentions while decided to write them, as he saw great danger to Judaism, from out side by Islam a true monotheistic religion, and from the inside by the Karaites Jews.

The 13 principles of faith by Maimonides

1. I believe with perfect faith that the Creator, blessed be His Name, is the Creator and Guide of everything that has been created; He alone has made, does make, and will make all things.
2. I believe with perfect faith that the Creator, blessed be His Name, is One, and that there is no unity in any manner like His, and that He alone is our God, who was, and is, and will be.
3. I believe with perfect faith that the Creator, blessed be His Name, is not a body, and that He is free from all the properties of matter, and that there can be no (physical) comparison to Him whatsoever.

4. I believe with perfect faith that the Creator, blessed be His Name, is the first and the last.
5. I believe with perfect faith that to the Creator, blessed be His Name, and to Him alone, it is right to pray, and that it is not right to pray to any being besides Him.
6. I believe with perfect faith that all the works of the prophets are true.
7. I believe with perfect faith that the prophecy of Moses, our teacher, peace be upon him, was true, and that he was the chief of the prophets, both of those who preceded him and of those who followed him.
8. I believe with perfect faith that the entire Torah that is now in our possession is the same that was given to Moses, our teacher, peace be upon him.
9. I believe with perfect faith that this Torah will not be changed, and that there will never be any other Law from the Creator, blessed be His name.
10. I believe with perfect faith that the Creator, blessed be His name, knows all the deeds of human beings, and all their thoughts, as it is said: “[He] that fashioned the hearts of them all, [He] that comprehends all their actions.”
11. I believe with perfect faith that the Creator, blessed be His Name, rewards those that keep His commandments and punishes those that transgress them.
12. I believe with perfect faith in the coming of the Messiah; and even though he may tarry, with all this I wait every day for his coming.
13. I believe with perfect faith that there will be a revival of the dead at the time when it shall please the Creator, blessed be His name, and exalted be His Name for ever and ever.

Short review of the main issues in the 13 principles

The first theological Principle: “The existence of God”

The issues been raised in this principle are: Can the existence be proved?

We try to see that through: Internal-ethical research, the human physical dimension, spiritual immaterial research, cosmological research, the Laws and the order of the nature as prove for God existence and “The physico-theological argument” Kant vs. Maimonides.

The First Foundation is to believe in the existence of the Creator, blessed be He. This means that there exists a Being that is complete in all ways and He is the cause of all else that exists. He is what sustains their existence and the existence of all that sustains them. It is inconceivable that He would not exist, for if He would not exist then all else would cease to exist as well, nothing would remain. And if we would imagine that everything other than He would cease to exist, this would not cause His, HaShem's, blessed be He, existence to cease or be diminished. Independence and mastery is to Him alone, HaShem, blessed be His Name, for He needs nothing else and is sufficient unto himself. He does not need the existence of anything else. All that exists apart from Him, the angels, the universe and all that is within it, all these things are dependent on Him for their existence.

From first glance – by putting G-d's existence under human research there is a contradiction. Since the Creator by its sense is above the nature and at the same time is activating it, and as such he is above human brain that is trying to research him. The human brain is limited in his abilities, he cannot really realize a spiritual power, and

therefore cannot understand the thoughts of the creator or his size. From the other hand, a human has a commonsense and logic, those are instruments that help him to research his environment and to run his life optimally. Those instruments though are limited, they are our best and our only possibility to appreciate G-d. More than that if G-d was recognized in our senses clearly and sharply then the human was acting almost as a robot, the spiritual powers were part of the laws of the nature and the human was obeying them because he has to, not from a free and ethical choice. One of the main elements of the creation of a human being is his free choice; he was created to face the question and the doubt. His task is to search and to research in this question and to know: is there a supreme power that created the world? On the answer depends his whole different way of life. Mimonides write that the first foundation is taught to us in the first statement of the Ten Commandments: *"I am the LORD your God, who brought you out of the land of Egypt, out of the house of bondage."* (Exodus 20:2, Deuteronomy 5:6).

The Tanach has allot of expressions that are asking us to know God not only to believe in him. Mimonides is including this element as an active commandment in his Halachic codex Mishneh Torah: *"The element of all elements and the pillar of all wisdoms is to know that there is there a first existence, and he made all that exist, and all the existing in the sky and in the land and between them are exist because of his existence... and knowing this is an active commandment as it is written: "I am the LORD your God" ... and this is the big Foundation that all depend on it."* (Mishneh Torah, Laws of the Foundations of the Torah 1,1-6). This is an active mitzvah and not only belief, simply since it is impossible to command on a belief but on actions.

Therefore a man need to know, and to do so he needs to learn, search and research till reaching it.

The existence of G-d can derive even without the Sinaitic revelation, from few dimensions:

1. The moral-internal dimension – the human has an internal subjective knowledge of the existence of God. This is an internal conscience that feels the existence of the supreme leadership.
2. In the human there is spiritual immaterial dimension- concepts such as thoughts, awareness, feelings, moral, will, choice etc cannot be explained solely as a materialistic concepts.
3. The human physical dimension- Looking at the human and animal's body- bring us to see the sophistication of our body. Even the father of the Evolution theory, Darwin, he couldn't ignore those amazing systems in our body and in a letter to his friend the famous American botanist Asa Gray, in 1861 two years after his book *The Origin Of Species* came out, he raised some doubts about his theory and concerning the eyes system he wrote: *"The eye to this day gives me a cold shudder"*. Allot of issues stayed without an explanation but they are not minimizing the idea of the creation.
4. In a cosmological review we see an amazing order; order is prove of a plan and of a creator. Is it possible that our world that is strictly organized and functioning by laws of nature, so strictly that one change could cause chaos, is it possible that all this is an accident? The probability of ink falling on the ground and as a result the bible was created is much higher. King David is standing in front of the beautiful and the

sophisticated world, watching and expressing the Jewish approach: *“How great are your works, O LORD! Thy thoughts are very deep!”* (Psalm 92,6)

The laws of the nature that are testifies its routines, is a great strength to the belief in God. The great poet is singing: *“Day to day pours forth speech, and night to night declares knowledge: There is no speech, nor are there words; their voice is not heard”* (Psalm 19, 2-3).

Immanuel Kant thinks that admitting in the existence of a Supreme cause which he called *“The physico-theological argument”*, is *“a necessity of the human mind”*, he argue that it is simply impossible to prove the existence of God. But one argument he is really admiring and that is the existence of God through a magnificent spectacle of order, variety, beauty, and the laws of the nature, and on that he writes the following:

*“This argument (of seeing God through the magnificent spectacle of order, variety, beauty, and the laws of the nature, K.D.) always deserves to be mentioned with respect. It is the oldest, the clearest, and that most in conformity with the common reason of humanity. It animates the study of nature, as it itself derives its existence and draws ever new strength from that source.”*²⁶¹

It is very clear that on this Issue Kant, aware or not, is walking in a path that was defined allot of years before him by King David in Psalm and by Mimonides in his books.

²⁶¹ Immanuel Kant - Critique of Pure Reason, II Part, II Division, II Book, Chapter III, Section VI.

Inter-religious and Comparative study on the thirteen principles of the Jewish belief by Maimonides

The second theological Principle: “The unity and the exclusivity of God”

The issues been raised in this principle are: The monotheism and its source, Monotheism and polytheism, The Jewish Monotheism and the Monotheism of Plato, The Jewish Monotheism and the holy trinity in Christianity, The Jewish Monotheism and the Islam.

Judaism is based on a strict Unitarian monotheism, the belief in one God. The prayer par excellence in terms of defining God is the Shema Yisrael, "*Hear O Israel, the Lord is our God, the Lord is One*", also translated as "*Hear O Israel, the Lord is our God, the Lord is **unique/alone**.*" Maimonides write: "*[God], the Cause of all, is one. This does not mean one as in one of a pair, nor one like a species (which encompasses many individuals), nor one as in an object that is made up of many elements, nor as a single simple object that is infinitely divisible. Rather, God is a unity unlike any other possible unity. This is referred to in the Torah (Deuteronomy 6:4): "Hear Israel, the Lord is our God, the Lord is one."*

Maimonides describes God in this fashion: "*There is a Being, perfect in every possible way, who is the ultimate cause of all existence. All existence depends on God and is derived from God.*"

The idea of God as a duality or trinity is heretical - it is considered akin to polytheism. The Jewish idea of the exclusivity of God is rejecting Plato Monotheism that assumed the existence of an ancient material parallel to God, as well rejecting Aristotle Monotheism that assumed the unity of the sky in the same level of the unity of God.

Christians claim to profess belief in one God. Historically, most Christian churches have taught that the nature of God is something of a mystery: while being a

unity, God also manifests as three persons: God the Father, God the Son, and God the Holy Spirit (collectively called the Trinity), the classic Christian "three becomes one" formula. Typically, Christian orthodoxy holds that these three persons are not independent but are one, meaning sharing the same essence or substance of divinity. The true nature of the Trinity is held to be an inexplicable mystery, deduced from New Testament but developmentally is the result of theological debate in the Council of Nicea in 325, codified in 381, and reached its full development through the work of the Cappadocian Fathers. However, some critics consider that Christianity is a form of Tritheism, while this might be true in some instances, Christianity is properly understood as Tripartite monotheism. Some Christian denominations, such as the Roman Catholic Church practice Veneration of Saints, which critics claim is a form of polytheism. However, Roman Catholic teaching regards veneration of saints and prayers to saints as no different from petitioning a living person to pray to God on behalf of the petitioner.

Islam is a fully monotheistic religion. This monotheism is absolute, not relative or pluralistic in any sense of the word. The Islamic creed, is the declaration of belief in the oneness of God and the prophethood of Muhammad. It goes as follows "*I testify that there is no deity worthy of worship but Allah, and I testify that Muhammad is Allah's prophet*". Its declaration and belief is considered the first of the Five Pillars of Islam by Muslims. To become a Muslim one just has to sincerely believe in the above statement inwardly and outwardly state this in front of witnesses. The prayers in Islam involve explicit monotheistic testimony. According to Islam the "oneness of God" is the primary teaching of all prophets of God (including Jesus) sent to

humanity for guidance. Furthermore, Islam considers Christianity's Trinity polytheism and a distortion of Jesus's original message of oneness of God. This specific principle is showing why Maimonides needed to write the principles; exactly because in this principle Islam think the same we shall put a fence.

The third theological Principle: "The transcendentalism of God, He is not physical"

The issues been raised in this principle are: Transcendentalism versus Pantheism, The Transcendentalism of God versus the idea of Pantheism, The house of worshiping in Judaism in Christianity and Islam, The Pantheism of Spinoza - DUES SIVE NATURA the mono-panteism, Transcendentalism and Pantheism in Christianity and Islam.

God is non-physical, non-corporeal, and eternal. A corollary belief is that God is utterly unlike man, and can in no way be considered anthropomorphic. All statements in the Hebrew Bible and in rabbinic literature which use anthropomorphism are held to be linguistic conceits or metaphors, as it would otherwise be impossible to talk about God at all. In two words G-d is incorporeal. G-d is infinite; we are finite; it is physically impossible for a finite construction such as the human mind to contain a concept of the infinite like G-d's essence.

In all places where the Holy Scriptures speaks of Him in physical terms, as walking, standing, sitting, speaking and anything similar, it is always metaphorical, as our Sages of blessed memory said, "*The Torah speaks in the language of men*". This third

foundation is referred to when the Torah says, *"For you did not see any form"* (Deuteronomy 4:15).

Judaism stresses the Transcendentalism of G-d, G-d being out of the physical territory. The divine-metaphysic existence is eternal and existed since before the physical world was created. The description of the creation showing that the world was created as a result of G-d's Transcendental will, there was no overlapping between G-d and the creation. As King David write:" *with the word of G-d skies were made*" (psalm 33,6). At the same time Judaism is stressing that G-d is behind the entire daily existence even thaw he is out of it. In that Judaism is different from Aristotle's concept that relating some independent power and influence to the powers of the Nature. Judaism is different not only from Aristotle's view but from all form of Pantheism; the material Pantheism of Spinoza that see G-d as the Nature DUES SIVE NATURA. Judaism rejects as well the spiritual Pantheism of Plato that see all the cosmos existence as a metaphysic expression of the divine activity. Pantheism by Judaism is simply another form of paganism.

In the practical aspect materialization of G-d is paganism and contradicting the Ten Commandments *"You shall have no other gods before me. Do not make any Idol and any picture that is in the sky above and that is on the earth under and that is in the water under the earth: do not band over to them and do not worship them"*. (Exodus 20, 3-4). It is not easy to worship abstract G-d as we are physicals, human flash and blood. As we see in the Torah how our fathers in the desert, after receiving the Ten Commandments made the sin of the golden calf. Later on when our nation settled in the holy land the kept on sinning with worshipping their neighbors idols. Our nation

was like an island in the sea of paganism and polytheism. Our Torah forbade Idolatry our prophets kept on warning us from doing that, and our sages kept on teaching us this important principle of the Jewish faith. As a result to this foundation it is forbidden to put any Idol or to hang any picture in the synagogue. A house of worship that has any Idols in it, it is forbidden to enter to it, as it is a house of Idolatry. Therefore it is forbidden to enter to a church, definitely a Catholic one, that has allot of pictures and Idols. Entry to musk is allowed as Islam is forbidding entrance of Idols and pictures as well.

The forth-theological Principle: “God is the first”

The issues been raised in this principle are: God and the creation - Maimonides and the Greeks philosophy (Aristotle and Plato), Order in the Nature!?, The Sinai Revelation and the Creation of the world, What was before the Nature? Christianity and Islam on the Creation

Judaism say that God is eternally existent. Related to the notion of eternal existence is the concept of God as Creator, as a being completely independent of "everything else" that exists because he created everything else. Maimonides reject the Greeks philosophy that claim that the world is ancient. It is common to observe that finite human beings cannot fully understand eternity, since it is either an infinite amount of the time we know or something other than the time and space we know. If this premise is true, then it follows that God is independent of both space and time, since these are properties of the universe. So according to this notion, God exists before

time began, exists during all moments in time, and would continue to exist if somehow the universe and time itself were to cease to exist.

The laws and order in the Nature is something that appears in the bible while it is only confirmed recently in science. Maimonides is claiming against Aristotle idea that indeed the laws are deterministic the revelation on Mount Sinai, that was a big change in these laws, couldn't take place?

What was before the Nature? Science can't help us it can only analyze what exist and not before existence. Christianity and Islam like Judaism says that the universe was created in "days" or "steps".

The fifth-theological Principle: “Serving God without any intermediates”

The issues been raised in this principle are: Intermediations in Judaism and Moses grave, Intermediations in Christianity mainly in the Roman-catholic Church, Intermediations in Islam

Any belief that an intermediary between man and God could be used, whether necessary or even optional, has traditionally been considered heretical. Maimonides writes that *"God is the only one we may serve and praise....We may not act in this way toward anything beneath God, whether it be an angel, a star, or one of the elements.....There are no intermediaries between us and God. All our prayers should be directed towards God; nothing else should even be considered."*

In Judaism the disappearance of Moses grave location was explained because of the danger that people might make out of him an Idol or intermediate. This view is been shared by Islam as well, while Christianity see it much different especially the Roman

Catholicism. Catholics believe that no priest, as an individual man, however pious or learned, has power to forgive sins. This power belongs to God alone; however, God can and does exercise it through the Catholic priesthood. Catholics believe God exercises the power of forgiveness by means of the sacrament of Penance.

The sixth theological Principle: “The prophecy”

The issues been raised in this principle are: The source of prophecy, Prophecy in Judaism and the Sinai Revelation, The importance of prophecy as a foundation of the Jewish belief, who is the prophet? And what's his role?, The prophet and the Jewish Law, Metaphysic intervention vs. the Jewish law, Prophets and prophecy in Christianity and in Islam, The prophecy and its period in Judaism and in other religions.

Judaism is the only religion in the world that started with a revelation of God to a whole nation, this is important because it is proving the existence of prophecy and the truth of the Torah that was given in prophecy.

Maimonides agrees with "the philosophers" in teaching that, man's intelligence being one in the series of intelligences emanating from God, the prophet must, by study and meditation, lift himself up to the degree of perfection required in the prophetic state. But here, he invokes the authority of "the Law", which teaches that, after that perfection is reached, there is required the "free act of God", before the man actually becomes a prophet. The prophet is bringing the word of God but he has no advantage on the sages of the Jewish law. Any Metaphysic intervention made by him cannot bring him advantage on the sages.

According to the Torah, at a minimum the criteria for a person to be considered a prophet in Judaism are that they must follow the God of Israel (and no other God), they mustn't describe God differently than He is known to be from Scripture, they mustn't advocate change to God's word or things that contradict His already-stated eternal word, and the things they do speak of must come to pass (Deuteronomy 13:1-5;18:18-22). As Judaism believes that God's word is true eternally, one who claims to speak in God's name but diverges in any way from what God himself has said, logically cannot be inspired by divine authority. Deuteronomy 13:1 states simply, "*All this which I command you, that shall ye observe to do; thou shall not add thereto, nor diminish from it.*" Even if someone who appears to be a prophet can perform supernatural acts or signs, no prophet or dreamer can contradict the laws already stated in the Bible (Deuteronomy 13:1-5;18:18-22). Thus, any divergence from the tenets of Biblical Judaism espoused by Jesus or Muhammad would disqualify them from being considered a prophet in Judaism. This was the view adopted by Jesus' and Muhammad contemporaries, as according to rabbinical tradition as stated in the Talmud (Sotah 48b) "*when Malachi died the Prophecy departed from Israel.*" As Malachi lived centuries before Jesus and Muhammad it is clear that the rabbis of Talmudic times did not view them as a divinely-inspired prophet.

The seventh theological Principle: "The quality of Moses prophecy"

The issues been raised in this principle are: Legal quality of Moses prophecy, The quality of Moses prophecy, Islam and Christianity on Moses and his prophecy.

Moses is held to be the chief of all prophets, even of those who came before and after him. This belief was expressed by Maimonides, who wrote that "Moses was superior to all prophets, whether they preceded him or arose afterwards. Moses attained the highest possible human level. Moses is distinguished from the prophecies of all other prophets in four regards: First, every other prophet received prophecy through an intermediary, Moshe did not have an intermediary, as it says, *"Mouth to mouth I speak to him."* (Numbers 12:8). Second, all other prophets only receive their prophecy either when they are sleeping, as we find in numerous places or in a vision by day when a trance has fallen over them which removes all their senses and leaves their mind open as in a dream. Moshe received his prophecy by day as it says, *"If prophets are among you then I, HaShem, make myself known to them through a vision, in a dream I speak to him. It is not so with my servant Moshe, he is trusted in all my house. I speak to him mouth to mouth, in a vision without puzzlement. He gazes at the image of God."* (Numbers 12:6-8). Third, when a prophet receives prophecy, he would be weakened by it and his body would shudder. He would be stricken with a very great fear almost to the point that his spirit would leave his body, but Moshe, may he rest in peace, was not so, rather, the word came to him and he did not experience trembling and shivering in any way, as it says, *"And HaShem spoke to Moshe face to face, as a man speaks to his friend"* (Exodus 33:11). Fourth, all the prophets were unable to receive prophecy when they willed it but only when HaShem, blessed be He, wished it. Moshe, may he rest in peace, [could prophesize] at any time he wished. As he said, *"Wait and I will hear what HaShem has commanded you"* (Numbers 9:8). This

Principle is rejecting both the standpoint of Christianity and Islam as they see Jesus and Muhammad as the greatest one.

The Eighth theological Principle: “Torah is from Heaven”

The issues been raised in this principle are: Sinai Revelation and the Torah, A revelation to a nation, The content of the Torah as a witness to its divine source research on the ethical, theological and the scientific dimensions of the Torah, The written Torah and the oral Torah, The Sadducees and the Pharisaic, The Karaism.

Rabbinic Judaism holds that the Torah extant today is the same one that was given to Moses by God on Mount Sinai. Maimonides explains: *"We do not know exactly how the Torah was transmitted to Moses. But when it was transmitted, Moses merely wrote it down like a secretary taking dictation....[Thus] every verse in the Torah is equally holy, as they all originate from God, and are all part of God's Torah, which is perfect, holy and true."* Judaism view the Written and Oral Torah as the same as Moses taught, for all practical purposes. The revelation on Sinai in front of the whole nation is proving the authenticity of the Torah. Moses personality and the way it is described in the Torah, is proving its authenticity. The content of the Torah is proving its authenticity; the ethical level of the Torah is far above the ethical level of the surrounding civilization at the time it was given and still so today. So is the situation regarding the theological level monotheism vs. polytheism. As well the source of the scientific knowledge appears in the Torah (zoology, astronomy...) is simply derive from the Devine.

Inter-religious and Comparative study on the thirteen principles of the Jewish belief by Maimonides

The Written Torah and the Oral Torah are in the same hierarchic level. The oral Torah was rejected not only by other religions but by internal fractions and sects in Judaism that did not accept it, the most famous were the Sadducees during the second temple and the Karaitic from the 8th century till the Middle Ages.

The Ninth theological Principle: “The Torah was transcribed from the Creator and we may not add to it or remove from it, neither in the Written Torah nor in the Oral Torah”

The issues been raised in this principle are: The perfection of the Torah, its completeness and its eternity, The authenticity of the Torah- Judaism, Christianity and Islam, The Transcription - Tradition and the Mesora

This Principle speaks of the perfection of the Torah, its completeness, its eternity and its authenticity. The Torah we hold, and no other, was transcribed from the Creator and we may not add to it or remove from it, not in the Written Torah or in the Oral Torah, as it says, "...you shall not add to it, nor diminish from it" (Deuteronomy 13:1). The authenticity of the Torah is one of the most amazing things, till today 3,300 years after it was given no one came and claim: “there is a different version of the Tora!”, not a chapter or a sentence. The authenticity was kept through very strict rolls known as the “Mesora”.

Maimonides wrote that people who deny the Godly source of the teaching of the mouth are to be considered among the heretics, and that one who kills a heretic is afforded a tremendous mitzvah for removing a stumbling block for the pious (Hilchot

Mamrim 3:2) However, at the same time Maimonides holds (ibid. 3:3) that most of the Karaites and others who claim to deny the "teaching of the mouth" are not to be held accountable for their errors in the law because they are led into error by their parents and are thus referred to as a tinok she'nishba, or a captive baby. There are big differences in the practice between the rabbinic and the Karaites among them: Karaites have different Calendar as they rely on observations of the Moon only. During the Jewish Shabbat Karaites refrain from sexual relations on the day. Karaites extinguish all household lighting, both natural and artificial, until the Sabbath ends. Contrary to the beliefs of some, Karaites do not wear tefillin in any form. Mezuzot. Karaites interpret the scripture that mandates inscribing the Law on doorposts and city gates as a metaphorical admonition, therefore, they do not put up mezuzot. This principal excluding few groups: The Karaitic sect that rejected the Oral Torah, Christians and Islam that rejected the perfectness of the Torah while adding the New Testament and the Quran rejected the eternity of the Torah while canceling the commandments of the Torah.

The Tenth theological Principle: "God knows the actions of mankind"

The issues been raised in this principle are: God's providence in the Jewish belief, in the tradition and in biblical literature, The ways of God providence, The free choice between good and bad in Jewish philosophical literature, God's Providence vs. Human free choice, Judaism and other religions on God's Providence and Human free choice, God's Providence

and Human free choice in the period of the 2nd temple the Sadducees and the Pharisaic , Human free choice in modern psychology

Divine providence is discussed throughout Rabbinic literature, and in particular by the classical Jewish philosophers. The discussion brings into consideration the Jewish understanding of nature, and its reciprocal, the miraculous. The rationalist view which Maimonides is its representative does not deny the occurrence of miracles, but attempts to limit it, and will rationalize the numerous miraculous events related in the Bible and bring them within the sphere of the natural order. Maimonides write: *"This Universe remains perpetually with the same properties with which the Creator has endowed it... none of these will ever be changed except by way of miracle in some individual instances...."* (Guide 2:29). Providence is, in fact, a function of intellectual and spiritual activity: it is the activity, not the person that merits providence. *"Divine Providence is connected with Divine intellectual influence, and the same beings which are benefited by the latter so as to become intellectual, and to comprehend things comprehensible to rational beings, are also under the control of Divine Providence, which examines all their deeds in order to reward or punish them."* (Guide 3:18).

Humans are born morally pure; Judaism affirms that people are born with a yetzer ha-tov (יצר הטוב), a tendency to do good, and with a yetzer hara (יצר הרע), a tendency to do evil. Thus, human beings have free will and can choose the path in life that they will take. The problem of free will is the problem of whether human beings exercise control over their own actions and decisions. Addressing this problem requires understanding the relation between freedom and causation, and determining

whether or not the laws of nature are causally deterministic. The belief in Free will is axiomatic in Jewish thought, and is closely linked with the concept of reward and punishment, based on the Torah itself: *"I [God] have set before you life and death, blessing and curse: therefore choose life"*(Deuteronomy 30:19). The idea of Free will is important also in regard with understanding God's purpose in the creation. Free will is required by God's justice, it is further understood that in order for Man to have true free choice, he must not only have inner free will, but also an environment in which a choice between obedience and disobedience exists.

If God know everything (Providence) where is then our s Human free choice? Maimonides write: *"The Holy One, Blessed Be He, knows everything that will happen before it has happened. So does He know whether a particular person will be righteous or wicked, or not? If He does know, then it will be impossible for that person not to be righteous. If He knows that he will be righteous but that it is possible for him to be wicked, then He does not know everything that He has created. ...[T]he Holy One, Blessed Be He, does not have any temperaments and is outside such realms, unlike people, whose selves and temperaments are two separate things. God and His temperaments are one, and God's existence is beyond the comprehension of Man... [Thus] we do not have the capabilities to comprehend how the Holy One, Blessed Be He, knows all creations and events. [Nevertheless] know without doubt that people do what they want without the Holy One, Blessed Be He, forcing or decreeing upon them to do so... It has been said because of this that a man is judged according to all his actions."* (Maimonides, Mishneh Torah, Teshuva 5,5).

The paradox is explained by observing that God exists outside of time, and therefore, His knowledge of the future is exactly the same as His knowledge of the past and present. Just as His knowledge of the past does not interfere with man's free will, neither does His knowledge of the future. Good expression of this issue is: "Everything is foreseen; yet freewill is given" (Rabbi Akiva, Pirkei Avoth 3:15).

This issue of the providence and the free choice was controversial inside of the nation between the Sadducees and the Pharisaic during the second temple; it was documented by Josephus Plavious.

Islam thinkers such as Abu Hanifa and al-Ash'ari searched for ways to explain this question how both human capacity to do right or wrong, and divine total power could be asserted at the same time? Ash'ari develops an account of free will in which every human action has two distinct agents. God creates the act with his divine power, but then the human "acquires" the act, making it theirs and taking responsibility for it using their human free choice.

While in the 19th century the school of determinism was most popular, from the beginning of the 20th century we see a major change, today the vast majority of philosophers believe in free choice.

The Eleventh theological Principle: "God gives reward and punishments"

The Jewish view is that God will reward those who observe His commandments and punish those who intentionally transgress them. Examples of rewards and punishments are described throughout the Bible, and throughout classical rabbinic literature. In contrast, philosophical rationalists such as Maimonides believed that

God did not actually mete out rewards and punishments as such. In this view, these were beliefs that were necessary for the masses to believe in order to maintain a structured society and to encourage the observance of Judaism. However, once one learned Torah properly, one could then learn the higher truths. In this view, the nature of the reward is that if a person perfected his intellect to the highest degree, then the part of his intellect that connected to God - the active intellect - would be immortalized and eternally enjoying the "Glory of the Presence" for all eternity. The punishment would simply be that this would not happen; no part of one's intellect would be immortalized with God. Maimonides, relatedly, views "reward and punishment" as manifesting in the World to Come as opposed to in this world (see Talmud, Kiddushin 39b) — he therefore defines Divine providence as that which facilitates intellectual attainment as opposed to as an instrument of reward and punishment. *"[The] reward given for fulfilling commandments is life in the World to Come.. [So] where it is written that if one listens, one will receive such-and-such, and that if one doesn't listen such-and-such will happen to one... such as plenty, famine, war, peace, monarchy, humility, living in Israel, exile, success, misfortune ... [this refers to that] which will aid us in fulfilling the Torah, [and which] will be influenced to come our way so that we will not have to occupy ourselves all day in obtaining bodily needs, but that we will be free.. to learn and gather knowledge and fulfill commandments."* (Mishneh Torah, Teshuva 9:1)

The history is showing that the existence of the Jewish people is simply a miracle. While other nations disappeared and left in the museum as an archeological

exhibitions the Jewish people stayed alive. It is a prove that the Principle of Reward and Punishment work very much alive among the Jewish people.

One of the main question asked in this issue is “The righteous suffer-the wicked thrive”!? The book of Job is focused on this question. Judaism is distinguishing between the Individual and the Nation, while we cant understand how God treat the individual, we can understand God relationship with the Jewish nation as we see it through history. We cannot understand why did the Holocaust happened? but when we see the establishment of the state of Israel, a miracle in a biblical proportion, that put some light.

The Twelfth theological Principle: “The Mashiach will come”

The issues been raised in this principle are: The messianic period in the biblical eschatology, The source in Judaism, The messianic days, a universal repentance, The messianic days, Maimonides approach, Who is the Messiah? What’s his role in Judaism and in other religions, Maimonides opinion on the role of other religions and their Messiahs toward the arrival of the Messiah.

The messianic period in is the firs part of the biblical eschatology, after that will come the resurrection followed by the next world to come. Believing in The messianic days, is a belief in a universal repentance, time when The God of Israel will overthrow the tyrannical nations who are oppressing Israel, war and famine will end, and an era of peace and prosperity will come upon the Earth. Maimonides write: “*The Messianic age will be highlighted by a community of the righteous and dominated by goodness*

and wisdom. It will be ruled by the Messiah, a righteous and honest king, outstanding in wisdom, and close to God. Do not think that the ways of the world or the laws of nature will change, this is not true. The world will continue as it is. The prophet Isaiah predicted "The wolf shall live with the sheep, the leopard shall lie down with the kid." This, however, is merely allegory, meaning that the Jews will live safely, even with the formerly wicked nations. All nations will return to the true religion and will no longer steal or oppress." (Hilkhhot Melakhim 12)

Who is the Messiah? He is a human being who will usher in a messianic era of peace and prosperity for both the living and the deceased, the messiah is non-supernatural. He is called "Ben David" as he is a descendent of King David from his father side. In the days of the Messiah a large company of Jews from all 12 tribes will return to the Land of Israel, all of the people of Israel will come back to, or follow, Torah, The holy Temple in Jerusalem will be rebuilt, Israel will live free among the nations, and will have no need to defend itself. Maimonides opinion regarding the role of other religions and their Messiahs toward the arrival of the Messiah is that they are preparing the path of the real Messiah.

The Jewish vision of Messianic times has little to do with the Christian definition of this term. Judaism's view of Jesus reflects Jewish views of eschatology, the characteristics of the Messiah, the gift of prophecy, and the cosmological nature of God, which are derived from the Torah and Biblical prophecies expressed by Isaiah, Ezekiel, and others. According to these criteria, Jesus did not fulfill the qualifications of the Messiah or Messianic prophecies, he was not a prophet, and it is heresy to believe that he was divine, part of a Trinity, or an intermediary between mankind and

God. Very few texts in Judaism directly refer to or take note of Jesus. Finally, some Jews doubt the historical existence of Jesus. Based on a Talmudic tradition (Sotah 47a, Sanhedrin 107b) Nahmanides believed that Jesus lived 130 years prior to the date that Christians believe he lived, contradicting the Gospel's account regarding the years.

The Thirteenth theological Principle: “The resurrection of the dead”

The resurrection of the dead in Jewish literature, The controversy that was raised against Maimonides, Maimonides approach, The relationship between the resurrection of the dead and the world to come

Most of the Tanakh makes no mention of any resurrection of the dead. Thaw Elijah’s raising of a young boy from death (1 Kings 17-23), and, Elisha’s duplication of the feat (2 Kings 4:34-35), were viewed within the scope of Jewish worldview and theology more as resuscitations. And there is Ezekiel’s vision of the valley of dry bones being restored as a living army: a metaphorical prophecy that the house of Israel would one day be gathered from the nations, out of exile, to live in the land of Israel once more. The actual doctrine of a bodily resurrection is found in the book of Daniel, where a mysterious angelic figure tells Daniel, *"Multitudes who sleep in the dust of the earth will awake; some to everlasting life, others to shame and everlasting contempt." (Daniel 12:2), "But you, go your way till the end; for you shall rest, and will arise to your inheritance at the end of the days." (Daniel 12:13)*. Other passages in the Tanakh referring to the resurrection of the dead are: *(1 Sam. 2: 6) "he bringeth down to the grave, and bringeth up", (Job 19: 26)"after my skin worms destroy this*

body, yet in my flesh shall I see God", (Isa. 26: 19) "Thy dead men shall live, together with my dead body shall they arise", (Ezek. 37: 12) "I will open your graves, and cause you to come up"

In the First Century B.C.E, there were debates between the Pharisees who believed in the future Resurrection, and the Sadducees who did not, over whether or not there was an afterlife. Formalized in the First Century C.E., the second blessing of the central daily Jewish prayer is called *Techiyat ha-Metim* ("the resurrection of the dead") and closes with the words *m'chayei hameitim* ("who gives life to the dead") i.e., resurrection.

Maimonides asserts that belief in resurrection is a fundamental truth of Judaism about which there is no disagreement, and that it is not permissible for a Jew to support anyone who believes differently. He cites Daniel 12:2 and 12:13 as definitive proofs of physical resurrection of the dead. In this view, any dead who are resurrected must eventually die again. In his discussion of the 13 principles of faith, Maimonides says nothing of a universal resurrection. All he says it is that whatever resurrection does take place, it will occur at an indeterminate time before the world to come, which he repeatedly states will be purely spiritual. He writes *"It appears to us on the basis of these verses (Daniel 12:2,13) that those people who will return to those bodies will eat, drink, copulate, beget, and die after a very long life, like the lives of those who will live in the Days of the Messiah."* Maimonides thus disassociated the resurrection of the dead from both the World to come and the Messianic era. In his time, many Jews believed that the physical resurrection was identical to the world to come; thus denial of a permanent and universal resurrection was considered tantamount to

denying the words of the Talmudic sages. For not explaining too much the resurrection in the 13 principles some suspect him for not believing in that, as a result they even burn his books. So for the public and for clearing his name he wrote a special article known as "*Igeret tchiyat hametim*" in which he explained all this issue in details. That resurrection had nothing to do with the messianic era nor to do with Olam Haba. Rather, he considered resurrection to be a miracle that the book of Daniel predicted.

Since Christianity was born out of Jewish praxis and worldview, it is worthwhile to point out that Christianity's doctrine of resurrection is an outgrowth of the Jewish beliefs. Early Christianity is closest to the Pharisaic view of the resurrection, rather than that of the Sadducees who believed in no afterlife. Many of the early Church Fathers cited the Old Testament examples listed in the Judaism section above as either foreshadowing Jesus's resurrection, or foreshadowing or prophesying a future resurrection of all the dead.

According to Islamic beliefs, all humans are resurrected three times simultaneously. Those who believe in Allah and did good deeds in their lives will go to heaven and live there for eternity. Those who did not believe in Allah and did bad deeds in their lives will burn in hell for eternity.

List of Publications

Kotel Da-Don

1. Da-Don K. Ha-kol, glasilo židovske zajednice u Hrvatskoj, Rabinske knferencije u svijetu, 65-66/ p.19, Zagreb, svibanj-lipanj, 2000/5760.
2. Da-Don K. Ha-kol, glasilo židovske zajednice u Hrvatskoj, Počeci židovske filozofije, 67-68/p.14, Zagreb, studeni, 2000/5761.
3. Da-Don K. Ha-kol, glasilo židovske zajednice u Hrvatskoj, Magen David, 69-70/p.8, Zagreb, ožujak, 2001/5761.
4. Da-Don K. Ha-kol, glasilo židovske zajednice u Hrvatskoj, Ekologija u židovstvu, 72/p.17, Zagreb, studeni, 2001/5762.
5. Da-Don K. Ha-kol, glasilo židovske zajednice u Hrvatskoj, Bar Micva i Bat Micva, 73/p.31, Zagreb, siječanj, 2002/5762.
6. Da-Don K. Novi Omanut, Prilog Židovskoj Povijesti i Kulturi, 47-48/ Zagreb, srpanj-listopad 2001.
7. Da-Don K. Novi Omanut, Prilog Židovskoj Povijesti i Kulturi, Abortion in Judaism, 49/p.5, Zagreb, studeni-prosinac, 2001/5762.
8. Da-Don K. Novi Omanut, Prilog Židovskoj Povijesti i Kulturi, Jovel-A Jubilee, 50/ p.1, Zagreb, siječanj-veljača, 2002/5762.
9. Da-Don K. MIROTVORNI IZAZOV. 23/ p.14. Zagreb, 2001.
10. Da-Don K. Etica Ebraica Moderna, del Rav Prof. Kotel Da-Don Rabbino Capo della Croazia, Associazione Italiana per la Diffusione della Cultura Ebraica, Roma, 2002.
11. Da-Don K. Rabin., “ŽIDOVSTVO Život, Teologija i Filozofija», Profil International, Zagreb, 2004.
12. Da-Don K. Rabin., “Vrijednost života u židovstvu etičko, medicinsko i halahičko gledanje na bolest, umiranje i dušu”, VJERA I ZDRAVLJE, zbornik radova, Zaklada “Biskup Josip Lang”, Zagreb 2005.
13. Da-Don K. Rabin.,ODNOSI IZMEĐU ŽIDOVA I KRŠĆANA NEKADA I DANAS, Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije, 2/2006 pp.110.
14. Da-Don K. Rabin., Ed., Hagada Šel Pesah- Priča O Izlasku Izraela Iz Egipta, Židovska Vjerska Zajednica Bet Israel u Hrvatskoj, K.Da-Don, Zagreb, 2006.

Curriculum Vitae

Personal Information

Name: Kotel Da-Don

Place of Birth: Israel, Ber Sheva

Date of Birth: 12.12.1967

Marital Status: Married +4 children

Nationality: Israeli, Croatian

High Education and Professions

- 1987 – 1991 Yeshiva Hakotel, Jerusalem, Israel, army service in the IDF
Awarded Schochet Diploma
- 1991 – 1996 S.S.C. Rabbinical Seminar, Jerusalem, Israel
Awarded Rabbi Diploma and Cantor Diploma
- 1991 – 1995 Bar-Ilan University, Faculty of Law, Ramat-Gan, Israel
Awarded LL.B. Specialized in Jewish Law
- 1992 – 1995 Lipshits Teacher's Training College, S.S.C. Teacher's Seminar,
Jerusalem, Israel
Awarded Teacher Diploma
- Since Jan. 2003 (till December 2005) PhD school, The University of Jewish Studies,
Budapest. Jewish Studies

Professional Experience

- 1993 – 1998 Rabbinical and educational activities in Europe, such as
conducting, Holidays and Seminars during holidays, especially
in Croatia, through S.S.C., JDC and W.Z.O
- 1996 – 1998 Teaching in *Masoret Avot* Jewish high school in Budapest.
- 1997 – 1998 Professor in Jewish studies, the Jewish University of Budapest
Lecturing in the Teachers Faculty.
Lecturing in the rabbinical Faculty.
- Since Sep. 1998 Chief Rabbi of Croatia

Languages

Hebrew, Arabic, English, Hungarian and Croatian

לעיילי נשמת אבוי מורתי שמוזה בת רוזימה ז"ל, תש"ב - תשס"ו

In loving memory of my mother Simcha bat Rachima z"l - 1942-2005